BIKURE HAITIM (ERSTLINGE DER ZEITEN). EIN GESCHÄFTS- UND...

Moses-Israel Landau

בכורי העתים החדשים

אשר שבו לקדמותם כבתחלה

בהם נקבצו מאמרים מליצות וחקירות שונות

בשפת עבר ואשכנזית מאת חכמי הדור

לתועלת שוחרי הלשון והחכמה

על ידי המסדר לחלק העברי

יצחק שמואל ריגייו

ולחלק אשכנזי

ישראל בוש

ונספח אליהם עוד הלוח

לשנת **תר"ו** לפ"ק

מחברת ראשונה.

Bikure Haittim, neue Folge I.

Wien 1845.

Druck und Verlag des Franz Edl. v. Schmid & J. J. Busch.

בכורי העתים החדשים

אשר שבו לקדמותם כבתחלה

בהם נקבצו מאמרים מליצות וחקירות שונות

בשפת עבר ואשכנזית מאת חכמי הדור

לתועלת שוחרי הלשון והחכמה

על ידי המסדר לחלק העברי

יצחק שמואל ריגייו

ולחלק אשכנזי

ישראל בוש

ונספח אליהם עוד הלוח.

לשנת תר"ו לפ"ק

מחברת ראשונה.

Bikure Haittim, neue Folge I.

Wien 1845.

Druck und Verlag des Franz Edl. v. Schmid & J. J. Busch.

זכרון שנות קדם.

צייטרעכנונג אויף דאז יאהר תר"ו (5606) לבריאת עולם.

למבול, זייט דער זינדפלוטה 3950. — ללידת אברהם אבינו, זייט אבראהאמ'ס געבורט 3658. — לברית בין הבתרים, זייט דעם בונדע מיט אבראהאם 3588. — ללידת יצחק, זייט יצחק'ס געבורט 3558. — לעקידה, זייט דער אָפּפערונג 3521. — ללידת יעקב, זייט דער געבורט יעקב'ס 3498. — ללידת משה רבינו, זייט משה'ס געבורט 3238. — ליציאת מצרים ולמתן תורה, זייט דעם אויסצוגע אויס עגיפטען אונד דער געזעטצגעבונג אם סיני 3158. — למיתת משה רבינו, זייט דעם טאָדע משה'ס 3181. לבנין בית ראשון תוב"ב. זייט גרינדונג דעם ערסטען טעמפעלס 2678. — לגלות עשרת השבטים, זייט דעם עקזיל דער 10 שטאָממע 2402. — לחורבן בית ראשון תוב"ב, זייט צערשטערונג דעם ערסטען טעמפעלס 2268. — לבנין בית שני תוב"ב, זייט ערבויאונג דעם 2. טעמפעלס 2194. למלכות בית חשמונאי ולנס חנוכה, זייט דען האסמאָנאָערן אונד דער טעמפעלווייהע 2010. לחורבן בית שני תוב"ב, זייט צערשטערונג דעם צווייטען טעמפעלס 1778. לחבור המשנה ע"י ר' יהודה הנשיא ז"ל, זייט דער אבפאססונג דער משנה 1658. — לחבור הש"ס ירושלמי, זייט אבפאססונג דעם תלמוד ירושלמי 1567. — לחבור הש"ס בבלי. זייט בעענדיגונג דעם פֿאָן רב אשי געגרינדעטען באבילאָנישען תלמוד'ס 1347. — לאמונת הישמאלים, נאך דער צייטרעכנונג דער טירקען 1263. — למיתת גאון רבי' סעדיה 905. — להסתלקות הגאונים, זייט דעם אויפהערען דעם גאָנאטס מיט רבי חיי' הגאון 743. — למיתת הרמב"ם ז"ל, זייט דעם טאָדע דעם בעריהמטען מאימאָנידעס 614. — להמצאת הדפוס, זייט ערפינדונג דער בוכדרוקערקונסט 406. — להמצאת אמעריקא, זייט ענטדעקונג אמעריקא'ס 355. — לגירוש שפאניען, זייט דער פֿערטרייבונג דער יודען אויס שפאניען 354. — מעת מצא ראשונה חעתי „המאסף," זייט דעם ערשיינען דער ערסטען העברעאישען צייטשריפט דורך מ אָ ז ע ס מ ע נ ד ע ל ס־ ז אָ ה ן 62.

פֿעסטע, נייאמאנדע אונד פֿאסטטאגע.

א׳ רר״ה א׳ תשרי	2.	אָקט. 1845	פורים	12.	מערץ ״
ב׳ דר״ה	3.	״ ״	שושן פורים	13.	״ ״
צום גדליה	4.	״ ״	א׳ ניסן	28.	״ ״
יום כפור	11.	״ ״	א׳ דפסח	11.	אפריל ״
א׳ דסוכות	16.	״ ״	ב׳ דפסח	12.	״ ״
ב׳ דסכות	17.	״ ״	שביעי דפסח	17.	״ ״
הושענא רבה	22.	״ ״	אחרון דפסח	18.	״ ״
שמיני עצרת	23.	״ ״	א׳ אייר ב׳ דר״ח	27.	״ ״
שמחת תורה	24.	״ ״	ל״ג בעומר	14.	מאי ״
א׳ חשון ב׳ דר״ח	1.	נאָוו. ״	א׳ סיון	26.	״ ״
א׳ כסליו	30.	״ ״	א׳ דשבועות	31.	״ ״
השאלה	4.	דעצעמ. ״	ב׳ דשבועות	1.	יוני ״
חנוכה	24.	״ ״	א׳ תמוז	25.	״ ״
א׳ טבת	30.	״ ״	תענית ש״ע בתמוז נדח׳	12.	יולי ״
תענית עשרה בטבת	8.	יענ. 1846	א׳ אב	24.	״ ״
א׳ שבט	28.	״ ״	תשעה באב נדחה	2.	אויגוסט ״
א׳ אדר	27.	פעב. ״	א׳ אלול	23.	״ ״
תענית אסתר (מוקדם)	11.	מערץ ״	ערב ראש השנה תר״ז	20.	זעפט. ״

פֿעסטטאגע
דער קאטאָליקען אונד פּראָטעסטאנטען
אים יאהרע 5606 תר״ו (1846 — 1845)

מ. עמפפֿ. 8 דעצ. פֿעסט אויף מאָנטאג ט כסליו
ווייהנאכט 25. = = = דאָננרסט. כו =
שטעפֿאן 26. = = = פֿרייטאג כז =
נייאיאהר 1846 = = = דאָננערס. ג טבת
3 קעניג 6. יענער = = דיענסט. ח =
מ. ליכטמעס 2. פֿעב. = = מאָנטאג ו שבט
מ. פֿערקינד. 25. מערץ = = מיטוואָך כז אדר
אָסטערן 12. או. 13. אפריל = טז אונד יז ניסן
קריסטי ה״פֿ. 21. מאי = = דאָננערסט. כה אייר
פפֿינגסט. 31. מאי 1. יוני = = ו אונד ז סיון
פֿראָהנלייכנאם 11. = = = = דאָננערסטאג יז סיון

אויסערדעם פֿייערט יעדע פראָווינץ איהרען לאנדעספאטראָן: אעסטערייך לעאָפאָלד 15. נאָוו., בעהמען ווענצעל 28. סעפט. אונד יאָהאן נעפאָמוק 16. מאי. אונגארן שטעפֿאן קעניג 20. אויג׳. גאלי-

פעטער, פויל	29. יוני =	מאנטאג ה תמוז	ציען איבאעל 29.
מאדיא ה"פ	15. אויג. =	שבת כג אב	זעפטעמבער או.
מאריא געבורט	8. סעפט. =	דיענסט. יז אלול	ז. וו.

דיא וועטטערפראפעטען.

דיא אלטען אסטראלאגען (שטערנקונדיגען) האבען אוים אונוויס-סענהייט דיא ווידערזיננינגע איינונג פערברייטעט, דאס דיא שטערנע אין איהרער פערשיעדענען שטעללונג אים וועלטענרויאמע איבער וואהל אונד וועה דער מענשען דען גראָסטען איינפלוס האבען, יא דאס דיא ערדע זעלבסט איהרער הערשאפט אונטערוואָרפען זייא. מאן גאב אונד גיבט הייטע נאָך אין פיעלען לוחות אן, וועלכער פלאנעט דיא הערר-שאפט האבע; זאָ גראָס דיעזער אונזין, וויא זעהר ער איבערדיעס אונ-זערען הייליגען גלויבענסלעהרען צואווידער, האט ער זיך דאָך זאָ פעסט איינ-געוואורצעלט, דאס נאָך הייטע טויזענדע פאָן מענשען יעדען קאלענדער, ענטהיעלטע ער אויך דיא בעלעהרענדסטען אונד אינטערעססאנטעסטען אויפזאֶטצע, אלס אונברויכבאר בייא זייטע לעגען — ווען ער קיין וועט-טער פראָפעצייט; אוים דיעזעם גרונדע מוסטען וויר, זאָ שווער עס אונז אויך אנקאם, דעם ווילען דער פערלעגער, אן דערען פריינדשאפט אונז געלעגען איזט, אונד אום פיר אונזער ווערקכען דיא גונסט איינעס גראָסען פובליקומס צו ערריגנען, נאכגעבען, אונד דיא וויטטערונגס-אנגאבען נאך דען פאָרשריפטען דעם הונדערטיאֶהריגען קאלענדערס אונד אנדערער בעאָבאכטונגען אויך היער בייאפיגען לאססען, דאָך בעקעננען וויר דער וואהרהייט געמאֶס, דאס וויר דערזעלבען קיינען גלויבען שענ-קען, אונד ניכט דאפיר שטעהען, אָב ניכט וואֶהרענד דער פעסטער מאֶרקטע אונד וואֶהרענד סכות דאז שלעכטעסטע וועטטער זיין ווירד, זאָ זעהר וויר עס זעלבסט ווינשען, דאס נור אללגעמיינען פריידע דיא פאלשען פראָפעצייאונגען אן דיעזען טאגען ניכט טריגען מאֶכטען.

דיא הערויסגעבער.

בעריכטיגונג.

וויר ביטטען דען לעזער פאָלגענדעס צו בעאכטען:

זייטע מט צייליע 11 נאך דעם וואָרטע מאד פעהלט: כפלאתי מאד כי מאחר שדברי הרמב"ע מתאים בלי ספק כמו שיוכל כל איש לנסות ומאחר שקשה מאד

זייטע 49 זאָלל עס שטאט $(b - c^2)\ (a + b^2)$ איממער הייסען: $(b - c)^2\ (a + b)^2$

פֿינסטערניססע אים יאהרע תר"ו.

אין דיעזען יאהרע ערא‎ייגנען זיך דרייא פֿינסטערניססע, נאֶמליך:

1. זאָננענפֿינסטערניס יב — יג תשרי, אם 13. — 14. אָקט. 1845. אנפֿאנג אום 10 אוהר 54 מינוטען אבענדס. צענטראלע פֿערפֿינסטערונג (רינגפֿאֶרמיג) אום 1 אוהר 25 מינוטען מאָרגענס. ענדע אום 3 אוהר 32 מינוטען מאָרגענס. — הויפטזאֶכליך אין דער זידזעע זיכטבאר.
2. מאָנדפֿינסטערניס יד. מרחשון, אם 14. נאָוועמבער 1845. אנפֿאנג דער פֿינסטערניס איבערהויפט אום 0 אוהר 31 מינוטען מאָרגענס, ענדע אום 3 אוהר 48 מינוטען מאָרגענס וואהרע וויענער צייט; זיכטבאר אין אייראָפּא אונד אפֿריקא, גראֶססע 10 4/5 צאָלל.
3. זאָננענפֿינסטערניס כט. ניסן, אם 25. אפריל 1846 אום 5 1/4 אוהר נאכמיטטאגס; אין אייראָפּא אונד אפֿריקא זיכטבאר.

מאָנדספֿיערטעל.

⊙ ניימאָנד ☽ ערסטעס פֿיערטעל ○ פֿאָללמאָנד ☾ לעצטעס פֿיערטעל.

צייכען דעס טהיערקרייזעס.

ווידדער	לאֶווע	שיטצע
שטיער	יונגפֿרויא	שטיינבאָק
צווילינגע	וואגע	וואססערמאן
קרעבס	שקאָרפיאָן	פֿישע

זמני התקופת, השאלה, ומנהגי בית הכנסת,
סדר הושענות, זמן מנחה וזמן קבלת שבת וכו"

פֿינדעט מאן אין דער

גראטיס · ביילאגע.

מולדו ז' ט"ו תש"סט

מיטטוואָך דען 1. אָקטאָבער אום 9 אוהר 50 מינוטען פֿאָרמיטטאַג.

א' דר"ה	דאָננערס'	א	2	לעאָדעגאַר
ב' דר"ה	פֿרייטאַג	ב	3	קאַנדידוס
האזינו ש"ש	שבת	ג	4	פֿראַנץ סער'
צום גדליה נדחה·	זאָנטאַג	ד	5	פּלאַצידוס
תקופה	מאָנטאַג	ה	6	ברונאָ
	דינסטאַג	ו	7	יוסטינאַ
	מיטוואָך	ז	8	בריגיטאַ ☽
	דאָננערס'	ח	9	דיאָניזיוס
ערב יום כפור	פֿרייטאַג	ט	10	פֿראַנץ ב'
יום כפור	שבת	יוד	11	בורקהאַרט
	זאָנטאַג	יא	12	מאַקסימיליאַן
	מאָנטאַג	יב	13	קאָלאָמאַן
	דינסטאַג	יג	14	קאַליסטוס
ערב סכות	מיטוואָך	יד	15	טהערעזי' ☺
א' דסכות	דאָננערס'	טו	16	גאַלוס
ב' דסכות	פֿרייטאַג	טז	17	העדוויג
שבת דח"המ	שבת	יז	18	לוקאַס
ב' דח"המ	זאָנטאַג	יח	19	פֿערדינאַנד
ג' דח"המ	מאָנטאַג	יט	20	קייז' קער'
ד' דח"המ	דינסטאַג	כ	21	אורזולאַ
הושענא רבה	מיטוואָך	כא	22	קאָרדולאַ
שמיני עצרת	דאָננערס'	כב	23	יאָהאַן קר' ☾
שמחת תורה	פֿרייטאַג	כג	24	ראַפֿאַעל
אסרו חג	שבת	כד	25	קריספּינוס
שבת בראשית מ"הח ומתחי' לומר ברכי נפשי)	זאָנטאַג	כה	26	עפֿאַריסטוס
	מאָנטאַג	כו	27	סאַבינאַ
	דינסטאַג	כז	28	סימאָן יודאַ
	מיטוואָך	כח	29	נאַרציסוס
	דאָננערס'	כט	30	קלאודיוס ⊙
א' ד"רח	פֿרייטאַג	ל	31	וואָלפֿגאַנג

מערקטע.

2. ג' וואַרדיין
5. וויזעלבורג
6. לייפּציג(מעסע)
9. דעברעצין
12. לעמבערג
13. ווייצען
לייפּציג (צאַהלוו')
אָלמין
15. ג' קאַניטאַ
לייפּצ'(צאַהלט')
18. עססעג
20. האַמבורג
רייכענבערג
21. פּראָסניץ
28. וויסענבורג
אַגראַם
29. טירנוי

א ביז יא פֿעראָנדערליך, ווינדיג אונד טריב, יב רעגנעריש, קאַלטער ווינד, טו ביז כד פֿריינדליכע הערבסטטאַגע, אָבוואָהל קיהל, דאַן קאַלט אונד טריב ביז ענדע דעם מאָנאַטהס.

מולדו ו' ד' תפ"ב

דאָננערסטאג דען 30. אָקטאָב' אום 10 אוהר 26 מינוטען נאכטס

נח שבת ראש חדש	שבת	א	1	נאָוו' א"ה
	זאנטאג	ב	2	אללער זעעלן
	מאָנטאג	ג	3	הובערט
	דינסטאג	ד	4	קארל באָר'
	מיטוואָך	ה	5	עמעריך
	דאָננערס	ו	6	לעאָנארדוס
	פֿרייטאג	ז	7	ענגעלב' ☽
לך לך	שבת	ח	8	גאטטפֿריעד
ומברכין ב' ה' ב')	זאנטאג	ט	9	טהעאָדאָר
תענית	מאָנטאג	יוד	10	אנדרע' אפ'
	דינסטאג	יא	11	מארטין ב'
	מיטוואָך	יב	12	מארטין פּ'
תענית	דאָננערס	יג	13	סטאניסלויס
	פֿרייטאג	יד	14	יוקונדוס
וירא	שבת	טו	15	לעאפאל'
	זאנטאג	טז	16	עדמונד
תענית	מאָנטאג	יז	17	גרעגאָר
	דינסטאג	יח	18	עמוגעניוס
	מיטוואָך	יט	19	עליזאבעטה
	דאָננערס	כ	20	פֿעליקס
	פֿרייטאג	כא	21	מאריא אָפּפּ'
חיי שרה	שבת	כב	22	צעציליא ☾
	זאנטאג	כג	23	קלעמענס
	מאָנטאג	כד	24	יאָהאן פֿ'קר'
	דינסטאג	כה	25	קאטהארינא
	מיטוואָך	כו	26	קאָנראד
	דאָננערס'	כז	27	פֿירגיניוס
	פֿרייטאג	כח	28	זאָסטענוס ⊙
תולדות	שבת	כט	29	זאטורנוס
מ"הח, מ"ח				

מערקטע.

1. טראָפּפּוי
קאראָלי
2. וויען
3. פעסט פֿאָרא' (ען גראָם)
פֿ"פֿ ד"אָדער (מעם פֿאָרוו')
4. אלטברין
5. קערעסמור
7. אראד
10. פֿ"פֿ ד"אָדער (מעססע)
15. פעסט
17. פילזען
18. פֿ"פֿ ד"אָדער (לאהולטאג)
19. לאיבאך
עדענבורג
קאשוי
24. קעטסקעמעט
ראאב
ברעסלוי
רייכענבערג
29. פֿ"פֿ ד"אָדער (מעסענדע)

דיא ערסטע העלפֿטע דעם מאָנאטס פֿערענדערליך, אָפֿט רעגען אונד קאלט, מיט שנעע, שפּעטער אונפֿריינדליכע טאגע, געגען ענדע העלל אונד קאלט.

מולדו ז' י"ז קצ"ה

פֿרייטאג דען 28. נאָוועמב' אום 11 אוהר 10 מינוטען פֿאָרמיטטאג.

ראש חדש	זאנטאג	א	30	1. אדפֿענט
	מאָנטאג	ב	1	דעצעמב'
	דינסטאג	ג	2	ביביאנא
למעריב ותן ט"ומ	מיטוואָך	ד	3	פֿראנץ קס'
השאלה	דאָננערש'	ה	4	בארבארא
	פֿרייטאג	ו	5	זאבבאס ☽
ויצא	שבת	ז	6	ניקאלויס
	זאנטאג	ח	7	2. אדפֿענט
	מאָנטאג	ט	8	מאר' עמ'
	דינסטאג	יוד	9	לעאָקאדיא
	מיטוואָך	יא	10	יודיטה
	דאָננערש'	יב	11	דאמאזיוס
	פֿרייטאג	יג	12	מאקסענציוס
וישלח	שבת	יד	13	לוציא
	זאנטאג	טו	14	3. אדפֿענט
	מאָנטאג	טז	15	אירענעאוס
	דינסטאג	יז	16	אלבינא
	מיטוואָך	יח	17	קוואטעמבר
	דאָננערש'	יט	18	גראציאן
	פֿרייטאג	כ	19	נעמעזיוס
וישב	שבת	כא	20	אמאן ☾
	זאנטאג	כב	21	4. אדפֿענט
	מאָנטאג	כג	22	לענאָ
אח"מ מדליקין נ"ח	דינסטאג	כד	23	ויקטאָריא
חנוכה	מיטוואָך	כה	24	אדאם. עפֿא
	דאָננערש'	כו	25	ווייהנאכ'
	פֿרייטאג	כז	26	שטעפ' מ'
מקץ ש"ח ומ"הח	שבת	כח	27	יאהאן עפֿ'
	זאנטאג	כט	28	אונש' קינ' ⊙
א' דר"ח	מאָנטאג	ל	29	טאמאס ב'

מערקטע.

30. עפעריעס
טעמען
אָפֿען
1. באָלען
ברין
קאָמאָרן
3. טירנוי
4. קאראָלי
6. פרעסבורג
באיא
וועספרים
9. אגראם
15. טעמעשוואר
וואילינן
27. זייפֿליג
(באָטעלערוואָלע)

פֿאָן ראש חדש ביז ו טענעגעטטאָבער, דאן רעגנען אונד גראָסעס וואססער, יז ביז כב טריב אונד קאלט; כג וויטערונגאנג געלינדע, דאן טריבעס וועטער.

מולדו ב' ח' תתקפ"ח.

זאָננטאג דען 28. דעצעמבער אום 11 אוהר 55 מינוטען נאכטס·

ב' דראש חדש	דינסטחג	א	30	דחפֿיד קחֶנ'
זאת חנוכה	מיטוואָך	ב	31	זילפֿעסטער
	דחָננערס'	ג	1	יענער 1846 נייא'
ליל ארוך	פֿרייטחג	ד	2	מחקחריוס
ויגש	שבת	ה	3	גענחפֿעפֿח
	זאנטאג	ו	4	טיטוס ב'
תקופה	מחָנטחג	ז	5	סימ' סט' ☽
	דינסטחג	ח	6	3 קעניג
	מיטוואָך	ט	7	וואלענטין
תענית עשרה בטבת	דחָננערס'	יוד	8	זעפֿערין
	פֿרייטחג	יא	9	מחרלעללין
ויחי	שבת	יב	10	פֿויל איינז'
	זאנטאג	יג	11	עפּיפֿאני 1.
	מחָנטחג	יד	12	ערנעסט
	דינסטחג	טו	13	הילחריום ☼
	מיטוואָך	טז	14	פֿעליקס
	דחָננערס'	יז	15	מוירוס
	פֿרייטחג	יח	16	מחרלעללוס
שמות	שבת	יט	17	חנטחן איינז'
	זאנטאג	כ	18	עפּיפֿאני 2.
	מחָנטחג	כא	19	קחנוטוס ☾
	דינסטחג	כב	20	פֿחביחן זעב'
	מיטוואָך	כג	21	חגנעס
	דחָננערס'	כד	22	פֿינלענץ
	פֿרייטחג	כה	23	מחר' פֿערקל'
וארא ומ"הח	שבת	כו	24	טימחטעוס
	זאנטאג	כז	25	עפּיפֿאני 3.
	מחָנטחג	כח	26	פּחָליקחרפּו'
	דינסטחג	כט	27	יחהחן קר' ⊙

מערקטע.

2. לייפציג (מעססע)
5. ערלוי
חָלמין
6. וועספרים
12. הערמאנשט'
דעברעצין
לייפציג (לאחלטאג)
14. גרחָם וואחרדיין
19. ראחב
20. עטסעג
קאסוי
פרעסבורג
21. לעמבערג
טירנוי
25. לאיבאך

חנפֿחנגס טריב חונד קחלט, וועסטווינד, כ' סנעעגעסטחֶבער ביז כו דחן ביז ענדע דעם מחֶנחטהס רעגען.

מולדו ג׳ י"ח תש"א.

דינסטאג דען .27 יענער אום 12 אוהר 39 מינוטען מיטטאגס.

ראש חדש	מיטוואָך	א	28	קארל׳ מאג׳
	דאָננערס׳	ב	29	פֿראנץ זאל׳
	פֿרייטאג	ג	30	מארטינא
בא	שבת	ד	31	פעטער נ׳
	זאנטאג	ה	1	פעב׳עפ׳4
	מאָנטאג	ו	2	מ׳ ליכט׳
	דינסטאג	ז	3	בלאזיוס
	מיטוואָך	ח	4	פֿעראָניק׳ ☽
	דאָננערס׳	ט	5	אגאטהא
	פֿרייטאג	י״ד	6	דאָראָטהעא
בשלח ש"ש	שבת	יא	7	ראמאלדוס
	זאנטאג	יב	8	זעפטואגעז׳
	מאָנטאג	יג	9	אפאָלאָניא
	דינסטאג	יד	10	סאָלאסטיקא
חמשה עשר	מיטוואָך	טו	11	דעזידערי׳ ☺
	דאָננערס׳	טז	12	עולאליא
	פֿרייטאג	יז	13	קאטהארינא
יתרו	שבת	יח	14	וואלענטין
	זאנטאג	יט	15	זעקסאגעזי׳
	מאָנטאג	כ	16	יוליאנא
	דינסטאג	כא	17	יוליאנוס
	מיטוואָך	כב	18	פֿלאפֿיאן ☾
	דאָננערס׳	כג	19	גאבינוס
	פֿרייסאג	כד	20	עלעאוטהער
משפטים	שבת	כה	21	עלעאנארא
פ׳ שקלים ומ"הח	זאנטאג	כו	22	קווינקוואג׳
	מאָנטאג	כז	23	פֿאשינגמאָנ׳
	דינסטאג	כח	24	פֿאסטנאכט
	מיטוואָך	כט	25	אשערמי׳ ⊙
א׳ דראש חדש	דאננערס׳	ל	26	וואלבורגא

מערקטע.

28. ברוינשווייג (אויספאקונג) עפעריעם.
1. טראָפפױ
2. גראָס קאניטא
פראג (כ"ט)
סערעד
ברוינשווייג
3. טעשען
6. קאראָלי
23. ברין
זאלצבורג
פֿ"פ ד"אָדער (מעם פֿאָרוו׳)
25. סעאלין
קערעסטור
טירנוי

בעגיננט מיט טריבען טאגען, זעהר קאלטער ווינד, יז העפֿטיגער שטורמווינד, יח טנעע אונד מעסיגע קעלטע ביז ענדע דעם מאָנאטהס.

מולדו ה' ז' ת"ר.

מיטטוואָך דען 25. פעברואר אום 1 אוהר 23 מינוטען נאכטס.

ב' דראש חדש	פרייטאג	א	27	אלעקסאנדר'
תרומה הפסקה	שבת	ב	28	לעאנדער
	זאנטאג	ג	1	מערץ אינ'
	מאָנטאג	ד	2	זימפליציוס
	דינסטאג	ה	3	קוניגונדע
	מיטוואָך	ו	4	קוואטעמבר
	דאָננערס'	ז	5	אייזעביוס ☽
	פרייטאג	ח	6	פרידריך
תצוה פרשת זכור	שבת	ט	7	טהאמאס
	זאנטאג	יוד	8	רעמיניסצ'
	מאָנטאג	יא	9	פראנציסקא
	דינסטאג	יב	10	40 מארטיר'
תענית אסתר	מיטוואָך	יג	11	העראקלוס
פורים	דאָננערס'	יד	12	גרעגאָר
שושן פורים	פרייטאג	טו	13	ראָזינא 🌕
כי תשא הפסקה ב'	שבת	טז	14	מעטילדע
	זאנטאג	יז	15	אָקולי
	מאָנטאג	יח	16	העריבערט
	דינסטאג	יט	17	גערטרוד
	מיטוואָך	כ	18	מיטפאסטען
	דאָננערס'	כא	19	יאָזעף
	פרייטאג	כב	20	יאָאכים ☾
ויקהל, פקודי	שבת	כג	21	בענעדיקט
פרשת פרה ומ"הח	זאנטאג	כד	22	לעטארי
	מאָנטאג	כה	23	פיקטאָר
	דינסטאג	כו	24	גאבריעל
	מיטוואָך	כז	25	מ' פערקי'
	דאָננערס'	כח	26	עמאנועל
	פרייטאג	כט	27	רופערט ⊙

מערקטע.

1. אָפען
2 פ"פ דאָדר (מעססע)
3. עדענבורג
ווייסענבערג
4. גראָס ווארדיין
9. פילזען
קעטשקעמעט
פעסט (פאָרמ')
10. פ"פ ד"אָדער (לאהלטאג)
12. וועספרים
16. באָטלען
טעמעסוואר
19. פעסט
21. קערעסטור
גראץ
פ"פ דאָדר (מעם ענדע)
23. פרעסבורג
ברעסלוי
קאססעל
24 פראָסניץ

אם שבת תרומה נאך זעהר טאָן, דאן אבער פאָן ו ביז ז רויה אונד אונפעראֶנדערליך, ביז יד ווידער טאֶן, ווארם! — יח ביז כא רעגען, דאן ווירדס ביז ענדע דעם מאָנאטהס איממער קעלטער.

מולדו ו' כ' קכ"ז.

פרייטאג דען 27. מערץ אום 2 אוהר 7 מינוטען נאכמיטטאגס.

ויקרא שר ח	שבת	א	28		עאוסטאכיוס'
ופ' החדש	זאנטאג	ב	29		יודיקא
	מאָנטאג	ג	30		קווירינוס
	דינסטאג	ד	31		אמאס
	מיטוואָך	ה	1		אפריל
	דאָננערס'	ו	2		פראנץ פ'
	פרייטאג	ז	3		ריכארד ☽
צו שבת הגדול	שבת	ח	4		איזידאר
	זאנטאג	ט	5		פאלמזאנ'
	מאָנטאג	יוד	6	[illegible]	סיקסטוס
תקופה	דינסטאג	יא	7		הערמאן
	מיטוואָך	יב	8		אלבערט
	דאָננערס'	יג	9		גרינדאָננער'
ערב פסח ת"ב	פרייטאג	יד	10		קארפרייט'
א' דפסח	שבת	טו	11		קארזאמס'
ב' דפסח	זאנטאג	טז	12	א	אסטערן
א' דח"המ	מאָנטאג	יז	13	ב	מאנט'
ב' דח"המ	דינסטאג	יח	14	ג	טיבוריוס
ג' דח"המ	מיטוואָך	יט	15	ד	לאָנגינוס
ד' דח"המ	דאָננערס'	כ	16	ה	טוריבוס
שביעי דפסח	פרייטאג	כא	17	ו	רודאָלף
אחרון דפסח	שבת	כב	18	ז	אפאלאניא ☾
אסרו חג	זאנטאג	כג	19	ח	קוואזימאד'
	מאָנטאג	כד	20	ט	אגנעס
	דינסטאג	כה	21	יוד	אנזעלם
	מיטוואָך	כו	22	יא	קאיעטאן ז'
שמיני ומ"הח	דאָננערס'	כז	23	יב	אדאלבערט
מ"ח ומתחיל'	פרייטאג	כח	24	יג	געאָרגי
לומר פ' אבות)	שבת	כט	25	יד	מארקוס ⊙
א' דראש חדש	זאנטאג	ל	26	טו	מיזעריקאר'

מערקטע.

29. אראד
30. וואילען
1. פ"פ ד"מאין פאָרא' ען גראָס
2. אגראם
6. גראָס קאניזא
ראבב
14. פ"פ ד"מאין (מעסע)
20. לינץ
רייכענבערג
אָלוין
21. אלטברין
ווייסענבורג
22. טירנוי
23. דעברעצין
24. באיא
עסעג
26. קאמארן

ראש חדש זעהר רויה, ז הייטערעס וועטטער, ט זעהר טאָן אונד ווארם, דאן טריב אונד רעגען ביז כא, כב זעהר קאלט, העלל אונד ווינדיג ביז כו, כז טוויהל אונד רעגנעריש.

מולדו א' ח' תתק"כ.

זאמסטאג דען .25 אפריל אום 2 אוהר 51 מינוטען נאכטס.

ב' דראש חדש	מאָנטאג	א	27	טז	פערעגרין
	דינסטאג	ב	28	יז	פֿיטאליס
	מיטוואָך	ג	29	יח	פעטרוס מ'
	דאָננערסטאג	ד	30	יט	קאטהארינא
תזריע מצורע	פֿרייטאג	ה	1	כ	מאי פֿיליפ
פ"ב ומברכין ב' ה' ב')	שבת	ו	2	כא	אטהאנאזיוס
	זאנטאג	ז	3	כב	יובילאטי
תענית	מאָנטאג	ח	4	כג	פֿלאָריאן ☽
	דינסטאג	ט	5	כד	גאָטהארט
	מיטוואָך	יוד	6	כה	יאָהאן פֿ' פ'
תענית	דאָננערסטאג	יא	7	כו	שטאניסלאוס
	פֿרייטאג	יב	8	כז	מיכאעל ער'
אחרי קדושים פ"ג)	שבת	יג	9	כח	גרעגאר
	זאנטאג	יד	10	כט	קאנטאטע
תענית	מאָנטאג	טו	11	ל	מאמערט' ⊛
	דינסטאג	טז	12	לא	פאנקראץ
	מיטוואָך	יז	13	לב	פעטרוס ר'
ל"ג בעומר	דאָננערסטאג	יח	14	לג	באָניפֿאציוס
	פֿרייטאג	יט	15	לד	זאָפֿיע
אמור פ"ד	שבת	כ	16	לה	יאהאן נעפ'
	זאנטאג	כא	17	לו	ראָגאטי
	מאָנטאג	כב	18	לז	פֿענאנטו' ☾
	דינסטאג	כג	19	לח	איפֿאָ
	מיטוואָך	כד	20	לט	בערנארדין
	דאָננערסטאג	כה	21	מ	קרים' ה"פ
	פֿרייטאג	כו	22	מא	יוליא יונגפֿ'
בהר בחקותי פ"ה ומ"הח	שבת	כז	23	מב	דעזידעריוס
	זאנטאג	כח	24	מג	עקסודי
	מאָנטאג	כט	25	מד	אורבאנוס ☉

מערקטע.

27. לייפציג (באָט־ שערוואָכע)
אגראם
1. טראָפּפּוי
לאיבאך
אעדענבורג
קאשוי
3. קערעסטור
הערמאנסט'
עפעריעס
4. לעמבערג
וויען
לייפציג (מעס)
11. ערלוי
קעטסקעמעט
14. לייפציג (נאהל־ טאג)
15. סערעד
19. פראָסניץ
21. פֿענעדיג
פרעסבורג
25. גראָס קאניסא

א ביז ז שאָן, הייטער. קאלט אונד אונפֿריינדליך, ח שוויהל, גע־ וויטטער, ט קיהל, יוד דעם נאכטס גראָסער רייף, אם טאג קיהל, דאן אבער וואַרם ביז ענדע דעם מאָנאטהס.

מולדו ב' כ"א תרל"ג.

מאָנטאג דען 23 מאי אום 3 אוהר 35 מינוטען נאכמיטטאג.

ראש חדש	דינסטאג	א	26	מה	פֿיליפ נ'
	מיטוואָך	ב	27	מו	יאָהאַן פ'
ג' ימי הגבלה	דאָננערס'	ג	28	מז	ווילהעלם
	פֿרייטאג	ד	29	מח	מאַקסמיליאַן
במדבר פ"ו	שבת	ה	30	מט	פֿערדינאַנד
א' דשבועות	זאנטאג	ו	31		פפינגסטען
ב' דשבועות	מאָנטאג	ז	1		יוני ⁝ מאָנ' ☽
אסרו חג	דינסטאג	ח	2		עראַזמוס
	מיטוואָך	ט	3		קוואַטעמבער
	דאָננערס'	יוד	4		קווירינוס
	פֿרייטאג	יא	5		באָניפֿאַציוס
נשא פ"א	שבת	יב	6		נאָרבערט
	זאנטאג	יג	7		3 פֿאלטיגקייט
	מאָנטאג	יד	8		מעדאַרדוס ○
	דינסטאג	טו	9		פריאַמוס
	מיטוואָך	טז	10		אָנופֿריוס
	דאָננערס'	יז	11		פראהנלייכנ'
	פֿרייטאג	יח	12		יאָהאַן פ'
בהעלותך פ"ב	שבת	יט	13		אַנטאָן פֿ' פאַד'
תענית פולין	זאנטאג	כ	14		באַזיליוס
	מאָנטאג	כא	15		פֿיטוס
	דינסטאג	כב	16		פֿראַנץ ר' ☾
	מיטוואָך	כג	17		ריינערוס
	דאָננערס'	כד	18		לעאָנטינוס
	פֿרייטאג	כה	19		יוליאַנאַ פ'
שלח לך	שבת	כו	20		זילפֿעריוס
פ"ג ומ"הח	זאנטאג	כז	21		אַלאָיזיוס ג'
	מאָנטאג	כח	22		פּאַולינוס
	דינסטאג	כט	23		לענאָ
א' דראש חדש	מיטוואָך	ל	24		יאָהאַן טייפֿ' ⊙

מערקטע.

31. עפּעריעס
1. קאַראָלי
פעסט (פֿאָר-מאַרקט ען גראָס)
טעמעסוואַר
טעשען
7. קערעסטור
8. פעסט
ראַאַב
רייכענבערג
12. באָטלען
15. האַמבורג
פראַג קליינ'
ערלוי
17. טירנוי
גראָס וואַרדיין
ברין
22. קעניגסבערג
23. ווייסענבורג
24. ברעסלוי
סערעד

א ביז יג אוּוואָלקטער הימעל, רייף, פֿאָלגליך קאַלטע נאַכטע, יד ביז כא רעגנעריש, אָפֿט געוויטטערוואָלקען, דאַן שאָנעס וועטטער ביז ענדע דעם מאָנאַטהס.

מולדו ד' י' שמ"ו.

מיטוואָך דען .24 יוני אום 4 אוהר 19 מינוטען מאָרגענס.

ב' דראש חדש	דאָננערס'	א	25	פראָספער
	פֿרייטאג	ב	26	יאָהאן, פויל
קרח פ"ד	שבת	ג	27	לאדיסלויס
	זאנטאג	ד	28	אירענעאוס
	מאָנטאג	ה	29	פעט'פויל
	דינסטאג	ו	30	פויל' געד'
	מיטוואָך	ז	1	יולי טהעאָ'
	דאָננערס'	ח	2	מ' הייזו' ☽
	פֿרייטאג	ט	3	עאוולאָגיוס
חקת פ"ה	שבת	יוד	4	אולריך
	זאנטאג	יא	5	דאמיליוס
	מאָנטאג	יב	6	איזאיאס
תקופה	דינסטאג	יג	7	ווילבאלד
	מיטוואָך	יד	8	קיליאן
	דאָננערס'	טו	9	בריקטוס ۞
	פֿרייטאג	טז	10	7 ברידער
בלק פ"ו	שבת	יז	11	פיוס פ'
תענית ש"ע נדחה	זאנטאג	יח	12	היינריך
	מאָנטאג	יט	13	מארגארעט'
	דינסטאג	כ	14	באָנאפֿענט'
	מיטוואָך	כא	15	אפאָ' טהייל'
	דאָננערס'	כב	16	סקאפ"ר ☾
	פֿרייטאג	כג	17	אלעקסיוס
פנחס ומ"הח, פ"א	שבת	כד	18	ארנאלד
	זאנטאג	כה	19	ארזעניוס
	מאָנטאג	כו	20	עליאס פר'
	דינסטאג	כז	21	דאניעל
	מיטוואָך	כח	22	מאר' מאגד'
	דאָננערס'	כט	23	ליבאריוס ☉

מערקטע.

27. קאטוי
האָפען
29. קאָמאָרן
נויאבורג
30. לאיבאך
1. לעמבערג
(וואָללמארקט)
2. פרעסבורג
6. פילזען
ערלוי
וואילען
פֿ"פֿ ד"אָדר
(מעס פֿאָרוו')
8. גראָס וואַרדיין
11. אראד
13. וויען
(לעאָפאָלדשט')
אָלמין,
אגראם
קערעסטור
וויזעלבורג
פֿ"פֿ ד"אָדר
(מעסמע)
20. עססעג, ראאב
טעטען
22. באיא

א ביז ז טאָגעס וועטטער, דאן איייגע טאגע רעגנעריט. ח ביז
טו גראָסע אונגעוואָהנליכע היטצע, יח געוויטטער אונד פלאטצרעגען.
רעגנעריס ביז ענדע.

תר"ו **אב** יולי אויגוסט **1846**

מולדו ה' כ"ג נ"ט.

דאָננערסטאג דען .23 יולי אום 5 אוהר 3 מינוטען אבענדס.

ראש חדש	פֿרייטאג	א	24	קריסטינא
מטות ומסעי פ"ב	**שבת**	ב	25	יאקאב
	זאנטאג	ג	26	אננא
	מאָנטאג	ד	27	פאנטאלאָן
	דינסטאג	ה	28	אינאָצענטי'
	מיטוואָך	ו	29	מארטהא
	דאָננערס'	ז	30	אבדאן
	פֿרייטאג	ח	31	איגנאץ ☽
דברים חזון	**שבת**	ט	1	**אויגוסט**
תשעה באב נדחה	**זאנטאג**	יוד	2	פאָרציאונק'
	מאָנטאג	יא	3	סטעפאן ער'
	דינסטאג	יב	4	דאָמיניקוס
	מיטוואָך	יג	5	מאר' טנעע
	דאָננערס'	יד	6	פֿערקל' קר'
חמשה עשר	פֿרייטאג	טו	7	קאיעטאן ☼
ואתחנן נחמו פ"ג	**שבת**	טז	8	ציריאקוס
	זאנטאג	יז	9	ראָמאנוס
	מאָנטאג	יח	10	לאורענץ
	דינסטאג	יט	11	זוזאננא
	מיטוואָך	כ	12	קלארא
	דאָננערס'	כא	13	היפאָליטוס
	פֿרייטאג	כב	14	עוזעביוס
עקב ומ"חח פ"ד	**שבת**	כג	15	מ' ה"פ ☾
	זאנטאג	כד	16	ראָכוס
	מאָנטאג	כה	17	ליבעראטוס
	דינסטאג	כו	18	העלענא
	מיטוואָך	כז	19	לודאָפיקא
	דאָננערס'	כח	20	בערנהארד
	פֿרייטאג	כט	21	יאהאן קריז'
ראה שר"ח פ"ה	**שבת**	ל	22	טהימאט' ⊙

מערקטע.

25. האמבורג
28. אלטברין
29. טיררנוי
1. טראָפּפּוי
פּ"פּ ד"אָדר
(מעם ענדע)
5. ברוינטווייג
6. עדענבורג
קערעסטור
10. וועספרינג
עפעריעס
זינץ
פרעסבורג
קעטקעמעט
ברוינטווייג
גראָס קאניטא
15. דעברעצין
קאטוי, סערעד
17. פעסט פּ"א
(ען גראָס)
קאָמאָרן
21. אגראם

א ביז ח ווארם, מיטאונטער רעגען, יוד טריב, דאן ביז טו סענע פֿריינדליכע טאגע. קיהלע נעכטע, ביז כח פֿעראֶנדערליך, מייסט סוויהל אונד רעגען, האַפט דאָננערוועטטער, דאן ווינדיג ביז ענדע.

מולדו ז' י"א תתנ"ב.

זאמסטאג דען 22. אויגוסט אום 5 אוהר 17 מינוטען מאָרגענס.

ב' דראש חדש	זאנטאג	א	23	פיליפ ב'
	מאָנטאג	ב	24	באַרטאָלאָמ'
	דינסטאג	ג	25	לודוויקא ק'
	מיטוואָך	ד	26	סאמועל
	דאָננערס'	ה	27	יאָזעף קאל'
	פרייטאג	ו	28	אויגוסטין
שופטים פ"ו	שבת	ז	29	יאה' ענט' ☽
	זאנטאג	ח	30	ראָזא
	מאָנטאג	ט	31	ראימונד
	דינסטאג	יוד	1	סעפ' עגידי
	מיטוואָך	יא	2	סטעפאן ק'
	דאָננערס'	יב	3	מאנסועטוס
	פרייטאג	יג	4	ראָזאליא
כי תצא פ' א"ב	שבת	יד	5	פיקטארין ⊛
	זאנטאג	טו	6	לאכאריאס
	מאָנטאג	טז	7	רעגינא
	דינסטאג	יז	8	מאר' געב'
	מיטוואָך	יח	9	קאָרבינוס
	דאָננערס'	יט	10	ניקאָלויז ט'
	פרייטאג	כ	11	פראטוס
כי תבא פ"ג פ"ד	שבת	כא	12	טאביאס
משכימין לסליחות	זאנטאג	כב	13	נאמען מ' ☾
	מאָנטאג	כג	14	קרייצערה'
	דינסטאג	כד	15	הילדעגנארד
	מיטוואָך	כה	16	קואטעמבער
	דאָננערס'	כו	17	לאמבערט
	פרייטאג	כז	18	טהאָמאס פ'
נצבים פ"ח פ"ו	שבת	כח	19	יאנואריוס ⊙
ער"ה זכור ברית	זאנטאג	כט	20	עוסטאכיוס

מערקטע.

24. פ"פ ד"מאין (אויספאקונג)
25. ווייסענבורג
פראָסנין
29. פעסט
31. פילזען
גראן
2. גראָס ווארדיין
ברין
7. ברעסלוי
ראאב
8. טעטען
פ"פ ד"מאין (מעססע)
9. באָטלען
14. לאיבאך
קערעסטור
הערמאנסטאדט
קאראָלי, אָפען
עפעריעס
רייכענבערג
16. טירנוי

אנפאנגס ביז ז הייטערע, טאָגע ווארמע טאגע, ח ביז יד טריב, דאן רעגען אונד פריה קאלט, טו ווארם, רעגען אונד דאָננער; דאן ביז כד אוואָלקט, שטארקער ווינד, כה העלל אונד ווארם, געגען ענדע קיהל.

גענעאלאָגיע

דעס עסטעררייכישען קייזערהויזעס.

(דינאסטיא האבסבורג-לאטהרינגען)

פערדינאנד I. קייזער פאָן עסטעררייך, קעניג פאָן אונגארן, בעהמען, דער לאמבארדיא אונד פענעדיג, גאליציען, לאדאמעריען אונד איללירען, ערצהערצאָג פאָן עסטעררייך א. ז. וו. א. ז. וו., געבאָרען צו וויען דען 19. אפריל 1793, געקרענט צום קעניג פאָן אונגארן דען 28. סעפט' 1830; טראט נאך דעם טאָדע זיינעס הערדן פאטערס פראנץ I. אם 2. מערץ 1835 דיא רעגירונג אן, ליס זיך אם 14. יוני 1835 צו וויען הולדיגען, ווארדע געקרענט צום קעניג פאָן בעהמען דען 7. סעפט' 1836 אונד צום קעניג דער לאמבארדיא אונד פענעדיגס דען 6. סעפט' 1838.

געמאהלין: מאריא אננא (פיא), קעניגל. פרינצעס. פאָן סארדיניען, אָבערסטע שוצפראויא אונד אָבערדירעקטאָרין דעס: אדעליגען דאמענשטיפטעס מאריא שול צו ברין אונד צו אינסברוק, שטערנקרייצאָרדעס-דאמע, געבאָרען דען 19. סעפט' 1803, פערמעהלט דורך פראָקוראציאָן צו טורין אם 12. פעבער אונד דאן צו וויען אם 27. פעבער 1831, געקרענט צום קעניגין פאָן בעהמען אם 12. סעפט' 1836.

קייזערין מוטטער: קאראָלינע אויגוסטע, טאָכטער ווייל' זיינ' מאיעסטעט דעס קעניגס פאָן באיערן, געבאָרען דען 8. פעבער 1792, פערמעהלט דען 10. נאָוו' 1816 מיט פראנץ I. קייזער פאָן עסטעררייך אלס דעססען פיערטע געמאהלין; וויטווע זייט 2. מערץ 1835.

געשוויסטער זיינער מאיעסטעט דעס קייזערס

קייזערליכע פרינצען אונד פרינצעססיננען, ערצהערצאָגע אונד ערצהערצאָגיננען פאָן עסטעררייך:

1. מאריא לודאָוויקא, ערצהערצאָגין פאָן פארמא א. ז. וו., געבאָרען דען 12. דעצעמ' 1791, פערמעהלט מיט דעם דאמאהליגען קייזער נאפאָלעאָן אם 2. אפריל 1810, וויטווע זייט 5. מאי 1821.
2. מאריא קלעמענטינע, געבאָרען דען 1. יענ' 1798, פערמעהלט דען 28 יולי 1816 מיט לעאָפאָלד, קעניגל. פרינצען פאָן זיציליען, פרינצען פאָן סאלערנאָ.
3. פראנץ קארל יאָזעף, ריטטער דעס גאָלדענען פליסעס א. ז. וו., ק'ק גענעראל-מאיאָר א. ז. וו., געבאָרען דען 7. דעצעמבער 1802 — געמאהלין: סאָפיע, קעניגל. פרינצעסין פאָן באיערן, געבאָר' דען 27. יענער 1805, פערמעהלט דען 4. נאָוועמבער 1824.
   קינדער: a) פראנץ (יאָזעף קארל) געב' דען 18. אויגוסט 1830.
   b) פערדינאנד (מאקס יאָזעף) געב' דען 6. יולי 1832
   c) קארל (לודוויג יאָזעף מאריא) געב' דען 30. יולי 1833.
   d) לודוויג (אנטאָן פיקטאָר) געב' דען 15. מאי 1842.
4. מאריא אננא (פראנציסקא), שטערנקרייצאָרדענס-דאמע, געבאָר' דען 8. יוני 1804.

אָהיימע זיינער מאַיעסטעט דעס קייזערס.

קייזערליכע פרינצען אונד פרינצעסיננען, ערצהערצאָגע אונד ערצהערצאָגיננען פאָן עסטרייך.

I. קארל (לודוויג), ק׳ ק׳ פעלדמארשאל גאָופערנער אונד גענעראל־קאפיטאָן דעס קאָניגרייכס באָהמען, געבאָרען דען 5. סעפט׳ 1771 וויטווער פ׳ הענריעטטע, פרינצעסין פ׳ ווייל־בורג זייט 29. דעצ. 1829.
קינדער: 1. מאריא טהערעזיא, געב. דען 31. יולי 1816, פערמעהלט דען 9 יענער 1837 מיט פערדינאנד II. קאָניג ביידער זיציליען.
2. אלברעכט, געב. דען 3. אוג׳ 1817, פערמעהלט דען 1. מאי 1844 מיט דער קאָניגל׳ פרינצעסין הילדעגארד פאָן באיערן, געב. דען 10. יוני 1825.
3. קארל פערדינאנד, געב. דען 29. יולי 1818.
4. פרידריך (פערד׳ לעאָפ׳) געב דען 14 מאי 1821.
5. מאריא קאראָלינא, עבטיססין דעס אדעליגען דאמענשטיפטעס צו פראג, געב. 10 סעפט׳ 1825.
6. ווילהעלם (פראנץ קארל) געב. 21 אפריל 1827.

II. יאָזעף (אנטאָן יאָהאן) פאלאטין פאָן אונגארן א. ז. וו., געב. 9 מערץ 1776; פערמעהלט צום 3 מאל מיט פרינצעסין מאריא פאָן ווירטעמבערג, געב. 1 נאָוו׳ 1797 דען 24 אוג׳ 1819. — קינדער צווייטער עהע: 1. הערמינע (געשטאָר׳ 13 פעבר׳ 1842) אונד שטעפאן, לאנדעסטעלל פאָן באָהמען (צווילינגע) געבאָרען דען 14. סעפ׳ 1817. — קינדער דריטטער עהע: 2. עליזאבעטה געב. 17 יענער 1831. 3. יאָזעף (קארל לודוויג). געב. 2. מערץ 1833. 4. מאריע, געב. 23 אוג 1836.

III. יאָהאן, גענעראל־דירעקטאָר דעס געניא־ אונד פאָרטיפיקאציאָנס־וועזען, געבאָרען דען 20. יענער 1782.

IV. ראינער, פיצעקאָניג דעס לאָמבארדיש־פעניאנישען קאָניגרייכ׳ס געבאָר. דען 30. סעפט׳ 1783; פערמעהלט מיט מאריא עליזאבעטה (פראנציסקא), פרינצעסין פאָן סאוואיען קאריגנאן געבאָרען דען 28. מאי 1820. — קינדער: 1. אדעלהייד, געב. 3. יוני 1822, פערמעהלט דען 12. אפריל 1842 מיט דעם ערבפרינצען פיקטאָר עמאנועל פאָן סארדיניען, הערצאָג פאָן סאוואיען, געב. דען 14 מערץ 1820. 2. לעאָפאָלד (לודוויג) געב. דען 6. יוני 1823. 3. ערנעסט (קארל), געב 8 אויגוסט 1824. 4. זיגמונד (לעאָפאָלד), געב. 7. יענער 1826. 5. ראינער, געב. דען 11. יענער 1827. 6. היינריך (אנטאָן), געב. דען 9. מאי 1828.

V. לודוויג (יאָזעף אנטאָן), גענעראל־ארטיללעריא־דירעקטאָר א.ז.וו. געבאָרען דען 13. דעצעמבער 1784.

ראש דבר

מאת המסדר.

הלשון אשר תעמוד על שפתי העם בימים האלה כמקדם כי עוד נֻפח בה רוח חיים תתהלך רצוא ושוב כפי תהפוכות העתים, וכמקרה העם הדובר בה יקרה גם לה; תתרומם ותתנשא בעלות העם לגדולה, כי אז ירבו בו המשוררים והמליצים ודורשי חכמה, ותרד מטה מטה בעת שפלות העם, כי אז יחדלו מהגות בכל דבר תבונה מפני חמת המציק, וכן עינינו רואות כהיום כל אומה ואומה העולה היא למעלה להשתלם בכל מיני שלמות יותר מזולתה, גם לשונה תוציא פרח ותציץ ציץ ותתפאר בעדי עדיים מדי יום ביומו, והנפך בהפך. לא כן הלשון אשר מני אז חדלה להיות לשון מדוברת ואין עוד באפיה נשמת חיים זולתי בכתובים, לא על שפתי איש; היא לא תלך אחר קורות העם אשר היתה מיוחדת לו, לא תעלה בעלותו ולא תרד ברדתו, אבל תשאר תמיד במדרגה שהיתה בה זה אלף שנים או יותר בלי יתרון או חסרון; לדוגמא לשון רומית אשר לבשה הוד והדר בשנים קדמוניות בהיותה מתהלכת על שפתות המליצים והמשוררים לא תקבל עוד כהיום הכשר והרחבה ותיקון, אך תשקוט ותנוח עתה במצב שהיתה בו מלפנים. זאת ועוד אחרת כי השפה נעדרת הדבור לא בלבד איננה עלולה לקבל עוד נוספות פאר והדר, אכן תלך גם הלוך וחסור במשך הזמן, כי מעטים המה המחברים אשר יבחרו

לעת עתה לכתוב על ספר מזמותיה' ורעיוניהם בשפה בלתי נהוגה אצל העם מדאגה פן לא יתפשטו כראוי הענינים שירצו לפרסם . גם מעטים המה השוקדים על דלתות הספרים הכתובים בלשון הנושנת אשר אחרי בלותה לא יזלו עוד בשמיה באפי בני הדור המורגלים לשאוף מרקחת הלשונות החדשות . ולפי מעוט ההרגל בה והשקידה עליה כן תתעלם ותסתתם לאט לאט הבנת מליצותיה. ומה שהיה קל ההבנה בזמן שנכתב נהיה בזמננו כדברי הספר החתום . ולפעמים יקשה כל כך עלינו הבנת מליצה אחת נושנת או משל קדמוני עד שנבאר אותו כראוי כאחד נואש . ואלה ואלה הסבות השפילו מעלת הלשון הנושנת בערך הלשונות המדוברות והביאוה דלה ועזובה ודורש אין לה.

אמנם לא כאלה חלק שפת עבר אשר נתנה לקהלת יעקב מורשת עולם; היא לא נשארה תמיד במדרגה אחת אחרי נפלה מן המצב הדבוריי אל מצב הלשונות המתות. אבל עוד במצב הזה עברו עליה עתים לטובה ועתים לרעה. בבחינה אחת נתרחבו גבוליה בפשוט ידה אל מלות חדשות ושמושים וקשורי הדבור מן הלשונות האחרות הדומות לה קצת. סורית ארמית ערבית ויונית, וימלאו אסמיה תבואת אדמת נכר ותירוש שפתות העמים יקביה יפרוצו. ואז הוסיפה יופי והדר אם בתבונה והשכל נעשה הקנין הזה. ובבחינה אחרת נעכרו מימיה הטהורים (אם תדלחם רגל אדם אוכד עצות) על ידי המלאת מלות חדשות ובנינים זרים ותוספת מליצות לקוחות מלשון עם זר ומתנגדות אל טבעה. כי ערבוב לשון בלשון הנעשה בלי דעת ישחית נועם הדבור ולחותו. ובעבור כן פעם עלתה הלשון על במתי התפארת והשלמות על ידי מליצים נשגבים ובעלי השיר אשר נחה עליהם רוח לחלחות, ופעם חשך ועלטה כסתה פניה על ידי עמקי שפה אשר הסירו עדיה מעליה והלבישוה בגדים צואים. ואם תשאל מדוע נשתנה גורל השפה העבריה מגורל שאר הלשונות בלתי מדוברות? הנה התשובה בזה כבר גלויה לעין כל. כי זאת היתה לה בעבור שנכתבו בה ספרי הקדש ודברי אלהים חיים אשר הם סגולת כל חמדתנו. ומאשר היה צורך רב לחכמי האומה לדרוש ולחקור היטב על כל פרטי המשפטים הכתובים בתורה אלהית. מצורף אל החשק הנפלא

להבין עומק אמרות בחירי יה אשר לבשתם רוח נבואיי ולטעום נוף מליצות המשוררים הנשגבים, לכן אף אם לפעמים ירדה עשר מעלות וקרן הודה האמיתה, הנה עוד מעט ותרם כראם קרנה ועמקיה יעטפו בר כבתחלה, כי הלורד הנזכר סבב את זאת, וכאשר לא היה דור יתרשלו בו חכמי ישראל מהגות בתורת אלהים כן לא היה דור משולל מכל וכל מן מחברי ספרים בלשון עברית. והגם כי לא ישוו במעלתם כותבי דור אחד עם כותבי דור אחר, על כל פנים העסק התמידי בתורה היה הסבה שלא נשכחה מעולם גם שפת ספרי הקדש מלב העם, ואף אחרי בלותה היתה לה עדנה.

אכן מקרה אחד פרטי אשר נכון ודאי להעיר עליו קרה ללשוננו הקדושה במשך תהפוכות העתים אם נשים עין אל השימוש בה בכל דור ודור המעט הוא אם רב. וזה כי בעת חשכו מאורות המדעים והחכמות בתוכנו ודל כבוד ישראל מאוד אז בחרו חכמי האומה לכתוב רעיוניהם רק בשפת עבר, לא בלשון שהיו אז מדברים בה; אולם בכל עת פרחו ביניהם נצני המחקר ורבו שוחרי החכמות הואילו חכמינו לרשום על ספר פריי בינתם בלשון המדוברת במקומות מושבותיהם לא בלשון עברית, ולא בלבד בעניינים של חול עשו כן, אלא אף על הלכות ודינים נשאו ונתנו באחת מלשונות העמים, באופן שנוכל לשפוט על שעור ההשכלה והתפשטות המדע באומתנו רק בהביט אל הלשון אשר בה השתמשו מחברי הספרים על הרוב. וזה המחזה מראהו מאותת בכל העתים כחק קבוע באומה; הנה ידידיה האלכסנדרי ואריסטובולוס וחבריהם המתפלספים אשר הלכו בעקבות אפלטון והצמיחו שנית ספיח קצירי עשתנותיו במצרים כתבו ספריהם יונית. ורבנו סעדיה והרמב"ם והגדולים הסמוכים לו בזמן לפניו ואחריו עודדי במעדר החקירה בשדמות כל חכמה חברו רוב חבוריהם בלשון ערבית השגורה בפיהם, והרבה חכמים אחרים בזמן יותר מאוחר אשר אהבו לשוח בשדה המחקר השאירו לנו ספרים גדולים ונפלאים בלשון ספרדית והוללאנדית ורומית ואיטלקית, אף גם בלשון פארטוגאל*).

*) כתוב בלשון הזאת היה בידי זה שנים הספר הנחמד והיקר להרב שמואל אוסקוע נקרא בשם: "נחמה מתלאות ישראל". „Consolacam as tribulacoens de Israel." נדפס באמשטרדם בשנת שי"ב.

איש איש כלשון מדינתו, ומי יוכל לספור המון החבורים חשובים ויקרים שנדפסו בלשון אשכנזית מאת משכילי עמנו בחצי המאה השנית האחרונה מכח תגבורת הידיעות אשר פרצו לרוב באומתנו בדור הנוכחי? אכן הלך אחד לא נשמע ולא נמצא ד״מ בין אחינו תושבי מדינות טירקייא במשך ג' או ד' מאות שנה האחרונים מחבר אחד שכתב ספר בלשון המדינה, וזה בעבור כי עוד לא נבקע כשחר עליהם אור החכמה.

ועתה אם נבא לחרוץ משפט צדק על אשר הסכן הסכינו חכמי הדור הזה להעלות על ספר חקירותיהם על הרוב בשפת מדינתם, ומתוך כך תרפינה ידיהם מהתעסק בלשוננו המפוארה והיא כהיום הזה עזובה וגלמודה ותשב אחור, ונשאל הטוב הדבר אשר המה עושים? נתחייב לעשות חלוק בדבר ונאמר. כי יש ענינים אשר ההכרח יאלצנו לכתוב אותם בלשון העם הנהוגה בפינו. יען לשון עברים העניה והדלה במלות והחסרה איזה שמושים בבנין המאמרים לא תספיק לשום היטב כל המושגים, וכי יחפוץ איש לישא וליתן בה על עניני מחקר פילוסופי יתנהג בכבדות ולא יגיע בנקל אל מבוקשו. אך לא מפני כן כשר הדבר לנטוש לשון אמנו ולגרוע למודה מן הנערים ולחדול מכתוב גם בה ספרים אשר ענינם יאות לה. כי בכל הזמנים יהיה הצורך בה רב מאוד. הן להבנת אמרי קדש בכל פרטיהם אשר עם כל יגיעות החכמים היותר מפורסמים עוד לא הצלחנו לפעמים לרדת אל עומק כונתם *). הן לשפוך שיח לפני בוראנו בתחנה ובהודאה אשר אין בכל לשונות העולם יותר נאותה ממנה לזה העסק; לכן טוב אשר נאחז בלשונות העמים וגם מלשוננו אל תנח ידינו, ובפרט הענינים התוריים והנוגעים אל דת ודין או אל עקרי האמונה ראוי לנו תמיד לכתוב אותם עברית לבעבור לא נצטרך

*) יש מקומות בתורה ובנביאים נשארו עד היום קשי ההבנה אחרי כל המדובר בם בכל הזמנים. כמו בראשית כ' ט״ז, מ״ח כ״ב, שמות ד' כ״ד וכ״ה, י״ב מ', ל״ב כ״ט. ויקרא כ״ג י״א, במדבר כ״א י״ד וט״ו ול', כ״ד כ״ג, דברים ל״ג ה', ל״ב ב'. ישעיה ח' כ״ג, י״ז ט', כ״ו ב', כ״ז ח', ל״ג י״ט, ורבים עוד בהושע, נחום, חבקוק, וזולתם; ויש פסוקים אשר רק בימים החלה לזרוח עליהם אור אשר היה נעלם מכל הקדמונים, כמו בראשית ב' ה' (עיין עוללות נפתלי), שמות י״ז ט״ז, כ״ד י״א (עיין עליהם שירי תפארת), ישעיה י״ד י״ב (עיין געזעניוס), וכמוהם עוד.

ברבות הימים להעתיקם משפה נכרית אל שפתנו. כמו שקרה פעמים רבות *), וכמו שהעיד בצדק החוקר הנפלא מוה"רר ש"ר כ"י בהקדמתו אל ס' „הפרחון" הנדפס מחדש.

מן הטעמים האלה התעוררו בימים האחרונים קצת ממשכילי עמנו המקנאים לכבוד לשון עבר והנכספים לראות בתפארת עזה, והואילו לאור פעם אחר פעם מכתבים עתיים בלשון עברית, בהם אספו מבחר דברי המליצים וחלבי חקירות הנבונים, והקריבו לבני ישראל בכלי טהור מנחה בלולה בשמן משחת קדש להבעיר בלבותם אהבת שפתינו הקדמונית ולהדריכם במעגלותיה; אכן מה היה? — במשך איזה שנים ספו תמו המכתבים, והמליצים דומו ונאלמו; המאספים כבר מקדם אספו נגהם. הבכורי עתים לא בכרו עוד פרימו, ציון שדה תחרש, ורק הכרם עוד יעלה נצו ויבשיל אשכלותיו אחת לשתי שנים או יותר. ויקם אחריהם איש חיל ורב פעלים, בחור כארזים ואוהב הטוב והמועיל הר"ר ישראל בוש יחי', זה כמשלש שנים החל לשחר פני המשכילים בספר לוח הישראלי כתוב אשכנזית היוצא לאור על ידו בכל שנה, בו אסף מכתבים יקרים ומועילים פרי ראשי אצילי חכמי ישראל אשר שמם הטוב ושמע חכמתם נתפשט בכל המדינות; ועתה נדבה רוחו אותו לספוח אל הלוח הלזה עוד מנה אחת עברית כוללת ענינים דומים בתכונתם אל המובאים

*) בין המון הספרים מזה המין לא אזכיר פה רק אחד להיותו בלתי נודע כל כך אצל מבקרי ספרים לא שם מעתיקו ולא מליאות העתקה, והוא ס' המכריע (Conciliador) להר"ר מנשה בן ישראל הועתק מלשון ספרדית לעברית על ידי החכם המהולל הר"ר מרדכי לוצאטו ז"ל אשר היה ח בטריעסט בדור העבר, אחד מגזעי המשפחה המפוארה מאד באומתנו אשר במשך יותר ממאות מאות שנה (עיין הקדמת ס' Socrate למוהר"ר שמעו לוצאטו ז"ל) הצמיחה דור דור חכמים גדולים וחשובים בישראל עד דוד הגדול, הוא ידידי ראש לחכמים ופאר אומתנו מוהר"ר שד"ל נר"ו; וזה הר"ר מרדכי ז"ל אמן ומשורר ודורש חכמה הניח בין כתבים רבים שלא נדפסו מעולם גם זה הס' המכריע ד' חלקים גדולים, גם ס' צריח בית אל העתיקו מלשון ספרדית לאברהם גר מקורדובה (עיין ראססי ערך לוצאטו) והוסיף בו הערות רבות; שני הספרים האלה ראיתים בבית ידידי החכם השלם הר"ר שמואל חיים לולי ז"ל (עיין זכרו הטוב בבכורי העתים לשנת תקפ"ח דף קס"ז) אשר לדאבון לבי ולתוגת כל אוהבי מדע נאסף אל עמיו בשנה העברה תקצ"ה.

במכתבים מעברו, וזה החלו לעשות בחבור הנוכחי, אשר אם תמוך יתמכו אותו הנדבנים בעת כאשר תמכוהו בחלק האשכנזי, וישלחו אליו אז אל המסדר, מדי שנה בשנה פריי תבונתם עדנים לחיך ומתוקים לנפש בלשון עברית, גם הענק יעניקו לו קצת ממבחר מליצותיהם ושיריהם הנבחרים, אז תתחזקנה ידיו להתמיד בעבודתו בכל שנה, אז השפה הזאת סגולת שארית פליטתנו תרום קרנה בכבוד, תשלח קציריה בכל המקום אשר נפוצו אחינו שמה ועד קצוי ארץ ילכו יונקותיה לתהלה ולתפארת, ולא תמוש מלבבנו ומלבב זרענו עד העולם.

נערך לתחלת שנת: מרפא לשון עץ חיים.

י"ש"ר

פֿאָררעדע.

בייא דער הערויסגאבע דעם פֿאָרליעגענדען בוכעס לייטעטע מיך ניכט נור דער געדאנקע, דיא זאָ האָכגעשאֶטצטען יאהרביכער בכורי העתים פֿאָרטצוזעטצען, אויך גלויבטע איך עבען זאָ וועניג אלס ביים בעגיננע מיינעס קאלענדערס אונד יאהרבוכעס פֿיר איזראעליטען, איינעס טיעפֿגעפֿיהלטען בעדירפֿניססע אבצוהעלפֿען, נאָך וועניגער אבער איזט עס איינע שפעקולאציאָן, דערען ענדציעל געלדגעווין; זאָנדערן איך האלטע מיך איבערצייגט הירדורך צור פֿאֶררערונג דעם גייסטיגען פֿאָרטשריטטעס אונטער מיינען גלויבענסברידערן אויך עטוואס בייאצוטראגען, אונד דיא אנערקעננונג, דען בייאפֿאלל אונד דיא טהיילנאהמע יעדעס בעססער געזיננטען איינצוערנטען — וויא זיא מיר אין זאָ פֿאָללעם מאסע איבער מיין ערווארטען, אונד פֿיעללייכט איבער מיין פֿערדיענסט, פֿיר מיין יאהרבוך, פֿאָן דעם יעטצט דער פֿיערטע יאהרגאנג ערשיינט, געוואָרדען. איך וויים, אונד פֿיהלע וועלכען אומשטאֶנדען איך דיעזען ערפֿאָלג פֿערדאנקע; פֿאָר אללען דען ווירדיגען מאֶננערן, דיא, מיינע גוטע אבזיכט אונד מיינען רעדליכען אייפֿער ערקעננענד, איהרע מייסט זעהר קאָסטבארע צייט מיינעס אונטערנעהמען ווייהטען — מאֶננער, שטארק אים גייסטע אונד אין דער רעדע, מאֶננער דער וואהרהייט אונד דעם גלויבענס. דעם צונאֶכסט אבער דער וואהל דער אויפֿזאֶטצע אונד איהרער ריכטונג. נירגענדס איזט יענע נעזיננונגס- אונד עמפֿינדונגסלאָזע פֿיילהייט, יענע שיינאויפֿקלאֶרונג, דיא אונטער דעם אנשטריכע שאֶנקלינגענדער וואָרטע אין נייעדער צייט זאָ שאמלאָז אויפֿטריטט, אונד אונטער דענען, דיא אויס לייכטזין אָדער אונוויססענהייט דעם יודענטהומע ענטפֿרעמדעט.

אנהאֶנגער זוכט, אונד פֿריילך פֿינדעט, דא עס דערען ליידער ניכט וועניגע גיבט.

דאָך וועך נור איינען פֿונקען ליעבע פֿיר'ס יודענטהום זיך בעוואהרט אין טרייער ברוסט אונד מיט אייניגער איניגקייט האֶנגט אן דען גלויבען זיינער פֿאֶטער, ווער מיט נור עטוואס גלייביגער פֿערעהרונג אויף דאז וואונדערבארע בעשטעהען זיינעס פֿאָלקעס זייט יאהרטויזענדען הינבליקט — דען ערוואֶרמטען אונד בעשטאֶרקטען דיעזע אויפֿזאֶטצע אין זיינען געפֿיהלען; זיא מאכטען איהן בעקאננט מיט דען נייעסטען ערייגניססען אים יודענטהומע, אָדער, וועון ער דאמיט זיך פֿערטרויט געמאכט, גאבען זיא איהם אין שאֶנער צוזאממענשטעללונג איין בילד, דאז צו בעשויען איהם זאָ אנגענעהמער זיין מוס.

אין דען ביאָגראפֿיען בעוואונדערטען וויר ניכט נור עדלע וויססענסרייכע מאֶננער, וויר זאהען אויך וואס איין מאן צו וויר־קען פֿערמאג; אונד פֿיר אונזערע יוגענד בעזאָנדערס, איזט זאָלכעס בייאשפיעל נאֶטהיג, אונד ווירקזאמער אלס הונדערט לעהרען דער טוגענד; דאָך פֿעהלען אויך דיעזע ניכט, נור זינד זיא צונאֶכסט אויס אונזערען הייליגטהימערן אויס דען שריפֿטען אונזערער אלטען וויזען גענאָממען, אונד צייגען דעם אונקונדיגען: וויא פֿערלען דער וויזהייט דיא ריינסטע האֶכסטע מאָראל אים תלמוד אונד מדרש ענטהאלטען, איבער דיא אין אונזערער פעריאָדע דער אויפֿקלאֶרערייא זאָ פֿיעלע אין איהרער אונוויססענהייט דען שטאב צו ברעכען זיך פֿערמעססען. אן דיעזע רייהען זיך זאגען אונד לעגענדען, טהיילס אויס דענזעלבען קוועללען, טהיילס אויס דעם יידישען פֿאָלקסלעבען אים געוואנדע דער ערצאֶהלונג אָדער דער פּאָעזיא.

זאָ וויא איך מיט אללעס אייפֿער מיר דיא אלליאֶהרליכע ערוויי־טערונג אונד פֿערפֿאָללקאָממנונג מיינעס יאהרבוכעס ווערדע אנגעלע־גען זיין לאססען, זאָ ווירד מיך דאזזעלבע שטרעבען בייא הערויס־

גאבע דיעזעם אלמאנאה'ס לייטען *); דאָך אויסער דער אָבען אנגעדייטעטען טענדענץ — נאָך איינע אנדערע:

איך האָפּפע, דאס דיעזעס ווערקכען, וועלכעס איך אים פּעראיינע מיט מיינעם פּערעהרטען פּריינדע החכם המפורסם מו"ה יצחק שמואל ריגייו נ"י תושב גוריציאה אונד אונטערשטיטצט פאָן דען קאָריפּאֶען דער נייאהעבראֶאישען ליטעראטור היערמיט העראויסגעבע, ניכט וועניג דאצו בייאטראַגען ווערדע, דיא קענטניס דער העבראֶאישען שפראכע צו פּאֶרדערן, דער שפראכע, אין וועלכער גאָטט זיך צו ערקענען גאב, אין וועלכער דיא הייליגען דאָקומענטע אונזערעס גלויבענס, אונזרער איבער אללען וועכזעל דער צייט ערהאבענען רעליגיאָן געשריע־בען, דיעזער שפראכע, דיא אלס אונצערטרעננליכע פּריינדין מיט אונז ענטשטאנדען, מיט אונז אללע וועכזעלנדען געשיקקע דורכלעבט, אונד דאז עקויל געטהיילט האט; אונד נאָך הייטע ערקעננען זיך דיא יודען אללער וועלטטהיילע אונד צאָנגען אם שמע ישראל, אונד דריקקען זיך אינניג ווארם דיא האנד, אָב איהנען אויך זאָנסט איהרע לאנדעסשפראכע נאָך זאָ אונפּערשטאֶנדליך זייא. — טרויריג גענוג, דאס מאן דיעזען אייניגונגספונקט דעם יודענטהומס זאָ וועניג בעאכ־טעט, אונד אונזערען קינדערן פּרעמדע שפראכען געלייפּיג, אונד דיעזע — פּרעמד. מיט איינעם וואָרטע: וויר האָפּפען, דאס עס מיט דאצו בייאטראגען ווערדע, דיעזע הייליגע שפראכע אין איהרע אנגעשטאממטען רעכטע וויעדער בייא אונז איינצוזעטצען; אין יענען, דיא זיך אין איהרער יוגענד מיט העבראֶאישער ליטעראטור בעפאסט האבען, דיא לוסט צו ערנייערן, דיא יעטצט מיט ליעבע דערזעל־בען אנהאֶנגען, דארין צו בעשטאֶרקען, יענע דיא שאָן אויף דעם וועגע שטעהען, זעלבע צו פּערלאססען — צוריק צו פּיהרען.

וויר האבען זעלבסט פּיר דיא דייטשען אויפּזאֶטצע העבראֶאישע

*) דאז טוטוואָרט דעם העררן ריגגיאָ טפריכט דיעזעם בעזאָנ־דערס אויס, קלאר אונד דייטליך אויס; מאָגען דיא געניינטען לעזער אונד מיטארבייטער עס דאהער וואָהל בעאכטען.

לעטטערן געוואָהלט, וויל בייא דער ליעבע צור שפראכע אויך דיא צו דען שריפטצייכען ניכט פעהלען ווירד; אויך איזט עס אונזער וואונש, דאס דיעזעס בוך זעלבסט אין זאָלכען געגענדען אייננאנג פינדע, וואָ דייטשע בילדונג נאָך ניכט זאָ היימיש איזט, אויך אין זאָלכע הייזער קאָממע, וואָ נאָך דיא אָרטהאָדאָקסיא, איינעם פינסטערען יאהרהונדערטס הערדשט, וועלכע דיא וועלטליכען וויססענשאפטען מיט יידישער פראָממיגקייט אונפעראייננבאר גלויבט; קורץ, אין רעכט פיעלע העָנדע, אין דיא האָנדע דעס פאָלקעס קאָממע, אונד בעלעהרונג, ערבויאונג אונד אונטערהאלטונג אין רייכעם מאסע געוואָהרע.

ווען דעם פאָרליעגענדען ערסטען יאהרגאנגע דיעזעס נור צום טהיילע געגליקט, זאָ דארף דער לעזער פערזיכערט זיין, דאס דיא שפאָטערען זיינען אנפאָרדערונגען נאָך בעססער ענטשפרעכען ווערדען, נור פאָרדערע מאן ניכט, וויא עס פאָן מאנכער זייטע געשעהען, דאס זיך איינע געמיינזאמע טענדענץ אין אללען אויפזאָטצען אויס-שפרעכע, דאז איזט שאָן וועגען דער מאנניגפאלטיגקייט, דיא דאבייא הערדשען זאָלל, אונד וואָצו דיא געשיכטע אין איהרען פיעל-אומפאססענדען געבענצווייגען, דיא ליטעראטור - געשיכטע, ביבעל- אונד שפראכשטודיום אונד דערגליי' זאָ רייכען שטאָף ביעטעט, אונמאָגליך. ווען זעלבע אויך נור פאָן אייכער פעדער הערריהרטען, געראדע דיא מיטווירקונג פיעלער ערהאָהעט דען ווערטה וויא דען רייץ — אונד זאָ דיא האָכגעשאָטצטען געלעהרטען, דיא דיעזעס נייע יאהרבוך בעגרינדען האלפען, דורך איהרע פערנערע מיטווירקונג עס קראָפטיג אונטערשטיטצען, וואָראן איך ניכט צווייפלע, אונד האָפפע, עס ווערדען זיך דיעזען נאָך אנדערע אנשליעסען, דאן קאן עס געוויס ניכט פעהלען, דאס איהרע אויפזאָטצע וויא פערשיעדענע בלומען אין איינעם שטרויסע זיך צום שאָנען גאנצען איינען, אונד אין אללען זיינען טהיילען דען אָבען אויסגעשפראָכענען צוועק ערורייכען, נאָמליך בעלעהרען, ערבויען אונד ערהייטערן ווערדע.

ישראל בוש.

שִׁיר יְדִידוּת.

לְשָׂפָה עִבְרִית הַנְּעִימָה וְהַקְּדוֹשָׁה

לעת צאת „בכורי העתים" שנית לאור עולם בדפוס היקר בקרית וויען הבירה, אבן מחצבם בראשונה.

I.

עוֹד חֱיִיתִיךְ בְּקֹדֶשׁ, שָׂפָה מְזֻקֶּקֶת!
עוֹד תַּעֲדִי בְּיָפְיֵךְ כְּסַפִּיר וּבָרֶקֶת,
תָּשׁוּבִי וּתְחַדִּי נֶפֶשׁ אוֹהֲבָיִךְ. —
הֵן בְּאַרְצוֹת תֵּימָן הוֹרְשַׁיִךְ יִמְעָטוּ
הַפּוֹרְטִים עֲלֵי שִׁיר בִּשְׂפַת חֹל יִפְרָטוּ.
וְכִמְעַט לֹא נוֹדְעוּ פַּעֲמֵי עִקְבוֹתָיִךְ.

II.

בְּאַרְצוֹת יָם וָקֶדֶם שְׁאֵרִיתֵךְ נִשְׁמֶרֶת
גַּם עַמֵּךְ יוֹשְׁבֵי צָפוֹן יַעְטְרוּךְ עֲטֶרֶת
שָׁם יוֹדְעֵי עֶרְכֵּךְ חֲמוּדוֹתַיִךְ יִטְעָמוּ.
חֲדָשׁוֹת לַבְּקָרִים אֲשֶׁר עִתִּים יְבַכֵּרוּ
אַף אִם שִׂפְתֵי עַמִּים לָמוֹ יְבַשֵּׂרוּ
רַק מֶתֶק שְׂפָתַיִךְ לְחִכָּם יִנְעָמוּ.

III.

עַל כֵּן בָּרוּךְ בּוֹאֵךְ! נִקְרָא בִּגְרוֹנֵנוּ.
אַתְּ חֶמְדַּת יְשֻׁרוּן, פְּלֵיטַת מַחֲמַדֵּינוּ!

עוֹד תִּפְרְחִי, תִּתְחַדֵּשׁ נְעוּרַיִךְ כַּנֶּשֶׁר.
מוֹשְׁכֵי עֵט סוֹפֵר נִכְבָּדוֹת יְדַבֵּרוּ
בְּחִירֵי עָם בְּכוּרֵי עִתִּים יְסַפֵּרוּ
וּמִי כַּחֲכָמִים אֵלֶּה יוֹדְעֵי פֶּשֶׁר? —

IV.

וַאֲנִי טֶרֶם אֲהַבְתִּיךְ בְּנַפְשִׁי וְכָל מַעְיָנַי
אַתְּ אַלּוּפַת נְעוּרַי, עָנְגִּי וּמַעֲדָנַי!
עַתָּה נְפוּגוֹתִי, כִּי שַׁבְתִּי חָלִיתִי.
לֹא אֵצֵא עוֹד בֵּין שָׁרִים מְנַצְּחֵי נְגִינָה,
מִלָּתֵךְ כִּי אֶשְׁמַע בְּפִי הוֹגֵי בִינָה
יִשְׂמַח גַּם לִבִּי, וְכוֹס יְשׁוּעוֹת רָוִיתִי.

שלום הכהן.

פירוש פוקד עון אבות על בנים.

אין ספק כי לא יצוייר אלוה יחיד, אדון הכל, יודע הכל, משגיח משלם שכר ועונש, בלי שנאמינהו ג"כ שופט צדק ואמת, וכמו שאמר אברהם השופט כל הארץ לא יעשה משפט? ומשה אמר: הצור תמים פעלו כי כל דרכיו משפט אל אמונה ואין עול צדיק וישר הוא. ואמנם שיהיו הבנים נענשים בעון אבותם אין זה משפט צדק, והתורה עצמה הזהירה את הדיינים שלא לשפוט משפט כזה (לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות, דברים כ"ד ט"ז). ואע"פי כן אנו רואים כי אמונת היות הבנים נענשים בעון אבותם היתה מפורסמת בישראל עד שהיתה למשל בפיהם (ירמיה ל"א כ"ט ויחזקאל י"ח) אבות יאכלו בסר ושני הבנים תקהינה, והמשורר אומר (תהלים ק"ט י"ד) יזכר עון אבותיו אל ה' וחטאת אמו אל תמח. והמקונן אומר (קינות ה' ז') אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו, ורבות כאלה בספרי הקדש, וכנגד זה אנו רואים יחזקאל מתאמץ להשבית המשל הנזכר אבות

יאכלו בסר. והוא אומר בן לא ישא בעון האב הנפש החוטאת היא תמות. וירמיה אומר כי בימים הבאים לא יאמרו עוד המשל ההוא. והנה רז"ל תירצו ואמרו כי פקידת עון אבות על בנים היא כשאוחזין מעשי אבותיהם בידיהם, ודברי יחזקאל הם כשאין אוחזין מעשי אבותיהם. ועדיין יש לשאול: כשאוחזין מעשי אבותיהם יעניסם האל יותר מכדי רשעתם או לא? אם לא יהיה ענשם יותר מכדי רשעתם. אין כאן פקידת עון אבות, ואם יהיה ענשם גדול מכדי רשעתם הרי זה עוות הדין. והרמב"ם (מורה ח"א פ' נ"ד) אומר שהכוונה בפוקד עון אבות איננה אלא כי אחת מתמדות ה' היא כי בעיר הנדחת הכה יכו את כל יושביה לפי חרב וגם הבנים אשר לא חטאו; ואתה רואה כמה זה רחוק ודחוק, מלבד שאין שום ראיה לומר שאין הענין נוהג אלא בעון ע"ז, כי אע"פי שכאן בע"ז מדבר, ואל קנא אינו אלא לענין ע"ז בלבד, מ"מ מדת פוקד עון אבות מנאמנה ב"כ בי"ג מדות (שמות ל"ד ז'), ושם לא נאמרה לעון ע"ז, אלא סתם נאמרה. ומי יאמין כי אחת מהי"ג מדות אין המכוון בה אלא מלוה מן המלות, והיא מלוה שמליאות קיומה מועטת. ואולי מעולם לא נתקיימה? ועוד אם פוקד עון אבות הכוונה בו על מלוה מן המלות, גם ועושה חסד לאלפים ראוי שיהיה מלוה מן המלות, וכמו שזה לא יתכן לא יתכן גם זה. ואשר אני אחזה לי הוא כי ודאי משמעות המקרא הוא שאף על בנים לדיקים ה' פוקד עון אבות. וכן היתה אמונת אבותינו, וכן אמרו: "לדיק ורע לו לדיק בן רשע." והוא דבר שהחוש מעיד עליו, כי בכמה וכמה ענינים טובים ורעים האב זוכה לבנו, ומעשי האב ודרכיו ומעלליו גורמים בהכרח טובה או רעה לזרעו אחריו, והמדה הזאת היא אחד מסודות ההשגחה הנסתרת בכל המאורעות ההוות בעולם, והאלהים עשה שיראו מלפניו, כי כל אב אוהב את זרעו. והדאגה שמא חטאיו יביאו רעות גם לבניו, תמעלרנו אם מעט ואם הרבה מלכת תמיד בשרירות לבו, ואף אם לא תמעלרנו, הנה הרואים את בניו מדוכאים בעונו ילעקו מרה עליו, ויהיה האיש למשל ולשנינה, ורבים ישמעו ויראו ולא יעשו כמעשהו, אבל הרע הזה הבא על הבנים בעון אבותם איננו רע מוחלט ומתמיד, כי הוא יכאיב ויחבש ימחץ וידיו תרפינה, ומי שכל עתותינו וכל קורותינו בידו, אין רע מוחלט יולא מתחת ידו, ולא יבצר ממנו להמשיך טובות גדולות מבטן הרעות והלרות. והדברים ארוכים, אין כאן מקומם. כללו של דבר, פקידת עון אבות על בנים איננה להנקם מן הרשע, אלא להועיל לבני אדם לבלתי יחטאו, לפיכך איננה באמת מקלקלת שורת הדין, ובנו של רשע אם שקול ישקול כעסו וטובתו שבאו עליו מיום הולדו עד יום מותו, יוודע כי לא נעשה עמו עול וחמס חלילה, רק מלאוהו קצת רעות ולרות מבהילות הרואים להרחיק את האדם מן העבירה. ולפיכך בשר ודם מוזהר על זה שלא לענוש בנים

על אבות, כי האדם אין בידו לחבוש המחץ אשר ימחץ. אבל מה שהוא עול בבשר ודם הוא משפט צדק באדון הכל שהכל בידו. ועדות ברורה לדברי הוא מה שאנו רואים ברשע בן צדיק, כי הנה כאן הוא אומר ועושה חסד לאלפים לאוהבי, וכן מצאנו בדוד (תהלים פ"ט) לעולם אשמר לו חסדי וגו' ושמתי לעד זרעו וגו', אבל וכי מפני זה הבנים החוטאים לא ישאו חטאם? — אם יעזבו בניו תורתי וגו' ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם, וחסדי לא אפיר מעמו. וכן בגוי כלו הנה ה' כרת ברית עם אברהם ויבחר בזרעו אחריו, ולא ימאסם ולא יגעלם לעולם; וכי בשביל זה לא ענש אותם כשחטאו? הרי מבואר כי אהבת ה' את האבות איננה מקלקלת שורת הדין ויושר המשפט. ואם במדה טובה כך הוא, קל וחומר במדת הפורענות. אשר מפסוק זה עצמו מוכח שמדה טובה מרובה היתנה הרבה, כי פקידת עון אבות איננה אלא על בנים על שלשים ועל רבעים, ומדה טובה היא לאלפים כלומר עד אלף דור. אלא אין ספק כי בפקוד ה' את עון האב על הבן לא בשביל זה יעוה משפט גבר, כי פלס ומאזני משפט לה'. והרבה שלוחים למקום לקיים פקידת עון אבות לאיים על בני אדם, בלי שיהיה משפט הבן מעוקל ומעוות באמת. והנה בימי ירמיה ויחזקאל שהיו הנביאים אומרים אל העם כי ה' משליכם מעל פניו בגלל חטאות מנשה שהחטיא את ישראל נהיתה למשל בפי ההמון אבות אכלו בסר וגו', והיה זה לקלת העם למכשול עון לבלתי שוב בתשובה. על כן הוכרח יחזקאל להתקומם נגד המשל הזה ולהזכירם כי הצור תמים פעלו כל דרכיו משפט, ובן לא ישא בעון האב עונש מוחלט ומתמיד. רק הנפש החוטאת היא תמות, ומי שאיננו אוחז חטאות אבותיו בידו חיו יחיה, על כן ראוי להם לשוב אל ה' וירחמם וכמו שחתם דבריו שובו והשיבו וגו' השליכו מעליכם את כל פשעיכם וכו' ולמה תמותו בית ישראל כי לא אחפוץ במות המת וכו' והשיבו וחיו. והנה זה שאמרתי כי ענין פקידת עון אבות על בנים הוא דבר שהחוש מעיד עליו וכו'. הוא דומה למה שפירש הרלב"ג שעונש האבות נמשך גם לבניהם במקרה. על דרך אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו; וגם ידעתי כי מלילת פוקד עון אבות על בנים אין משמעותה שהעונש נמשך לבנים במקרה, אלא שהאל מעניש את הבנים בכוונה מכוונת. כמו ופקדתי עליהם חטאתם (שמות ל"ב ל"ד), ופקדתי עליו דרכיו (הושע ד' ט'), וכן מלת פקודה עניינה עונש מְכֻוָּן לא רע במקרה. כמו באו ימי הפקודה, באו ימי השלום (שם ט' ז'), ומה תעשו ליום פקודה (ישעיה י' ג'). ואולם כן הוא דרך התורה לצייר לנו הטובות והרעות כיורדות מלמעלה בכוונה לשכר ולעונש, אף אם הן נמשכות ובאות בדרך הטבע לפי מנהגו של עולם; כי באמת אין דבר בעולם שיהיה במקרה, אלא הכל נמשך מסבותיו, והכל משתלשל אל הסבה הראשונה (עיין כוזרי מאמר ה' סימן ט'), וכמו שלאיים על

בני אדם ולהדריכם בדרך ישרה חקק ה' בחקות הטבע שיהיו עונות האב גורמים רע לזרעו אחריו, וכמו שלאיים על בני ישראל אמרה תורה כי ה' אל קנא ונוקם ובעל חמה, כן אמרה ג"כ שהוא פוקד עון אבות על בנים כאלו הוא עושה זה דרך נקמה וחרון אף, גם כי באמת לא יקרה הדבר אלא בדרכי הטבע ולא לנקמה חלילה, אלא הכל לטובת בני אדם. וגם כשהולרכה התורה לצייר את האל כנוקם ובעל חמה, הנה מיד חזרה לצייר לנו מדת טובו יתרה הרבה על מדת פורענות באמרה ועושה חסד לאלפים, כי מאמר זה הוא עיקר כל התורה כלה, להודיענו כי ה' עושה חסד, משפט וצדקה בארץ, כי באלה הוא חפץ, כלומר זה הוא רצונו שיהיה אדם שומר דרך ה' לעשות צדקה וחסד עם חבריו, ואם יהיה אדם שופט אז יעשה גם משפט להציל עשוק מיד עושקו ולאיים על הרשעים לבלתי יחטאו.

לשנאי: עם שונאי אני נוהג כך לפקוד עונם על בניהם, וכן ועושה חסד לשפי' לאוהבי. הכונ' עם אוהבי אני נוהג כך לעשות חסד עם בניהם עד אלף דור, ומלת לשנאי ומלת לאהבי חוזרת אל האבות, לא (כדעת ראב"ע ורשב"ם ואולי גם רש"י) אל הבנים. וחכמי התלמוד שאמרו כשאוחזין מעשי אבותיהם בידיהם לא אמרו זה לפרש מלת לשונאי, אלא לפרש במה הכתוב מדבר, לומר כי ענין הפקידה הזאת איננה אלא כשאוחזין וגו', לא שיהיה זה פירוש מלת לשנאי, וכן אונקלוס תרגם לשנאי לסנאי. ואח"כ הוסיף (דרך תוספת ולא לפירוש מלת לשנאי) כד משלמין בניא וכו', ואין התוספת הזאת (כאשר חשב רמב"מן ואולי גם רש"י) לפרש מלת לשנאי שהכוונה אם הבנים שנאי. שאם כן היה לו להשמיט מלת לסנאי לגמרי, הואיל ומלות כד משלמין וכו' הן הן פירוש מלת לשנאי. ולא אכחד תחת לשוני כי בתרגום כ"י על קלף שבידי חסרה מלת לסנאי והוסיפוה בגליון. אבל אין זה אלא טעות סופר, שהרי בדקתי בפרשת ואתחנן, ושם אין המלה חסרה כלל. והנני מבטל מה שכתבתי על עון אבות באוהב גר עמוד י"ט. והנה והתודו את עונם ואת עון אבותם (ויקרא כ"ו מ') הוא כמשמעו. עונם ענין אחד, ועון אבותם ענין אחד, יתודו על מה שחטאו וגם על מה שלא חטאו הם אלא אבותיהם, וכן מצאנו מפורש בנחמיה (ט' ב') ויתודו על חטאתיהם ועונות אבותיהם, ואח"כ מזכיר והולך באורך את חטאת אבותיהם מפסוק ט"ז עד ל"ה. לפיכך גם מה שכתוב בירמיה (י"ד כ') ידענו ה' רשענו עון אבותינו איננו אלא חסר וי"ו רשענו ועון אבותינו, והכוונה בכל זה כי מאחר שכך היא מדת הקב"ה לפקוד עון אבות על בנים, הנה הבא להתודות ראוי שיתודה לא לבד על חטאתיו, אך גם על חטאת אבותיו, כי גם עליהם הוא חייב עונש, ובוידוי ותפלה ותשובה יתכפרו לו אלו ואלו.

שד"ל.

אמר המסדר: זה לי שנתים ימים כתבתי מאמר על ענין זה בלי מחשבה להדפיסו, ועתה שהתנדב ידידי החכם הנזכר לשלוח אלי דברי חכמתו על מקרא זה, אמרתי לתת לפני הקורא גם סברתי, והבוחר יבחר.

אחרי שהוסכם לנו למעלה מכל ספק שה״ית שופט צדק ומשלם לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, לפעמים גם בעולם הזה אך על כל פנים בעולם הנשמות, כמפורש הרבה בדברי הנביאים, איך נחשוב שיענים האל הבנים בעבור חטאות אבותיהם? והלא הדברים ק״ו, אם במשפט האנושי המסור לבית דין נותה התורה לא יומתו אבות על בנים (דברים כ״ד ט״ז) במשפט האלהי לא כ״ש! והנבואה הארוכה אשר באה ליחזקאל הנביא (י״ח א׳ עד ל״ב) על ענין זה נותנת מופת ברור כי הבן לא ישא בעון האב והביא על זה טעם נכבד בפסוק ד׳: הן כל הנפשות לי הנה כנפש האב וכנפש הבן לי הנה; לכן בהיות בלתי אפשר לפרש פסוק פוקד עון אבות כפי הנראה מתוך בהשקפה ראשונה שהבנים ישבלו עונש בעבור עון אבותם, חשבו קצת המפרשים לצאת מן המבוכה הזאת באמרם, כי הכתוב מדבר כשאוחזין מעשי אבותיהם בידיהם ושלכן הוסיף מלת לשונאי. אך זה איננו מספיק, כי אם הדבר כן הרי הבנים יקבלו עונש על עון עצמם לא על עונות אבותיהם, ואיך א״כ יקרא הכתוב לעון הבנים בשם עון אבות? והבורס כתב על זה כי מצאנו לפעמים שיסבול הבן עונש בעבור חטאות אביו, והוא אם האב גזל והניח הגזלה לבניו והם יודעים שיש עול בכפם ואינם משיבים אותה לבעליהם אז נפקד עון האב עליהם, אך לא הועיל מאומה בתירוצו, כי אם הבנים יודעים שיש חמס בכפם ולא ישיבו הגזלה הרי הם עצמם אשמים, ותמיד נאמר כי על עון עצמם יקבלו עונש, והאב יעונש על שגזל והבן יעונש על שלא השיב; גם הרמב״מן ז״ל (ויקרא כ״ו ל״ט) בקש בחכמתו להבדיל בין עונש נסי לעונש טבעי, ואמר כי העונש הנסי המגיע לאבות בעבור חטאתם נמשך בדרך טבעי אף לבנים שלא חטאו, ולזה יתכן לומר אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו, כי אף אם הבנים לא היו ראויים לאותו עונש שהגיע לאבות הנה עכ״ז אינם כדאים להנצל מתוכו אחרי בואו, ועל דרך זה הוא מפרש הפסוק ואף בעונות אבותם אתם ימקו. והנה דבר זה אמת בלי ספק שלפעמים יש לצדיקים אשר יגיע עליהם כמעשה הרשעים או להפך, וארץ כי תחטא ויגזור האל עליה חרב או רעב או דבר הנה ימותו במצור ובמצוק בין יושביה גם חפי פשע, עוללים ויונקי שדים שלא חטאו, וכן הוטבע במקרי העולם הזה שהטובות והרעות החמריות אינן נערכות בצמצום עם הצדיק והרשע לכל איש ואיש בפרטות, אשר מזה נולדה תרעומת צדיק ורע לו ורשע וטוב לו כידוע. ויש דרכים הרבה אצל החכמים להשיב לזאת השאלה, מלבד מה שנעזר בזה עם האמונה השלמה

והקיימת לעד, כי האלהים שופט צדיק יתן שכר טוב להולכים בתמים בעולם הדוחני חלף הצרות והיסורין שסבלו בע"הז, ויפרע מעוברי רצונו אחרי הפרד הנפש מן הגוף לעומת הטובות שקבלו בע"הז בלי זכות, ומלבד מה שנודה קוצר השגתנו במשפטי החכמה העליונה הנשגבה מדעתנו. אמנם הפנה הזאת שזכר הרמב"מן עם היותה אמיתית לא תעזור אותנו להבין הפסוק שלפנינו, כי אף אם יקרה לפעמים לאיזו סבה פרטית שהצדיק יאבד בצדקו בעבור רוע מעללי אחרים. עוד לא יתכן בשביל כן לייחס לאלהי עולם אשר כל דרכיו משפט צדק מדה זו שיענים תמיד הבנים בעבור חטאות אבותיהם, ואמרתי תמיד יען מוכרחים אנו לפרש מלילת פוקד עון אבות בדרך כללי על כל עון ועון שיהיה, לא על עון ע"ז בלבד הנזכר בתחלת הפסוק, והראיה על זה כי כאשר הודיע האל ית' למשה עבדו דרכי טובו ואופני הנהגתו תמיד עם בני אדם הזכיר בין שאר המדות גם מדה זו פוקד עון אבות על בנים (שמות ל"ד ז'), וכן אחרי עון מרגלים כשבא מרע"ה להתפלל בעדם הזכיר גם הוא מדה זו (במדבר י"ד י"ח), אשר מן שני המקומות האלה נלמוד כי לא תשקיף מלילה זו על עון פרטי אחד כמו שחשב הרמב"ם (מורה ח"א פ' כ"ד) או אל זמן ומקרה פרטי, אלא בדרך כלל. כמו שהאל ית' בכל עת ונגד כל בני אדם ועל כל חטא שיחטאו מתנהג בחמלתו להיות רחום וחנון וארך אפים ורב חסד, כן הוא תמיד פוקד עון אבות על בנים, כי כך מדתו, והרי חזרנו אל מה ששאלנו בתחלה: איך יסכים עם יושר משפטיו ית' שיענים תמיד הבנים בעבור חטאת אבותיהם? גם סברת הראב"ע כי טעם פקידה זו כמו זכירה ופירושה, כי השם יאריך לרשע אולי ישוב וכו' ע"ע, כבר נדחית במה שהשיב עליו הרמב"ן בטוב טעם יעו"ש, אכן גם פירוש הרמב"ן עצמו שלקח הדברים כפשוטם ואמר שהשם יכרית הבנים בעון שעשו אבותם כענין שכתוב (ישעיה י"ד כ"א) הכינו לבניו מטבח וגו' לא נוכל לקבל בעבור היותו סותר מה שהוברר לנו ליסוד קיים מצדקת משפטי האל ית'; עוד יקשה בזה הפסוק למה הזכיר פקידה זו עד ארבעה דורות דוקא לא פחות ולא יותר? והרי הגבלת העונש עד הדור הרביעי לא תתכן על פי הפירושים הנזכרים, שאם כדבריהם ענין הכתוב כשאוחזין מעשי אבותיהם בידיהם למה לא יענים האל גם הדור החמישי והששי כל עוד שיאחזו מעשי אבותיהם בידיהם? היהיה פטור מן העונש הדור האחרון בעשותו עול וחמס ככל אשר עשו אבות אבותיו רק מן הטעם הזה שכבר עברו יותר מן ארבעה דורות מן העת שהתחילו קדמוני המשפחה לעשות הדבר הרע ההוא? גם לדעת האומרים כי תולדות הרע שעשה האב נמשכות בדרך טבעי אף לבנים (כגון אם האב פזר ממונו למלאות פתויי ילדו הרע הנה הבנים יסבלו עונש העוני בעבורו, או אם השחית בריאותו בתזנוניו יגיעו החולאים

בירושה אף לבניו) ויאמרו כי כך מנהג הלשון בכתבי הקדש לייחס לשהים כל מקרי הטבע, אשר לדעת הזאת נטה החכם הר"ר פילי פזאהן נר"ו בביאורו החדש, יקשה מה שהוסיף מלת לשנאי אשר ממנה יובן שאף הבנים הם חוטאים, כי לפי הפשט היא מוסבת על הבנים לא אל האבות! והנה מלה זו תקשה לכל הפירושים, כי אם הבנים עצמם הם שונאי ה' למה יפקוד עליהם עוד עון אבותם? ואם רק האבות הם שונאי ה' למה יענשו הבנים בגללם? ואם גם האבות גם הבנים הם שונאי ה' האיך די שיקבל כל אחד מהם עונש לפי חטאות עצמו מבלי שיתגלגלו עליו גם עונות זולתו? — אמנם הטענה היותר חזקה נגד הסברות האלה היא, כי לדעתם לא יובן היטב איך נקשרים הפסוקים זה עם זה בכל הדבור השני מן עשרת הדברות המזהיר על עבודת האלילים, כי אחרי מאמר לא תשתחוה להם ולא תעבדם בא מאמר שני מחובר במלת כי לתת טעם לאיסור ע"ז, אך מה טעם יהיה זה לפי דעת המפרשים? האם רק בעבור זה נתרחק מן הע"ז בעבור שהאל יעניש לשונאיו ויעשה חסד לאוהביו? והלא יראת העונש ותקות השכר אינו טעם מספיק אפילו למצות אחרות ולאזהרות הרבות שבאו בתורה. כ"ש שלא יספיק זה הטעם לאיסור ע"ז החמור! והעובד את האל רק על מנת לקבל פרס ומתרחק מן עבודת האלילים רק מיראת העונש לא הגיע עדיין אל מעלות השלמות המבוקשת, כי הנפש המשכלת תדבק בטוב רק בסבת מה שתכיר היותו הגון ומוכשר. ותברח מן הרע רק מפאת ידיעתה היותו מתועב ומגואל. והצדיק הגמור לא ימנע מללכת בדרכי הצדק אף אם יצא לו בעבור כן איזה נזק, וכן לא יטה אל העול והחמס אף אם יקבל ממנו איזו תועלת זמנית. וכל זה ברור. ולמה א"כ יאסור הכתוב עבודת האלילים רק מזה הטעם שה"ית ייטיב לטובים ויעניש הרשעים? ועוד אף אם ראוי לאיים את העם בעונשין על כל שאר העבירות, הנה על עון ע"ז לא יועיל לעשות כן, כי העובד אלילים שוב לא יאמין באלהי אמת ולא ישגיח עוד אל גערותיו או אל הבטחותיו.

מן הטעמים האלה ראיתי לנטות אל דרך אחרת בפירוש הפסוק הזה. ואחשוב כי על כל פנים הבנים עצמם הם החוטאים, ולכן בצדק יפקוד האל עליהם העונות שעשו הם עצמם, אכן קרא לעונש בשם עון אבות לפי שהכתוב מדבר בעון שלמדו הבנים מאבותיהם, כדרך שכתב ידידי החכם מוהר"ר שד"ל נ"י בספרו אוהב גר דף י"ט. ובאמת זה אחד מדרכי הלשון להסמיך שם אחד לשם אחר לא בלבד בבחינת יחס הקנין אלא גם רק בעבור דמיון שיש בדבר, כמו שנקראו האניות שעשה המלך יהושפט בעציון גבר ללכת אופירה בשם אניות תרשיש (מ"א כ"ב מ"ח) אע"פי שלא נעשו בתרשיש, גם לא היתה תעודתם ללכת לתרשיש, כמו שחשב מי שכתב כן בד"ה ב' כ' ל"ו (עיין מה

שכתבתי על זה בב"הע תק"ן דף ז'), אלא רק היו בנויות על תבנית האניות שהיו רגילין אנשי תרשיש לעשות, וכמו שנקרא הצרי היותר משובח בשם צרי גלעד אע"פי שלא בא מגלעד דוקא, וכן גפן סדום (דברים ל"ב ל"ב), בשר חמורים (יחזקאל כ"ג כ'), הררי אל, (תהלים ל"ו ז') ודומיהם, כולם על הדמיון, וכן הדבר נוהג אף בלשונות העמים שאומרים על כוונה זו: שפאניסעס ברויט, ענגלישער גארטען, פינדארישע אָדע, פראנצאָזישע קראנקהייט וכדומה. אף כאן עון אבות יתורגם: פאָטערליכע זינדע. ופירושו עון שעשו הבנים בעבור שלמדו כן מאבותיהם, ותפש הכתוב זה הענין הפרטי בעבור שיש בו חדוש, כי אף רשע בן רשע שיש לו קצת התנצלות על רשעו באמרו כי נטה אל דרך רעה יען ראה בילדותו יום יום התועבות שעשו אבותיו יענש אמנם שופט צדק, כ"ש רשע בן צדיק. והנה לפי פירוש זה יובן למה זכר הכתוב בני בנים עד הדור הרביעי ולא יותר, מה שלא עשה כן בשכר הצדיקים שהזכיר גם האלפים, כי היתה הכוונה לומר שאף האבות ראויים לעונש על חטאות בניהם, בעבור שמהם ראו וכן עשו, ובנוהג שבעולם יחיה האב שנים או שלשה דורות, ובזרות יראה לפעמים גם בני רבעים, אך לא יותר. לכן הזכיר הכתוב על שלשים ועל רבעים כאומר שיענישם גם בחיי האב הזקן כדי שיראה ברעתם ויתעצב על רוע מעלליהם להיותו הוא הסבה למפלתם. והנה להבין הצטרפות זה המאמר פוקד עון אבות וגו' עם מה שקדם בדבור השני המתחיל במלות לא יהיה לך וגו' צריך לשים על לב כי הטעם העיקרי הנזכר תמיד בתורה ובנביאים להרחקת עבודת האלילים הוא היות האלילים הבל וריק ודבר שאין בו ממש, ורק ה"ית לבדו הוא הנמצא באמת חי וקיים לעולם. והמופת הנסיוני שהביאו הנביאים על זה הוא כי אלילי העמים להיותם עץ ואבן מעשה ידי אדם, או רק ענין דמיוני שאין לו מציאות רק במחשבת החושב, לכן אין בהם כח לפעול שום פעולה, לא ייטיבו לחוסים בם ולא ירעו למורדים בם, אבל ה"ית לבדו הוא האל הנאמן משלם גמול לטובים ולרעים עד הדור האחרון, כענין שכתוב בשירת האזינו יקומו ויעזרוכם וגו' ראו עתה כי אני אני הוא וגו' אני אמית ואחיה וגו', כלו' ממה שאני ממית ומחיה תדעו כי אני אני הוא, וכן כל דברי הנביאים מלאים מזה הענין, ובפרט החלק השני מס' ישעיה האריך מאד להביא זה המופת שאמרנו. והנה זאת התכונה לפעול נוראות בקרב הארץ הן לטובת בני אדם הן לרעתם, הכל כפי מדת משפט צדק, אשר על ידה הבדילו הנביאים בין אלהים אמת לאלילי שקר וכזב, נקראת בלשונם בשם "קנאה." וידוע כי זה השם לא יורה לבד מה שאנו קורין קנאת איש מרעהו (נייד) שהוא רק פרט אחד מן ההוראות הנכללות בו, אבל הענין הכללי בשרש

קנאה הוא התעוררות הרצון לעשות מעשה גדול ורם, הן לטוב הן לרע, ויתורגם: אייפער, וכאשר יונח אל ה"ית לא יורה תמיד על כעסו נגד עובדי אלילים כמו שחשבו המפרשים, אבל התגלות משפטיו הגדולים בדרך כלל, כן להשמיד הרשעים כן להציל הצדיקים; לדוגמא בהודיע האל ע"י הנביא כי ישראל גלה יגלה מעל אדמתו עקב עזבו תורת שהיו אמר (יחזקאל ה' י"ג) וידעו כי אני ה' דברתי בקנאתי. וכאשר הודיעם כי ישיב את שבותם וירחם עליהם אמר ג"כ בזה הלשון וקנאתי לשם קדשי (שם ל"ט כ"ה). וכן כאשר חמל ה' על עמו בימי יואל ויורד להם גשם יורה ומלקוש אמר הנביא (יואל ב' י"ח) ויקנא ה' לארצו. ודומה לזה אמר זכריה (ח' ב') על ענין הנחמות קנאתי לציון קנאה גדולה. ובאלה המקומות והדומים להם אין זכר מענין ע"ז כלל; עוד ראוי לשים על לב כי בעבור הקנאה הזאת המיוחסת לאל על הדרך שביארנו נקרא הוא ית' בשם אש אוכלה. כי כמו שהאש לא תפסוק לעולם להראות כחה וגבורתה ואחרי כלותה את כל סביבותיה תוסיף להתפשט ולהבעיר אף למרחוק, כן האל ית' שגיא כח לא יפסוק לנצח להוציא גזרותיו מן הכח אל הפועל, ולפי שמן הפעולות יוודעו הכחות הנה הוא ית' ע"י התמדת פעולותיו מודיע לבני אדם נצחיות מציאותו. ולכן אחרי אמרו (דברים ד' כ"ד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא, אמר לתוספת ביאור אל קנא, שהוא כמו כפל ענין במלות שונות. והכוונה כי בזה עצמו נודעת קנאת ה"ית שהוא פועל תמיד כמו אש אוכלה. מעתה נבא לביאור הכתובים. הדבור השני מזהיר על עבודת האלילים. ואחרי מאמר לא תשתחוה להם ולא תעבדם בא לתת טעם לזה האיסור באמרו כי אנכי ה' אלהיך אל קנא. והרי זה עצמו הטעם שזכרנו למעלה המורגל אצל כל הנביאים, כאילו אמר: לזאת אני אוסר לך לעבוד אל נכר לפי שהאלילים כולם אפס ותהו לא יפעלו מאומה. ורק אנכי ה' אלהיך נצחי במציאות ומוכן תמיד להוציא רצוני אל הפועל שבעבור כן נקראתי אל קנא, ותדע שכן הוא. שהרי אנכי מזומן תמיד לשלם לאיש כדרכיו, כי יחטא איש אעניננו, וכי ישמור חקתי אתן לו שכר. מה שאין האלילים יכולים לעשות, ולא לבד לזמן מוגבל אשפוט את בני אדם, אלא אף אחרי אלפי אלפים שנה לא תקצר ידי מהעניש הרשעים ומתת שכר לצדיקים, באופן שהתמדת משפטי הוא אות ברור על נצחיות מציאותי. כי מי שיפעל תמיד הוא נמצא תמיד, ומן הפעולות יוודעו הכחות כמו שאמרנו, לכן רק אותי תעבוד לא את אל נכר שאין בו ממש; זהו המובן הכללי בכל הדיבור השני. אמנם כשבא לדבר בפרט מן העונש ומן השכר הזכיר עוד בחינות יקרות בהנהגה האלהית הפרטית ללמד בני אדם דעת קצת מסודות ההשגחה העליונה; על העונש אמר שיעניש גם החוטא שלמד מאבותיו, וזהו פוקד עון אבות על בנים ומכ"ש שיעניש גם רשע בן

צדיק, עוד אמר שימהר להעניש הדור השלישי והרביעי לפעמים אף בחיי האב הזקן כדי שיסבול גם הוא עונש על היותו סבה לחטאתם, והוא על שלשים ועל רבעים, וכדי שלא נטעה לחשוב (כמו שבאמת היה מי שחשב כן, וכדבר מזה בסמוך) שהאל ית' יעניש איש על עון זולתו. הוסיף מלת לשנאי, כלו' כל זה שאמרתי הוא רק לשונא אותי ועובר על רצוני, כי אני שופט איש איש רק לפי מעשיו, ואין ספק שמלת לשונאי שבה אל הבנים לא אל האבות, ופשוטו של מקרא מחייב כן, שהרי מלה זו מקבילה אל מלת לאהבי, וכמו שאוהבי ה' הנזכרים פה הם הדורות האחרונים עצמם מקבלי השכר (כי כך קראם לאלפים. ולמ"ד של לאהבי נמשכת מן הפועל ועושה חסד) לא אבותיהם, כן שונאי ה' הם הבנים והשלשים והרבעים עצמם מקבלי העונש, לא אבותיהם; ועל השכר אמר שהוא עושה חסד לאלפים. ואין פירושו לאלפים בני אדם, אלא לאלפים דורות, כמו שבא במשנה תורה מאמר לקוח מזאת המליצה ומפרש אותה שאלה האלפים הם אלף דור, והוא פסוק (דברים ז' י') שומר הברית והחסד לאהביו ולשומרי מצותיו לאלף דור, והכוונה במלת לאלפים על משך הזמן שיתמיד נתינת השכר ההוא, ובא מספר קצוב תחת מספר בלתי קצוב, ועניינה לנצח נצחים. כי כך אנו למדים ממה שאמר המשורר (תהלים ק"ה ח') זכר לעולם בריתו דבר צוה לאלף דור, שהוא כפל ענין במלות שונות, ומלת לעולם בחלק הראשון מקבילה ושוה במובן למליצת לאלף דור בחלק השני, א"כ כוונת הכתוב לומר שהאל ית' מזומן בכל עת שיהיה אף באחרית הימים לתת שכר לאוהביו. אשר מזה נלמוד נצחיות המבטיח והמקיים כן. והנה אין ספק שהשכר והעונש נשקלים שניהם במאזני צדק במשפט האלהי, לא יעדיף האחד ולא יחסר השני ממה שראוי לפי מעשי בני אדם, אכן בכל זאת מאחר שהכתוב נותן הגבלת זמן לפקידת העון עד ארבעה דורות לא יותר ומבטיח עשיית החסד לעולמי עד. יש ללמוד עוד מזה בחינה אחרת במשפט האלהי. והיא מה שזכרו חז"ל שמרובה מדה טובה ממדת פורענות. כי הגם שהכוונה הפשוטית במקרא זה היא שאף אחר אלפי אלפים שנה אם יחטא איש לאלהים יקבל עונש כמו שהעושה רצונו אף באחרית הימים יקבל שכר. עכ"ז המליצות רומזות עוד כי האל חפץ חסד ולא יחזיק לעד אפו. וברבי טובו הסדיר את העולם באופן שלבסוף יתמו חטאים מן הארץ ולפיכך נתן קצבה לעונש לא אל השכר; עוד למדנו ממליצות הכתוב כי לפעמים ראתה החכמה העליונה להחיש ולמהר עונש החוטא (וודאי תהיה זאת לטובת הנענש) ולהאריך ולהמתין זמן רב בגמול הצדיקים (אשר מזה יקרה בעולם הזה מקרה צדיק ורע לו) לעומת מה שפעמים אחרות יאריך אפו לרשעים ולא יענישם מיד (אשר מזה יקרה רשע וטוב לו) מי טעמים כמוסים ממנו. וזה וזה לטובת המקבלים; ועל מהירות העונש

לרשעים בא כבר בתורה מאמר מבואר מאד והוא (דברים ז' י') ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו לא יאחר לשונאו, ואין ללמוד מזה כי ככה יתנהג תמיד עם הרשעים, כי במקום אחר הבטיח להאריך אפו לעוברי רצונו גם לישא עונם ולעבור על פשעם, אלא הכל כפי מה שתגזור חכמתו ית' הנעלמה מאתנו, לפעמים יסלח ולפעמים יעניש, פעם יבא העונש מהר ופעם יאחר לבא, והכלל התכליתי הוא כי רודפי צדק ושומרי תורה יקבלו שכרם הן מיד הן לאחר זמן. אם בזה העולם אם לאחר המות, ופועלי רשע יספו בחטאתם בזה או בבא, ומשפטי ה' אמת צדקו יחדיו לזה ולזה, והתכלית הוא רק טוב, כי בטוב העולם נדון.

והנה אף כי זה הביאור שהצגנו פה יתישב יותר עם פשטי הכתובים מכל הנאמר עד הנה, באשר על ידו יוסר כל ספק נגד צדקת משפטי ה"ית ויובנו פסוקי התורה על נכון, בכל זאת אין להכחיד כי מזמן קדמון מאד נתפשט בישראל פתרון מתנגד למה שכתבתי. ועברו עתים באומתנו עוד בימי בית ראשון ושני. בהם האמינו באמת ובתמים כי האל ית' מעניש האבות ובני בנים בעבור עון אבותיהם. ונגררו לזה בעבור שטחיות הנגלה במלילת פוקד עון אבות על בנים ולא נכנסו בפנימיות המכוון בה. ואע"פי שראו הצווי מפורש בתורה (דברים כ"ד ט"ז) לא יומתו אבות על בנים וגו'. אשר על זה נשען אמציהו מלך יהודה בבואו לנקום נקמת דם אביו מיד המכים אותו (מ"ב י"ד ו'). הנה חשבו כי זה לא נאמר אלא במשפט האנושי, היינו שאין רשות לבית דין להעניש הבנים על עון אבותיהם, אבל במשפט האלהי חשבו שאין הדבר כן. ובפרט נגרה מאד הסברא הזאת בין ההמון בסוף ימי בית ראשון כאשר ראה העם כי המלך הצדיק והישר יאשיהו אשר כרת ברית לפני ה' לשמור מצותיו ועדותיו בכל לב ובכל נפש (מ"ב כ"ג ג') והשבית עבודת האלילים בכל ערי יהודה, גם בערי מלכות ישראל אשר נפלה כבר (שם כ"ג ט"ו). עד שהכתוב משבחו במאמר וכמהו לא היה מלך וגו' ואחריו לא קם כמהו (שם כ"ג כ"ה). זה יאשיהו נספה בלא עתו ומת במלחמתו נגד פרעה נכה מלך מצרים. אע"פי שבאה אליו הבטחה אלהית ע"י חולדה הנביאה הנני אוסיפך אל אבותיך ונאספת אל קברותיך בשלום (שם כ"ב כ'); וכאשר תמהו מאד על זה ולא ידעו פשר דבר. ושמעו דברי ירמיהו הנביא המודיעם כי האל יפקוד עליהם רעות רבות וצרות בגלל מנשה בן חזקיהו (ירמיה ט"ו ד'), גם שמעוהו מזכיר עון אבותינו (שם י"ד כ'), כמו שאף אחרי בא צר ואויב בשערי ירושלים ויהודה גלה מעל אדמתו היה מקונן ירמיהו לאמר: אבותינו חטאו ואינם ואנחנו עונותיהם סבלנו (איכה ה' ז'). מכל זה שפטו העם כי כך מדתו ית' להעניש הבנים בגלל חטאות האבות, ושעל כן אף יאשיהו הצדיק נפל במלחמה בחטאות מנשה אבי

אביו. והנה על כל פנים ענין זה של יאשיהו קשה להולמו. כי מה שכתוב להסיר הספק הזה בד"ה ב' ל"ה כ"א ששלח אליו מלך מצרים לאמר: מה לי ולך וגו' חדל לך מאלהים אשר עמי. עד שהחליט הכותב שם כי לא שמע יאשיהו אל דברי נכו מפי אלהים. וכוונתו בזה לומר כי בהמרותו את פי אלהים נענש, איננו מספיק לתשובת השאלה, שהרי פרעה לא אמר כן אלא מדעת עצמו, ופשיטות המאמר יורה שלא בא נבואה על זה למלך מצרים, רק אמר למלך יהודה כך: הביטה וראה כי אנכי נבהל להלחם עם מלך אשור ואין אני עתה מתגרה בך מלחמה כי אינני אויב לך, לכן חדל לך; ורק לפי שראה שהשעה משחקת לו והיה לו תקוה לנצח את אשור דמה בדעתו כאילו האלהים העירהו לעשות כן ויעזרהו להכות את אויבו, ולכן אמר: מאלהים אשר עמי, והאלהים אמר לבהלני, כמנהג בימים ההם ליחס כל מקרי העולם לאלהים, ולתלות כל מחשבה טובה בשפע כח עליון, א"כ לא מצאנו בזה טעם נכון למיתת יאשיהו במלחמה נגד הבטחת חולדה הנביאה. מלבד כי יקשה מאד לחשוד את המלך הצדיק והישר שימרה את פי ה' במזיד אם ידע באמת כי כך הרצון האלהי; וקרוב לי יותר לומר, כי יאשיהו בקנאתו לאלהים רצה להראות לכל העם כי הוא איננו דומה לאבותיו הבוטחים בעזרת מצרים. אשר כגד בטחון כזה קנאו מאד הנביאים שקדמוהו (ישעי' ל' ב', ל"א א'). וכי הוא מאמין בדברי הנביאים שקראו למצרים משענת קנה רצוץ, לכן כאשר קרה מקרה שעבר מלך מצרים סמוך לגבולו ללכת להלחם עם אשור נתעורר יאשיהו לצאת נגדו למלחמה, אע"פי שהיה אז שלום ביניהם. ואע"פי שהיה ראוי לו לשמוח על יציאת מצרים נגד אשור, כי כל הרעות שנבאו הנביאים על ישראל מאשור יבואו להם כעדות הכתובים ואשור לבדו הוא האויב התמידי לישראל. אבל יאשיהו חשב כי אין מעצור לה' להושיע את ישראל מכף אשור אף בלי אמצעות מלך מצרים, והיה טעותו בזה שלא שאל תחלה את פי ירמיהו אם נכון בעיני האלהים לעשות מלחמה זו, ולכן נענש. איך שיהיה בסבת מיתת יאשיהו, אנו רואים כי הדעת המזוייפת הזאת (היינו עונש הבנים בעון האבות) נתפשטה מאד בין העם בימים ההם, ולפי שעניני הממלכה היו אז הולכים יום יום הלוך וחסור, כי יהואחז בן יאשיהו עשה הרע בעיני ה' ואחר מלכות ג' חדשים הובא מצרים אסור בזיקים ומת שם, ואחיו יהויקים העביד את העם עבודה קשה ולא נתן לו שכרו (ירמיה כ"ב י"ג, מ"ב כ"ג ל"ה) לתת את המס לפרעה נכה. גם הרג את הנביא אוריהו (ירמיה כ"ו כ"ג) ובימיו עלה נבוכדנאצר פעם ראשונה על יהודה, וכן בנו יהויכין הגלה בבלה, וצדקיהו בן יאשיהו שמלך תחתיו להיותו חלש ורפה ידים לא יוכל עשות דבר (ירמיה ל"ח ה') לטובת העם או להציל נביאי ה', ובין כך ובין כך נביאי השקר המתעים את העם הולכים ומתרבים, ואולי בין

אשר שקריהם הודו ג"כ שהאל מעניש הבנים בגלל האבות, לכן היתה זאת האמונה הרעה לאבן נגף ולצור מכשול לכל העם. כי בעבורה נתיאשו מן הרחמים ולא קמה בהם עוד רוח להיטיב מעשיהם, בחשבם כי אף אם ישובו אל ה' לא ימלטו על כל פנים מן העונש הנגזר עליהם בעבור חטאות אבותיהם. ויתם לבם בקרבם ולכל תקוה אמרו נואש עד שהתחילו להתלונן ולשית בשמים פיהם ולדבר תועה על צדקת השופט העליון, ואז המציאו המשל המתועב ההוא הנודע: האבות אכלו בוסר ושני הבנים תקהינה (ירמיה ל"א כ"ט, יחזקאל י"ח ב'), והיו אומרים בחוצות ירושלים: הלא כי לא יתכן דרך ה' שהרי אבותינו אשר עזבו תורת ה' ויקטרו לאלהים אחרים באו בשיבה טובה אל קבר, ואנחנו עם כי טהרנו את הארץ מן הגלולים בלווי המלך יאשיהו נסבול עתה כעס ה' בעבור חטאות הראשונים; אז לבשו קנאה נביאי ה' ירמיה ויחזקאל והוכיחו את העם לאמר, כי שקר המשל הזה (ואם החליטו כי המשל שקר. אף הפירוש שנתנו המפרשים לפסוק פוקד עון אבות הוא שקר), וכי האל שופט צדק לא יעניש הבלתי ראוי לעונש, אלא איש בעונו ימות, כל האדם האוכל הבוסר תקהינה שניו, ואיש איש כדרכיו יקבל גמול מאת אלהי המשפט. כמבואר בנביאותיהם שם.

אמנם אשר החזיק יותר אף בעתים יותר מאוחרים הסברא הרעה הזאת הוא מה שמצאו פעמים רבות בתורה שהאל יבטיח לעשות חסד לבנים בעבור זכות האבות. כמו שאמר ליצחק וברכתיך והרבתי את זרעך בעבור אברהם עבדי (בראשית כ"ו כ"ד), ולישראל וזכרתי להם ברית ראשונים (ויקרא כ"ו מ"ה), גם כשבא מרע"ה להתפלל בעד העם על עון העגל בקש עליהם רחמים בעבור זכות האבות. ואמר זכור לעבדיך וגו' (דברים ט' כ"ז). אשר בעבור כן הוקבע גם בנוסח תפלותינו להזכיר תמיד תמימות האבות ועקדת יצחק ומעלת הצדיקים והנביאים הקדמונים כדי שזכותם יגן עלינו מן הרעה הראויה לבא עלינו בעבור חטאתינו. מכל זה שפטו קצת המחברים ורבים מן העם הנגררים אחריהם, כי כמו שתגיע טובה לבנים בגלל צדקת אבותיהם כן יענישם האל לפעמים בעון האבות. אכן סברא זאת נוסדה רק על משפט דמיוני, והמתבונן בה ימצא שאין הדבר כן. כי מה שאנו נשענים תמיד בתפלותינו על זכות האבות ישקיף רק להקנות לנפשותינו שלמות יתרה. כי על ידי שאנו זוכרים צדקת הקדמונים נתעורר לחשוב כי דרכם היא הדרך הישרה שיבור לו האדם, וכי ראוי לנו להתדמות אליהם ולהחזיק במה שהאמינו הם, אשר על ידי מחשבות כאלה נעזוב פתויי היצר ונשוב להיטיב, ואז נוחיל לעזרת האל חלף הסכמת לבבנו להיישר אורחותינו; זאת היתה כוונת מיסדי התפלות בהכניס בהם תמיד זכרון לצדקת האבות, כאשר בדרך כלל ענין ותכלית כל תפלה ותפלה אינו רק להכין לבבנו על ידי אמירת

שירי שבח והודאה ודברי תחנונים עד יתלהבו בנו מחשבות רוממות האל בערכנו אליו ;בטחוננו בו ותקותנו בעזרתו ותשוקת קרבתנו אליו באמצעות טהרת הלב ופעולת הצדק והיושר. כי זה כל האדם ; לא בקשה שימלא משאלותינו רק בגלל אבות שעשו רצונו. או רק בעבור התמדתנו לעמוד לפניו בתפלה ותחנונים, כי לא איש אל להתפעל ולשנות רצונו בעבור הפצרת זולתו. לכן כמו שלא נקוה שייטב האל עם הבלתי ראוי לשכר, כן לא נאמין שיענים הבנים הבלתי ראויים לעונש בעון אבותיהם ; וכן מה שאנו רואים הבטחת האל ליצחק להשפיע לו טובה בעבור אברהם לא יוכיח שתהיה כזאת רק בזכות האב, אלא טעם בעבור אברהם עבדי עניינו בעבור השבועה שנשבעתי לו (בראשית כ"ב ט"ז וי"ז) לברך את זרעו. כדרך שכתוב (דברים ז' ח') ומשמרו את השבועה אשר נשבע לאבותיכם. וכמו (שם ט' ה') ולמען הקים את הדבר אשר נשבע וגו' אשר על כוונה זו נקרא ה"ית האל הנאמן, כי הוא שומר הברית אשר כרת עם האבות ראשי האומה. ולכן יעשה חסד לבנים ; נמשך מזה כי בכל פעם שתגיע לבנים טובה אין להם זכות בה, זה לא יהיה רק מכח השבועה שנשבע האל לאבותם. אבל זולת זה לא יתגלגל השכר מאיש לאיש. וכ"ש בבחינת העונש. שהשופט העליון לא ייסר הבן בעבור חטאות האב ; גם הצווי להתודות עון האבות (ויקרא כ"ו מ') ראוי שיובן על דרך שפירשנו מליצת פוקד עון אבות. כי חובה עלינו להתודות אף העונות שעשינו בעבור שלמדנו כן מאבותינו, וזהו הפירוש האמיתי של והתודו את עונם ואת עון אבותם, שהרי על שניהם מוסב המאמר : במעלם אשר מעלו בי. א"כ רק בעון הבנים הכתוב מדבר ; ומה שאמר המשורר יזכר עון אבותיו (תהלים ק"ט י"ד) וכן הכינו לבניו מטבח בעון אבותם (ישעיה י"ד כ"א) אינו אלא על צד מליצת השיר. ואין ללמוד מזה מה שיתנגד אל היסוד הנאמן והקיים לעד. כי האל שופט צדק ומשלם לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו אם לזמן קצר או לאחרית הימים. ומעולם לא יביא רעה לבנים מאין חמס בכפיהם רק בגלל מה שעשו האבות. כי סוף סוף הצדק והרשע אינם עניינים חלוקים לאדם עד שנוכל להפרידם ממי שהם דבקים בו ולתתם על ראש אדם אחר. כמו מלבוש הנחלץ מזה ויושם על זה. ולכן גם השכר גם העונש לא יעברו מאיש לאיש ולא יגיעו למי שאינו ראוי אליהם.

י"ש"ר.

בענין הירושלמי אשר היה לפני הקדמונים באריכות ובשלימות יותר, מכפי אשר הוא אצלנו היום בדפוס.

חכם אחד עורכי במכתבו, להראות לו את המקור לדברי הירושלמי, מובא בדרכי משה וברמ"א ה' ראש השנה סי' תקפ"ג, מאן דדמך בריש שתא דמך מזליה, כי חפש בירושלמי ולא מצא. וז"ל התשובה אשר השבתי אליו:

א דע ידידי! כי הקדמונים היו רגילים לכנות כל המדרשים ופסיקתות, אשר נתחברו בארץ ישראל בשם ירושלמי, ולא דקדקו בלשונם כל כך. ומי יודע באיזה מדרש אשר נאבד מאתנו נזכר דבר זה: וע' תוס' (ר"ה ט"ז ע"ב) ד"ה כדי לערבב השטן. וטוא"ח ה' ר"ה סי' תקפ"ה הביאו בשם הירושלמי: בלע המות לנצח וכו' כי שמע חדא זימנא בהיל ולא בהיל וכו'. ודבר זה ליתא בירושלמי, וע' מרן ב"י שם שהתעורר. שהסמ"ג כת' זה בשם המדרש. וע' ריטב"א בחי' (יומא ט' ע"א) דהביא בשם ירושלמי, דמפ"ז נקרא שמו רבי יוחנן בן תורתא, על שם הפרה שלא רצתה לחרוש בשבת ולחש באזנה. ואין זכר לזה בירושלמי. רק בפסיקתא פ' פרה פי"ד. הרי שכינה את הפסיקתא בשם ירושלמי: וע' בדרכי משה ה' שבת סי' רמ"ב ועטרת זקנים ה' ר"ח סי' תע"ז שמביאים דברי אור זרוע בשם ירושלמי, דכל מזונותיו של אדם קצובים מר"ה חוץ מה שהתינוקת מוליכין לבית רבן, ואולם בטור בס"ס תי"ט מביא זאת בשם פסיקתא. וראיתי להרב בן יוחאי צד קי"ח, שהתעורר ג"כ על דברי התוס' תענית (דף ל' ע"ב). ד"ה כל, דהביאו בשם הירושלמי דאחר סעודה המפסקת מותר לאכול אם היום גדול, והביאו מעשה דר' ירמיה אזיל לבוצרה, ואין זכר לזה בירושלמי, רק במדרש קינות פיסקא ויגרס בחצץ שני ע"ש. ובאמת אחר שידענו דדרכם לכנות המדרשים בשם ירושלמי אין כאן קושיא. וע' מרן ב"י או"ח סי' ח' דהביא בשם סמ"ג ואבודרהם בשם ירושלמי, דכל הברכות מעומד ולא נמצא בירושלמי, וכבר התעורר בזה הגאון מהר"י ברלין, ע"ד הרא"ש סוף פסחים שכ' זאת בשם ברייתא, דכל הברכות מעומד שנאמר בקמה אל תקרא בקמה אלא בקומה, וכת' דבאמת אינה ברייתא, רק קבלה בשם רו"ן בן גאות, כמ"ש מרן הכ"מ בפ"ז מה' תמידין ומוספין ע"ש. ואולם המעיין בברכי יוסף סי' ח' יראה, כי דרשה זו מקומה בפסיקתא דרב טוביה, (ואע"פי דר' טוביה זה היה אחרון, וחיה בזמנו של רש"י, בכל זאת אסף וקבץ ספרו מן ספרי הדרשות של חכמי התלמוד אשר היו לנכח עיניו. ע' צונץ צד רל"ד ורל"ה) ועיין בשיורי ברכה שם, להשיב על דברי ליכזאני, דהתעורר ג"כ דהירושלמי זה לא נמצא וע"ש. וע' ג"כ עוד או"ח סי' ת"ו כתב דברכת המקדש חמו ברבים

בתקן ע"פ הירושלמי, ומדן שם לא הדאה המקור, וחפשתי ולא מצאתי שום רמז לברכה זו מן הירושלמי, רק בתנא דבי אליהו רבה ס"פ כ"א. כמו שהתעורר הרב ברבי יוסף בשם שבולי לקט, והטור מביא מדרש זה בשם ירושלמי: וכן צריכים לפרש הא דמביא הב"י או"ח סי' כ"ד בשם הב"חיי בשם ירושלמי, דהמספר בין ישתבח ליוצר חוזר מעורכי מלחמה, דישתבח ויברוך שאמר בדבור אחד נאמרו, והירושלמי קדם*) עפי לבבלי דאיכו דב"ש מחכמי התלמוד בא אלינו עכ"ל בר"י, ולא התעורר

*) לשון הרי"ף סוף עירובין, דמפני זה הלכה כבבלי נגד הירושלמי, משום דבתראה דינן היא בתרא נגד הירושלמי ע"ש, ודברי הרי"ף הללו מובאים בר"אש סוף עירובין, ובסמ"ג לאוין ס"ה דף כ"ג בדפוס וויניציא כתב בפשיטות דאמיתר היה בקי בתלמוד ירושלמי טפי מינן, ועי' ש"ות מהרי"ק שורש פ"ד בפסק דין נגד ר' משה קאפסלי, ובספר פחד יצחק ערך גמרא בבלית, כי דברי הרי"ף הללו מובאים בכנסת הגדולה כללי הפוסקים אות ב', וברש"ך ח"ב סי' כ"ז, ובמשפט צדק ח"ב סי' ס"א, ובש"ות בנימין זאב סי' כ"א כ"ו קנ"ט, ועי' בספר יד מלאכי ח"ב כללי ב' התלמודים אות ב', אחר שהביא דברי הרי"ף הוסיף עוד, דרבנו יהונתן הובאו דבריו בשטה מקובצת, כ' ג"כ דלפני מסדרי תלמוד בבלי, היה כבר מסודר תלמוד ירושלמי בשלימות, ומה שנראה נכון בעיניהם העתיקו מן הירושלמי לבבלי ע"ש, ועי' ג"כ יד מלאכי ח"א ססי' קס"ט, שרמז על דברי מהרי"ק שורש פ"ד ועל ש"ות חוט השני דף י"ב, ועי' בספר בן יוחאי בד קט"ז, שכ' שדברי הרשד"ם יו"ד סי' קנ"ב, ומגדל עוז ריש ה' שופר מחזיקים דברי הרי"ף, ובמאמר אגרת בקרת דף ז' ע"ב, אחר שהבאתי דברי הרב יד מלאכי, הוספתי שגם המזקר הגדול החכם מוה' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים פנ"א. העתיק דברי הרי"ף הללו, ועי' בספר באר יעקב ר' פירדא בכללים אשר בסוף ספרו, ובספר שם הגדולים וברכי יוסף להרב חיי"ד מזולתי שהעתיקו הס' דברי הרי"ף הללו, ובכל זאת אשר אותי המבקר ספרי אגרת בקרת בכרם חמד ח"ו צד ר"ל ורמ"א, כי נכנסתי בגבולו של הרב הכותב תולדות רבינו נסים, והשתמשתי בדברי הרי"ף הללו אשר הרב הנ"ל הביאם בראשונה, וראה המראה אשר הראיתי מכל גדולי המחברים שכלם העתיקו דברי הרי"ף, ולא הוצרכתי לקחת זאת מספרו, אחר שהרבה חכמים אשר קדמו אליו מביאים בספריהם דברי הרי"ף. והנה בחיזוק דעת הרי"ף ודעת רבינו יהונתן הללו (בס' בן יוחאי צד קט"ז הביא דברי הר"ש הנגיד, במבוא התלמוד שלו שהם ג"כ כדברי הרי"ף שמסדרי התלמוד בבלי, היו משתמשים בתלמוד ירושלמי והיו רגילים בו ע"ש, ושקר העיד כי לא מצאתי שום רמז לזה במבוא התלמוד) הראתי בהגהותי הנספחות לש"ס הנדפס עתה בווינן, ראי' אחת מבוררת אשר אדמה כי ינעם לקורא אהוב, לכן לא מנעתי להעתיקה כאן: וז"ל הש"ס (נזיר כ' ע"ב) הא למה לי, השתא יש לומר מזירתא אמר רב קילתא לא כ"ש עכ"ל הגמרא, ופירש"י הא למה לי למיהדר למיתני, השתא יש לומר חמירתא אמר רב כו', והיכי שמעינן ליה לרב

ע"ז דירושלמי זה אינו לפנינו, ואולם עיקר מטבע הברכה דברוך שאמר
קנה מקומו באליהו זוטא פ"ד ע' לונץ לב סע"ו. וע' ר"אש סוף יומא
סי' כ"ב דאמרינן בירושלמי: מעשה בחייט שקנה דג בערב יוה"כ בדמים
מרובים, ולא נמצא בירושלמי רק במדרש פ' בראשית, וע' מרן ב"י ה'
יוה"כ סי' תר"ד דמעשה זו משונה במדרש שלנו מכפי אשר הביא הטור.
וע' עוד במרדכי פ"ג דמו"ק הובא במרן ב"י י"ד בשם הירושלמי, אם
היתה חבורת מצוה או קדוש החדש מותר לאבל ליכנס, ובאמת לא מצאתי
דבר זה בירושלמי פ"ג דמו"ק, רק במסכת אבל רבתי וכינוהו בשם
ירושלמי.

ב וידע ידידי! כי מה שתמהתי בספרי אגרת בקרת, ע"ד הרמב"ם
שהזכיר בשלשה מקומות בפי' המשנה, ענינים בשם מדרש רבה
שנמצאים אצלנו בתלמוד, וחשבתי זאת לתמיה עצומה, ועתה מצאתי
כי כן דרך הקדמונים, שכל ענין אגדה והדרשות, אף אם נמצא בתלמוד,
כנוהו בשם מדרש. ע' ערוך ערך כסא שהביא בשם פרקי דר' אליעזר,
בכסא ליום חגנו איזה חג שהחדש מתכסה בו, והיא גמרא מפורשת
(ר"ה י"ב ע"ב), ועי' רש"י פ"ה דאבות על משנה שם תלמידיו של אברהם
אבינו וכו', שנאמר להנחיל אוהבי יש, כ' רש"י וז"ל: ובמדרש אגדה
ראיתי כמנין יש, ג' מאות ועשרה עולמות עתיד הקב"ה להנחיל לכל
צדיק, הביא בשם מדרש אגדה מה שהיא אצלנו משנה מפורשת בסוף
עוקצין, מאמר רבי יהושע בן לוי, ואף אם אמת הדבר כי משנה זו היא
הוספה, ואיננה מסדר המשנה, דהרי ריב"ל היה אמורא והיה בזמן
שכבר נסתמה המשנה, בכל זאת הוכיח לנכון הרב בן יוחאי בספרו,
שכבר בזמן חכמי המדרש היה מאמר זה מרי"בל נספח למשנה דעוקצין,
דהרי אמרו במדבר רבה פי"ג, דהמשנה מתחלת במס' מאימתי ומסיימת
במס' ה' יברך את עמו בשלום, וע"כ שהיתה סדורה המשנה בימיהם
כמו שהיא היום לפנינו, ואף א"תל דמדרש במדבר, נסדר בזמן אחרון.
ובפרט מדרש פ' נשא. הנה עכ"פ מובא דבר זה דהקב"ה עתיד להנחיל
ש"י עולמות לכל צדיק. בתלמוד בבלי (סנהדרין ק' ע"א) דאמרו כן
במערבא בשם רבא בר מרי, ובכל זאת אף דהוא בתלמוד, מכנה רש"י

דאמר הכי באתירתא, בירושלמי סנהדרין וכו' ע"ש, ראינו כאן
ענין חדש דהש"ס בבלי לא העתיק דברי רב, רק רומז עליהם מה
שנמצא בירושלמי בענין זה, ומדברים ברמז בהנחה, שדברי רב בירושלמי
סנהדרין ידועים, ואין צורך להם להכפיל הדברים, ומכאן אנו רואים
שלא לבד שהשתמשו בבבלי עם תלמוד ירושלמי, רק דברו מש"ס זה כענין
ידוע, אקוה כי הקורא ישמח על ראי' ברורה ונכונה להחזיק דעת הרי"ף
ורבינו יהונתן, ובספר מבוא התלמוד אשר אדמה להוציא מהרה
אי"ה אבא בארוכה:

אגדה זו בשם מדרש אגדה, ועי' ג"כ טור או"ח סי' מ"ח שכ' בזה הלשון: נהגו לקרות פ' הקרבנות כמ"ש במדרש בזמן שאין בית המקדש קיים וכו' אמר הקב"ה כבר הסדרתי להם סדר הקרבנות וכו', ודבר זה נמצא אצלנו בתלמוד (תענית כ"ז ע"ב) ובכ"ז כ' הטור כמ"ש במדרש. ובפרט היה דרך הקדמונים לכנות אגדות הנמצאות בירושלמי או פסיקתא ובמסכתות קטנות בשם מדרש. ע' תוס' (סוכה כ"ט ע"א) ד"ה כל עוף הפורח דהביאו בשם מדרש מה דמבואר בירושלמי פ"ב דחגיגה. ועי' תוס' (ע"ז ג' ע"ב) ד"ה שיתר דהביאו בשם ויקרא רבה דאמר אנטונינוס לרבי צלי עלי דאשתזיב מן לויתא. והוא ג"כ בירושלמי סנהדרין פ' חלק, וכן הביאו התוס' (תענית ל' ע"ב) (ורשב"ם ב"ב קכ"א ע"א, תוס' ב"ב ע"ד ע"א) בשם המדרש איכה, כל תשעה באב היו עושין קבריהם ושוכבין בתוכה. ולמחר הכרוז יוצא הבדלו החיים ע"ש. ובאמת דבר זה נזכר ג"כ בירושלמי סוף תענית. ועוד תמצא חבילות חבילות ראיות שלא דקדקו הקדמונים לפרט הדברים, והיה מנהגם להכניס כל ספרי אגדות בשם מדרש. ואפילו אותן הנמצאים בשני התלמודים בבלי וירושלמי. ולא רציתי להאריך רק לעורר על הענין ועתה נחזור לענין הירושלמי. *)

ג. עוד מצאתי דהביאו הפוסקים ענינים בשם ירושלמי, משונים מאד מכפי אשר לפנינו, ע' רש"י בחומש פרשת מסעי דהביא בשם גמרא ירושלמית. שמנה מסעות נסעו מבני יעקן לאחוריהם, ורדפו מהם בני לוי והרגו מהם שמנה משפחות. ואגדה זו מצאתי בירושלמי פ"ק דיומא, ושם הגירסא דהרגו שבע משפחות. ועי' רש"י פ"ב דאבות מ"ש על ר' יהושע אשרי יולדתו, משום דאמו בהיותה מעוברת עמו, עברה על כל בתי מדרשות, והעתירה שיתפללו על בנה שיגדל לתורה. ומביא רש"י זאת בשם אגדה ירושלמית. אכן דבר זה נמצא אצלנו בירושלמי ספ"ק דיבמות, ושם נאמר. דר' דוסא בן הורקנוס אמר שמכיר, כי אמו של רבי יהושע היתה מוליכת עריסתו לבית המדרש. בשביל שיתדבקו אזניו בתורה ע"ש, ועי' סדר הדורות ערך ר' יהושע שהתעורר ג"כ ע"ד היוחסין שהם כדברי רש"י. במגן אברהם סי' ס"ח הביא בשם הירושלמי אע"פי ששלחנו לכם סדר תפלות אל תשנו ממנהג אבותיכם ע"ש.

---

*) דע דרש"י בחומש נסב הפי' לומר ובאגדה אמרו, וכיונתו בין על אגדות בתלמוד בבלי, ובין שאר אגדות אע"פי שנספחות לבבלי מכלל אגדה לא יצאו, אולם היכי דהזכיר רש"י מדרש אגדה, או בלשון מצאתי באגדה או ראיתי באגדה, הכונה ע"פ הרוב על אגדות אשר נמצאו מפוזרות בירושלמי ומדרשות, דעל אגדות בבלית לא יתכן לשון מצאתי, או ראיתי כיון שערוכי' ומבוררים לכל, ואי"ה במבוא התלמוד יתבאר בארוכה.

וע' מ"ש הר"אש ספ"ק דתענית וז"ל: דהכי דביחודים דמי לענין שאלה. היינו טעמא דמפרש בירושלמי שאין לשנות ממטבע הברכות, דסדר שמונה עשרה תקנו נביאים ואין לשנות ע"ש. ולא הראה המקור לדברי ירושלמי האלו, ואנכי מצאתי בירושלמי פ"א דעירובין אע"פי ששלחנו לכם סדר המועדות. אל תשנו ממנהג אבותיכם, והכונה על תיקון המועדים וקביעות ירח, אבל אין זכר שמה לסדר התפלות. וראיתי שמה להמפרש הרב בעל קרבן עדה. דמפרש בל"א דהך סדרי מועדות היינו תפלות המועדות אולם דברי הירושלמי שם אינם עסוקים פה מתפלות מועדים, רק משני ימים טובים של ראש השנה, שהם תקנות נביאים ע"ש. במגן אברהם ריש ה' שבת מביא בשם הירושלמי דלוין ברבית לצורך סעודת שבת. ואנכי מצאתי בירושלמי פ"ב דמו"ק ובירושלמי סנהדרין ר"פ בן סורר לוין ברבית לחבורת מצוה ולקדוש החדש ע"ש, אבל סעודת שבת לא נזכר שמה. *) התוס' והר"אש (מגלה ז' ע"ב) ד"ה דלא ידע כ' בירושלמי מוסיף ארורה זרש, הנה בירושלמי ס"פ בני העיר לא אמרו. רק דצריך לומר ארורים המן ובניו וגם חרבונה זכור לטוב, ובמס' סופרים פי"ג ה"ו לא נמצא רק דמקלס לצדיקים ברוך מרדכי ברוכה אסתר. אבל דצריך לומר ארורה זרש אינו לפנינו. הר"אש בפ"ק דמגילה הביא דברי הירושלמי ההוא כהן דהוי עקומה אתא לגביה דרבי נפתלי אמר דש בעירו מותר. ולפנינו נאמר: דרבי נפתלי היה כהן והוי ידיו עקומה ואתא לקמיה דר' מונא ע"ש.

ד והנה בחפשי בענין זה מצאתי באמת, כי הר"אש והר"ן והמרדכי העתיקו לפעמים דברי הירושלמי בכתבם ובלשונם, בעניני הלכה, בציון המקום אנה דברי הירושלמי אמורים, ואולם כאשר נחפש אחר הירושלמי אשר אתנו בדפוס אין אנו מוצאים רמז לאלו ההלכות קבועות

---

*) אפילו לשטת הר"אש בתשובה כלל י"ב, דדוקא בריבית דרבנן התירו לצורך מצוה, ולא בריבית קצוצה, בכל זאת אין סברא שיתירו איסור דרבנן, בשביל סעודת שבת, כיון שאמרו חז"ל עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, מכ"ש שלא ילוו לעבור איסור בשביל סעודת שבת, ויש ראיה ברורה לשטתו מהך דאמרינן (סנהדרין כ"ה ע"א) דאמר בר בניתוס לדידי אוזפן בריבית, דאינו נאמן משום אין אדם משים עצמו רשע, הא נוכל לתרץ דבריו דלוה לצורך דבר מצוה, ומ"מ המלוה עובר כמ"ש הט"ז יו"ד סס"י ק"ס לענין הלואה בריבית לצורך פקוח נפש, ע"ש, או דבריבית גמור אסור אף לדבר מצוה, וע' שיטת הראב"ד מובא בטור וב"י יו"ד סי' של"א, דחבורת מצוה היינו אכילת קדשים ופסח, ומשמע דוקא במצות שהם של תורה, ולפ"ז לא קשה מהך דבן בניתוס דבזמנו לא היה נוהג פסח וקדשים, וע' ס' באר יעקב חיו"ד סי' ק"ס עכ"פ להלוות ברבית לצורך שבת לא שמענו.

שהביאו המחברים, ומזה אנו רואים כי המדפיסים הראשונים מעלו מעל במלאכת ד', וכבר ידענו דלפני הראשונים היה הירושלמי על קדשים, ערוך ומסודר, ע' רמב"ם בהקדמתו לפי' המשניות, שיש לנו מן הירושלמי חמשה סדרים ונחסר לנו סדר טהרות, ואולם אצלנו נחסר ירושלמי קדשים ג"כ, וע' בספר שם הגדולים שהתעורר ג"כ דהרא"בד מביא בספריו ירושלמי קדשים. ואנכי בלמדי סדר קדשים מצאתי ברש"י תמורה מביא הרבה פעמים את ירושלמי (אולם למעיין היטב יראה דאין כאן ענינים חדשים, רק גירסות שונות אשר היה בגמרא, ולשון שני מכונה בשם ירושלמי ועדיין אין הדבר מוכרע) ואנכי אדאך פה, כי לא לבד ירושלמי קדשים נאבד אצלנו, כי גם הירושלמי מאחד סדרים ארבעה היה גדול בכמות מכמות אשר הוא עתה, ועד כה לא ראיתי למי שהתעורר בזה, רק להרב בעל קרבן נתנאל. ואנכי לא באתי ג"כ ללקוט כל המקומות שהביאו הראשונים מה שאינם לפנינו, כי תקצר היריעה, ולא באתי רק לעורר, ע' תוס' (שבת ל"א ע"א) ד"ה אמונת זו סדר זרעים ובירושלמי שמאמין בחיי עולמים וזורע, ולא מצאתי. בתוס' (תענית כ"ט א') ד"ה וישב עליהם ובירושלמי מפרש אילנא נקט פי' אילנא קינה ע"ש, ולא נמצא *). רש"י ותוס' (מגלה י"ב ב') ד"ה מלמד שפרחה ובירושלמי יליף גזרה שוה מן בגוד בגוד, ולפנינו לא די שלא נמצא שמה דרשה זאת, נוסף ע"ז לא נמצא אצלנו בירושלמי דרשות ואגדות על אסתר כמו שמרובה בתלמוד בבלי **) וגם במדרש ובילקוט לא מצאתי גזירה שוה זו.

---

*) חוץ מזה דלא נמצא זאת אצלנו בירושלמי תענית, הנה אין הסברות כלל דהירושלמי יפרש דבר אחד של הבבלי, אחרי שידענו דירושלמי קדם לבבלי, כמו שהזכרתי למעלה מדברי הרי"ף, ואפשר כוונת התוס' על תרגום ירושלמי על נביאים, שהיו לראשונים נוסף על תרגום יהונתן כמו שהראה זאת בראיות ברורות, החכם צונץ לד ע"ז, ואני בהגהותי להש"ס (ב"מ ע' ע"ב) כתבתי על דברי התוס' שם ד"ה תשוך דבמתים שהחייה יחזקאל בבקעת דורא, הי' ביניהם לוקחי ריבית מעכו"ם כדאמרינן בתרגום ירושלמי, והוה כד שלא פרעה, ואנכי חפשתי בתרגום ירושלמי שם. ואם אמנם נזכר שמה שראו במדבר את המתים מבני אפרים שהקדימו לצאת קודם זמנם, בכל זאת אין זכר שמה שהיה ביניהם לוקחי ריבית מעכו"ם, וע"כ כוונת התוס' על תרגום ירושלמי ליחזקאל, שהיו לראשונים נוסף על תרגום יונתן:

**) תמוהים המה האגדות על מגלת אסתר בבבלי, מאשר אגדות שבכל הש"ס בבלי, כי כאן המה ע"ד המדרש וחמש מגילות, ומתחילין בפתיחות, פלוני פתח לה פתחא להאי פרשתא מהכא, ולא נמצא דוגמתו בבבלי רק (מכות י' ע"ב), ועוד (מגלה י"ב ע"ב) ר"ש בן פזי כי פתח בד"ה כל דבריך אחד הם ע"ש, זולת זה לא מצינו הפתיחות בש"ס שלנו, וכן להיפך הדרשות הנאמרות במדרשות לבני ארץ ישראל בלשון

מרן הב"י או"ח סי' ת"ע הביא בשם הירושלמי הטעם דדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה. שלא יאמרו ספר תורה חסירה היא, ולא נמצא בירושלמי, כי לא דבר הירושלמי מענין זה רק שני פעמים בירושלמי. יומא פרק בא לו, ובפ"ג דמגלה, ואין זכר לטעם זה שהזכיר מרן רק נלמד מקרא ע"ש. ואם תשאלני אולי אלו המכויים כאן, המה מן הנכללים באות א'. אשר מקומם באיזהו אגדות ומדרשות שנאבדו? בא ואראך עוד איזהו מקומות אשר אין אפשרות להיותם תחת סוג הזה: לשון המרדכי סוכה בפ' לולב הגזול תנא בירושלמי דפרקין קטן יודע לנענע חייב בלולב לא סוף דבר לנענע אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד כשרה ומנענע, יודע להתעטף בציצית אביו לוקח לו ציצית, לא סוף דבר להתעטף אלא להשליך שתי כנפות לפניו ואוחז ציצית כשירה בשעת ק"ש. בספרי פ' עקב לדבר בם מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו לשון הקדש *) ובירושלמי מסיים דמלמדו פסוק מוסר אביך אל תטוש עכ"ל המרדכי. אולם עיינתי בירושלמי דפירקין ולא מצאתי רק קטן היודע לנענע בלולב חייב בלולב, יודע להתעטף חייב בציצית. יודע לדבר אביו מלמדו לשון תורה, ולא נמצא יותר. בר"אש ור"ן פ"ג דראש השנה הביאו בשם הירושלמי ר"ה ותוקע בשופר מלך הקבר שנאמר מן המיצר קראתי יה. ולא נמצא, וכבר התעורר בזה הרב בעל קרבן עדה: וע' ר"אש פ"ד דראש השנה גרסינן בירושלמי פ' בתרא דמכילתין בעון קומי רבנין מה להזכיר של ר"ח בראש השנה, אמר ר' יעקב בר אחא בשם ר' יוסי העובר לפני התיבה ביו"ט של ר"ה ה"ל להזכיר של ר"ח, ומתיא כר"ח דאמר זכרון אחד עולה לכאן ולכאן, מעתה יבטל ר"ח בתפלה, כיון שאמר בסוף שופרות וביום שמחתכם ובראשי חדשיכם יצא, וכבר התעורר הרב בעל ק"ע כי אין זכר לדברים אלו אצלנו, והנה החכם השואל הראני כי אע"פי שהר"אש כותב פרק בתרא דמכילתין, בכל זאת אולי כוונתו על מה שנמצא בירושלמי פ"ק דשבועות, ואנכי מצאתי ג"כ בירושלמי ספ"ג דעירובין. אבל הך דזכרון אחד עולה לכאן ולכאן ל"כ בירושלמי רק בבבלי (עירובין מ' ע"א) ומן מעתה יבטל ר"ח עד סוף. ליתא ג"כ בירושלמי שבועות ועירובין, וכן

הלכה אדם מישראל, או ילמדנו רבינו, לא נמצא רק פעם אחד בבבלי (שבת ל' ע"א) שאיל שאילתא לעילא דרבי תנחום דמן נוי וכו'. וכפי אשר אדמה הך שאילתא בשבת היא הוספה מזמן הגאונים, אשר הנהיגו בשאילתות כאלו כמו ספר השאלתות דרבי אחאי.

*) במאמר אגרת בקרת תמהתי ע"ד הרמב"ם פי' המשנה אבות דמלוה לדבר בל"הק, ועתה הלא מבואר בספרי פ' עקב וגם בירושלמי דנאמר אביו מלמדו לשון תורה והיינו ל"הק (ע' קרבן עדה שם) נוסף על למוד התורה.

מ"ש הר"אש בפ"ד דראש השנה רב מפקיד לתלמידיו לאדכורי' במוספין ועולת החדש לא נמצא אצלנו בירושלמי: וע' ר"אש סוכה פ' לולב הגזול וראבי"ה הביא מן הירושלמי דגרס למה מנענע כדי לנענע כחו של קטגור ר' אחא בר יעקב ממטי לי' ומנענע כך מברך ואומר גירא בעיניה דשטנא וכו' ואין מזה שום רמז בירושלמי שלפנינו, נוסף ע"ז כותב הר"אש בסמוך שדברי הירושלמי אמורין על נענוע הנזכרת במשנתינו, ואולם אין שום זכר בירושלמי שלנו: וע' ר"אש סוף תענית בשם הירושלמי בתשעה באב מרחץ אדם ידיו ומעביר על פניו. ואם היה לפלוף על גבי' עיניו רוחץ כדרכו ומעביר דהוי כמו ידים מלוכלכות. והנה בירושלמי פ"ק דתענית ובפ"ח דיומא לא נזכר רק דבתשעה באב רוחץ ידיו ומעביר על עיניו ותו לא מידי, ואולי מן ואם היה לפלוף הוא לשון הר"אש ואינו מן הירושלמי וכן נראה קצת מדברי מרן ב"י בסי' תקנ"ד. וע' ר"אש סוף מגלה וטור או"ח סי' תרס"ט ביום המחרת של שמיני מפטירין ויהי אחרי מות משה בשם הירושלמי ולא נמצא אצלנו. בר"אש ביצה פ' משילין הביא על המשנה דלא דנין ולא חולצין, בירושלמי וכלן שעשו בין שוגגין בין אנוסין בין מוטעין מה שעשו עשו ולא נמצא אצלנו בירושלמי כי אם בתוספתא. בפ"ד דר"ה הביא הר"אש בשם ראבי"ה דבירושלמי מבואר התוקע שופר מברך אקב"ו לשמוע קול שופר, ולא נמצא, ובירושלמי פ' הרואה אף דהוזכרו כל ברכת המצות, אולם אין זכר לברכה על השופר. בר"אש פ' ערבי פסחים הביא בשם הירושלמי דנוהגין לכסות הפת בשעת הקידוש שלא יראה בשתו. ואין לזה מקור בירושלמי. בר"אש פ"ק דתענית הביא בשם אבי העזרי דבירושלמי איתא דששים יום דמתחילין טל ומטר מנינן מעת לעת אחר תקופה ולא נמצא. בר"אש פ"ה דר"ה על המשנה היה עובר אחורי הב"הכ ושמע קול שופר. בירושלמי הדא אמרת מצות אין צריכות כוונה, ואין לדבר זה זכר בירושלמי. כלל הדבר המעין בעין בקרת בפסקי הר"אש והמרדכי דהעתיקו הלכות קבועות מהירושלמי המסומן בפרקין, וכאשר נרצה לעמוד על הבחינה לחפש אחר אותן המקומות אשר ציינו הם אין אנו מוצאים שום רמז, ובקצתם אנו מוצאים הענינים משונים מירושלמי מכפי מה שהובא בפוסקים ועי"ז אנו מוכרחים להחריץ המשפט כי המדפיסים קצרו הרבה דברים. ומי יתן כי יצא לידינו בכתב יד אשר נמצא עדיין בלי ספק באוצרות המלכים אזי נוכל לקוות להשלים המחסור, ודי בהערה זאת, אקוה כי יצאו חכמים אחרים בחקירות חדשות לברר וללבן הכל ביתר שאת וביתר עז.

ה עודני עוסק לבאר לידידי נ"י הכללים בלשונות הקדמונים בהביאם את עניני הלכה ואגדה משני התלמודים והמדרשות. אמרתי לא אעזבהו עד אשר אשלים הדבר אשר כבר התחילו הבונים הלא המה החכמים המבקרים בעלי תריסין, וביחוד החכם צונץ בספרו צד קכ"ט, כי מצינו

ה"פ דרש"י מביא ספרי אגדה, או מרמז על ספרי אגדה, בלי הזכרת שמם, ולפעמים מצינו המקור באיזהו מדרשות, כמו (תענית ח' ע"א) בענין חולדה ובור שיש לה מקור בערוך ערך חולדה — ובלי ספק נובע מספר אגדה אשר היה לראשונים — וכן הך דרש"י (חולין ק"ז ע"א) מים ראשונים האכילו בשר חזיר כמלא (מדרש פרשת בלק ותנחומא שם) *) רש"י (סנהדרין מ"ד ע"א ע"ב) ענין דבעיא מוכסא עם דברי הירושלמי פ"ב דחגיגה. רש"י (סנהדרין ל"א ע"ב) בענין מר עוקבא ונתן דציציתא עם דברי השאלתות. והנני מצאתי עוד מקומות אלו ע' רש"י (קדושין ס"ט ע"ב) ד"ה ואבינה בעם הלוים קצצו בהונות ידיהם ולא רצו לשיר שיר ה' על אדמת נכר ונמצא כל הענין במדרש שוחר טוב על קרא דעל נהרות בבל, וע' רש"י (קדושין ל"א ע"ב) ד"ה אסתייעא מילתא ודברי התוס' שם ונמצא אצלנו במדרש שוחר טוב על מזמור לאסף באו גוים בנחלתיך. רש"י (מגלה ט"ז ע"ב) ד"ה כל זמן שברוך קיים הביא דברי המדרש בהעלמת המקור. והכוונה על מדרש שיר השירים קאפי' ד' דאמרו עזרא לא עלה מבבל לא"י קודם מפני שהצריך לגרר תלמודו בפני ברוך. ומזה המין יש לחשוב עוד מ"ש רש"י (תענית כ"ז ע"ב) ברביעי על האסכרה וכתיב בי' מארת חסר. ענין זה מבואר בירושלמי כאן ובבראשית רבה פ' בראשית ורש"י העלים המקור. רש"י (מכות כ"ד ע"א) ודובר אמת בלבבו כגון ר' ספרא עם דברי השאלתות אשר שמה מבואר בארוכה מעשיו הנודקים **). רש"י (יומא ס"ז ע"ב, נדה ס"א ע"א) דמלאכי חבלה ירדו לארץ בימי נעמה והרב בן יוחאי רצה להוכיח דרש"י שאב דבריו מספר הזוהר, אכן אין מוכרח אחר שכל ענין הפלת המלאכים עזא ועזאל נזכר בילקוט פ' בראשית בשם מדרש אבכיר, ואולי מדרש אבכיר זה היה למקור לדברי רש"י הללו. רש"י

---

*) הרב המבקר מאמר חברת בקרת תפש אותי בכרם חמד ח"ו לד רכ"ה, כי נקחתי את מהחכם צונץ שהוא התעורר בראשונה כי דברי רש"י (חולין ק"ו ע"א) מקורם במדרש תנחומא פ' בלק, ואולם הראיתי שמה כי הגאון הש"ך ביו"ד סי' קע"א ס"ק ד', היה הראשון אשר התעורר כי דברי רש"י הללו נובעים מן מקור טהור, מדרש פ' בלק, והגאון הש"ך קודם בזמן להחכם צונץ כ"כ. והרב המבקר לא הזכיר מאומה מדברי הש"ך אשר הבאתי שמה:

**) אולם בה' דרך ארץ שער א' הנדפס בסוף ס' ראשית חכמה וכן הוא במנורת המאור, שם מובא ענין אחר מר' ספרא שיצא פ"א לטייל עם תלמידיו חוץ לעיר. פגע בו חסיד אחד, א"ל לר"ס ולמה טרח מר, כסבור שיצא לקראתו א"ל לא יצאתי רק לטייל. נתבייש אותו החסיד א"ל תלמידיו ולמה אמרת כך, א"ל הלא שתקתי לא הייתי מקיים ודובר אמת בלבבו ע"ש.

(ברכות ח' ע"ב) וכשיועצין אין יועצין אלא בשדה דאמרי אינשי אזנים לכותל, והך דאמרי אינשי הוא ט"ס ול"ל דאמרו חז"ל דהרי דבר זה מבואר במדרש ויקרא רבה סדר אמור פ' ל"ב א"ר לוי אזנים לכותל אזנים לדרך, ועי' חופת אליהו רבה בסוף ספר ראשית חכמה שער וא"ו כאמר שמה בזה"ל: ששה דברים צוה רבינו הקדוש ג' ליראת חטא, וג' לדרך ארץ וכו' ואל תפיח אחר הכותל דאחז"ל אזנים לכותל. הרי דמביא זה בשם דברי חכמנו ז"ל ולא בשם אמרי אינשי וברש"י צריכים ג"כ להגיה ככה.

ומן המקומות אשר הביא רש"י ז"ל ספרי אגדה ונעלם לנו עד כה מקורן, הערה החכם צונץ אלו המקומות. רש"י (נדרים כ' ע"א) הביא על איזה אופן נתעשר ר' עקיבא מן מטרוניתא ומן טרכוס ריפוס ע"ש. ונעלם לנו המקור עד כה; רש"י (סוטה כ"ב ע"א) לבאר הך יוחני בת רטיבה; (מעילה י"ז ב') לבאר ענין דבן תמליון הביא רש"י אגדות ירושלמי; ועי' רש"י (בכורות ט"ז ע"א) ד"ה ואליבא שכ' דהכי אמרינן בספרי אגודות (צ"ל אגדות) העין דומה לעולם קטן העפעפים כנגד הרקיע והתחתון כנגד הארץ והלבן שמקיף את העין כנגד ים אוקיאנוס ע"ש. עכ"ל החכם צונץ (ויש לעורר כי קצת מאגדה זו נזכרת בדרך ארץ זוטא ס"פ רבי אליעזר הקפר אומר התרחק מן התערומות, הע"ב דומה לגלגל עינו שבו לבן שבו זה ים אוקיאנוס שמקיף את כל העולם וכו' ע"ש) ובמאמרי אגרת בקרת בסופו הראיתי עוד הרבה אגדות ברש"י שנעלם מאתנו המקור. כמו רש"י (סנהדרין ק"ו ע"ב) דפרעה צוה לשקוע הילדים בבנין; רש"י (סנהדרין ל"ט ע"א) לבאר ענין דמשלות שועלים; רש"י (סנהדרין מ"ז ע"א) ד"ה ויהי הם קוברים איש שהיה נביא זקן מבית אל; רש"י (ע"ז י"ז ע"ב) לבאר עובדי' דברורי' אשת ר' מאיר; רש"י (ע"ז ע"ז ע"ב) ד"ה אדכם מה דעבדית בלילה; רש"י (שבת כ"ג ע"ב) ד"ה אף הן היו באותו הנס דע"י אשה נתהוה הנס. וכאן באתי להוסיף מה שמצאתי עוד ענינים שמביא רש"י ספרי אגדה בלי לפרט שמותם ומאין באו לו. כמו רש"י (סנהדרין ק"ו ע"ב) ד"ה אינו עומד כלהו מפורש באגדה בלעם אמר כנחלים ובת קול אמר כנטיר ע"ש, ועי' ג"כ רש"י ותוס' (תענית כ' ע"א); רש"י (תענית ה' ע"ב) ד"ה מה זרעו בחיים אף הוא בחיים. כמו שמצינו במצרים ויבא ישראל ודרשינן ישראל סבא ונעלם המקור, ועי' (בראשית רבה סדר וישלח פע"ו) פיסקא במקלי עברתי את הירדן ר' יוסי בר סימון בתורה ובנביאים ובכתובים שלא עברו ישראל את הירדן אלא בזכותו של יעקב וכו' ביבשה עבר ישראל את הים זה ישראל סבא ועי' קודם לזה פע"ד יאמר נא ישראל זה ישראל סבא ע"ש. אבל על קרא ויבא ישראל בקריעת ים סוף לא מצאתי; רש"י (תענית י"ח ע"ב) ד"ה בלודקיא

שהרגו בתו של מלך ולא ידענו המקור. ובירושלמי תענית מבואר באופן אחר; רש"י (ע"ז י"א ע"ב) ד"ה קרקופלי של ר' ישמעאל כהן גדול. מה שמספר לנו רש"י לא ידענו המקור. וזולת מפירקי היכלות מובא בסדר הדורות ערך רבי ישמעאל; רש"י (שבת כ"ו ע"ב) לענין כתן דציציתא שכ' שאחזו המלאך בציצית ראשו. ותוס' שם כ' בשם מדרש כי נר דולק על ראשו; וע' רש"י בפירושו לאבות (פ"ב משנה י"ב) על המשנה הוי קל לראש, כנמצא בסוף הנוספה לפירש"י למה רחל מבכה על בניה, מדרש אגדה ע"ד הנסתר, כשהלכו אבות ואמהות לפייס את הקב"ה, על שהעמיד מנשה צלם בהיכל וכו', ולא ידענו מקור לאגדה זו. ואולם מאוד אספק אם דבר זה הוא מרש"י. אף אם נחליט דהפירוש לאבות הוא באמת מרש"י, בכל זאת אין יחס לאגדה זו. עם פי' משנתינו כאן, ועוד דאין דרכו של רש"י לפרש ע"ד הנסתר. ובכל זאת ע' רש"י (סוטה ל"ג ע"א) ד"ה שאני בת קול פירש"י אותו מדה המכונה בת קול, וע' תשבי ערך בת קול מיחס דיעה זו לבעלי קבלה ע"ש. והמעיין בתוס', ורוקח, ושיבולי לקט, ותניא, ובמנורת המאור, ובשאר ספרי הקדמונים, ריטב"א רמב"ן, רשב"א. ר"ן ור"אש, ומרדכי. ימצא כי השתמשו הרבה במדרשות ואגדות שונות, אשר נאבדו מאתנו. ולא עוד כי ספרי אגדות המרובות בכמותן, כמו שחשבן החכם צונץ בספרו, הרוב מהם נתחברו עוד בזמן חכמי התלמוד, ומצינו (גיטין ס' ע"א) ר' יוחנן ור"ל הוי מעיינו בספרי דאגדתא בשבת. ועוד הראיתי. דבזמן ר' חייא היה עדיין מדרש על תהלים, ומצינו בירושלמי פ"ט דכלאים, ובכתובות פ' הנושא. ובמדרש דר' חייא הוא מסתכל באגדה של ספר תהלים, ולא עמד לפני רבו ע"ש, וע' ג"כ מדרש (בראשית רבה סדר ויצא פ' ע"ב) את צאן לבן הנותרות, רבי לקיש אומר נותרות מנהון ביסון. מנהון עקרין, מנהון קווסרן, נותרת כתיב כמא דאת אמרת, כתור שיני וכיני דקיסר. והנה ענין זה דכתור שיני וכיני, הוא אגדה מש"ס (חולין ס' ע"ב) בעובדא דארי' דבי עלאה, ואין סברא שהמדרש אשר נתחבר עוד מר' אושעיא. בזמן ר' חייא ורבי יסמוך דבריו על תלמוד בבלי. ואולם אמת שאגדה זו מן אריה דבי עילאה, הוא מן ספרי דאגדתא אשר נודעו לכל, והיתה למעיין הן לפני הבבלי, והן לפני המדרש, והיו ידועים לכל, עד שהמדרש הניח כי אין נחוץ להעתיק כאן כל האגדה, ורמז עליה להביא ראיה ולפרש מזה תיבת כתרת: ולי יש עוד אריכות דברים בספרי מבוא התלמוד. אשר אקוה בעז"הי שיצא לאור בימים האלו לכן קצרתי פה. כ"ד ידידך

צ"ח.

מַשָּׂא אִי הַסֶּלַע.*)

מֵאָז שָׁכַבְתָּ לֹא־יַעֲלֶה הַכֹּרֵת עָלֵינוּ:
(ישעיה י״ד ח׳.)

שָׁם בִּלְבַב יָם גָּדוֹל רְחַב יָדַיִם
אֶרֶץ צָרָה יִשָּׂא צְחִיחַ סָלַע,
צוּר זֶה קֶלַע בַּיָּם בְּכַף הַקָּלַע:
בֵּית סֹהַר לְעָרִיץ בְּאַף שָׁמַיִם!

רָצַחְתָּ שָׁפַךְ דָּם וְגַם יָרַשְׁתָּ,
שִׁבְטֵי הַמֶּמְשָׁלָה בְּעֹז שִׁבַּרְתָּ,
הִרְעַשְׁתָּ מַמְלָכוֹת וְכֵס מִגַּרְתָּה
אַתְּ חוֹלֵשׁ עַל גּוֹיִם וְאֵיךְ נֶחֱלַשְׁתָּ!

הֵן צִי אַדִּיר עֹבֵר קְצוֹת הָאָרֶץ,
יוֹבִיל אוֹתְךָ שֹׁכֵב בְּיַרְכָּתַיִם,
אֻמְלַל, עֲלֻפֶּה אַתָּה וְשַׁח עֵינַיִם;
אֵין שֶׁקֶט אֵין שָׁלוֹם וְיָבֹא הָרֶץ.

שָׂא עֵינֶיךָ מָרוֹם! פְּנֵיהֶם טָחוּ
כּוֹכָבִים וּמְאוֹרוֹת וְלֹא יָהֵלּוּ,
חַתּוּ בִמְסִלּוֹתָם וַיִּבָּהֵלוּ:
בָּא שִׁמְשְׁךָ עוֹד יוֹמָם וְאֵיךְ יִזְרָחוּ? —

---

*) סאנקט העלענא 18. אָקטאָבער 1815.

לֹא הָאָרֶץ לִכְבּוֹשׁ וְלֹא לָרֶשֶׁת
תָּעוּף הַיּוֹם הַזֶּה אֲנִי־הַשָּׁיִט;
תִּנְהַגְךָ כַּצִּפּוֹר בְּפִי הָעָיִט,
שׂוּם סֶלַע מִשְׁכָּן לָךְ וְלֹא יֵבֹשֶׁת.

תִּירָא, תָּחִיל תֵּבֵל אֲשֶׁר הִרְעַשְׁתָּ,
מִפָּנֶיךָ תִּרְגַּז לְהָכִין קָבֶר
אֶל מוֹדֵד הָאָרֶץ בְּאַמַּת גָּבֶר,
לָכֵן בֵּין נִבְכֵי יָם הֲלֹא נוֹקַשְׁתָּ!

אֶרֶץ הַמְפֹאָרָה שְׂאֵת וָיֶתֶר,
מַרְבַּץ חָכְמָה, כָּבוֹד, צְבִי כָּל־חֶבֶל,
לֹא תִסְפֹּד עַל קִבְרְךָ בְּקַדְרוּת אֵבֶל,
וָאֵפֶר לֹא תָשִׂים בְּרֹאשׁ הַכֶּתֶר;

אַךְ אִי הַסֶּלַע בֵּית יְשִׁימוֹת תֹהוּ,
מִשְׁכַּן רוּחַ עַזָּה יְקוֹד צַלְמָוֶת,
שָׁמָּה חָצַב קִבְרְךָ בְּכוּר הַמָּוֶת
וַיֵּט קַו תֹהוּ לָךְ וְאַבְנֵי בֹהוּ.

ווינן, בשנת ת"ר.

מאיר הלוי לעטערים.

על שנוי נוסחאות בתנ"ך.

ראיתי בגליון סוף ת"ב ותרגז בטני כי חכם אחד מפולין מלאו לבו להחליט שכל ספרי הקדש משובשים מתחלתם ועד סופם, שעזרא הסופר הגיהם מדעתו ושהדרשות נתונה לכל איש ואיש לשנות המקראות ככל אות נפשו. ובזה דורך בעקבות החכם ה' א' הן שבתנ"ך שהדפיס בלייפציג 1838 לא ירא לשלוח ידו במקרא ולהחליף מלות אחת הנה ואחת הנה ככל העולה על רוחו מה שלא הזיד שום אדם בעולם לעשות אם יהודי אם נוכרי, אם כי במקומות לא כביר! והנה בטח לבי כי יעמדו חכמים וסופרים מקנאי קנאת התורה להשיב על דבריו ולהוכיח על פניו דרכו, אך לא יכלתי להתאפק מחוות גם אני דעתי כי קנאת התורה אכלתני.

אמת ויציב כי כל ספר ישן נושן עלול הוא לכל החסרונות ולכל המקרים שמנה הכותב, ואנחנו עדים כי כזה וכזה קרה גם לספרי רומי ויון עד כי אנשי מופת ביגיעה רבה החזירום ליושנם; אך לא כל דבר שאפשר להיות היה באמת, וגם אם נפלו בספרי תנ"ך טעיות וחילופים מצד העתקם מספר אל ספר, המפני זה נגזור ביד רמה "שהשגגות רבו מאדבה, כסו פני התנ"ך קמשונים וכתבי קדש בערפל ישכונו?" וכל זה בלי ראיות חזקות ומכריחות? — ספרי העמים הקדמונים ברבות העתים מלאו מפה אל פה שגיאות אין מספר כי נשכחו מלב ימים כבירים ואין דורש ואין מבקש להם כי אין יודע מליאותם וכבגד אכלם עש תחתם הוצע רמה ומכסיהם תולעה. ומלבד שאנשים בוערים מחקו את המגלות לכתוב עליהן דברים אחרים עד כי החכמים אשר נדב לבם אותם לאמר לאשר בחשך הגלו הוכרחו למחוק הכתב שע"ג מכתב להוציא את התחתון לאור עולם ולא תמיד הצליחו מכל וכל במלאכתם. גם המכתב והלשון נשתנו כי ארכו להם הימים והמבינים מספר היו בדורות התגלותם ונער יכתבם, ומי יתמה אם רבו בהם הטעיות והמבוכות עד שהיו במעט כדברי הספר החתום? לא כן ספרי הקדש ובפרט ספר תורת משה! ספר התורה משה כתבו ונתנו בארון למשמרת לדורות הבאים וגם נתן ממנו אחד לכל שבט ושבט כדמותו בצלמו. ואין ספק שכל איש מישראל ירא אלהים ונבון דבר. לא המלך בלבד כתב לו את משנה (Exemplar) התורה על ספר מלפני הכהנים הלוים שומרי משמרתה. ושכל מעתיק להיותו עושה מלאכת ה' שמר נפשו מלהוסיף או מלגרוע אפילו אות קטנה, מה שלא אירע כן בספרי חול כי לא היה בזה עון אשר חטא אם כל כותב ומתחכם היה משנה כפי ראות עיניו וכאשר עם לבבו. וגם אם נאמר שבימי בית ראשון לא היו בני ישראל הוגים בספרי הקדש כמו בימי בית שני ובימינו, א"כ לא היו מעתיקים אותם כ"כ בתמידות ולא היו הספרים משתבשים, כי הטעיות נופלים על הרוב בספרים ברבות

העתקות כי כל מעתיק מועד לשגות וחשוד להחליף אם אינו חכם ונאמן רוח. אך הכהנים והלוים והנביאים השרידים אשר ה' קורא לנצור בריתו ועדותיו זכרו תורת משה עבד אלהים ושמרוה כבבת עינם ובה הגו יומם ולילה כי לא אבדה תורה מכהן ועצה מחכם ודבר מנביא ושפתי כהן שמרו דעת ותורה בקשו מפיהו. עד בא עזרא הסופר מהיר בתורת ה' ר"ל כגון חכם וחריז אשר הגיה ספרי הקדש מתוך הספרים אשר היו לפניו ומלאכת חוקר וחכם עשה ועלינו להחזיק לו טובה כי בער הקוצים מן הכרם והשגיאות מן הספר ולא מלבו בדא התיקונים כי אם על פי הספרים שמצא. ובימיו המכתב והלשון עוד לא נשכחו מישראל. ואם כי ההמון לא היו עוד מכירים לדבר יהודית. זקני העם ושוטריו חכמיו וסופריו היו מכירים אותה ומדברים בה. וספרי הנביאים והכתובים לדעתי לא הגיהם עזרא רק סדרם אספם וקבצם לספר אחד והיו לאחדים בידו למען לא יאבדו מתוך הקהל, ורובם לא היו כ"כ עתיקים עד שנאמר שנשתכחו מישראל או נפלו בם טעיות הרבה באורך הימים. וקרוב הדבר שמקצתם כגון ספר תהלים הכולל רנה ותפלה. ברכה ותהלה. מלאכת מחברים רבים. וספר משלי הכולל דברי חכמים בדרך קצרה ללמד דעת את העם היו שגורים בפי כל כמו שמצינו שמקצת משלי שלמה העתיקום אנשי חזקיהו מלך יהודה. וספר איוב היה ידוע בימי יחזקאל המזכירו. ופסוקי נביא אחד לקוחים מנביא אחר לעד שספרי הנביאים היו ידועים באומה. ובימי בית שני דבר ידוע ומפורסם שהיו קורים בתורה ובנביאים בבתי כנסיות והחלו החכמים בעלי הקבלה לפרש ספרי הקדש ולדרוש בהם ברבים על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות וא"כ היה מן הנמנע שתשתנה בהם. לפחות בס"ת, אפילו אות אחת כי כל אות ניתנה לידרש. עד שקמו בעלי המסורה ממלאי הנקודות והטעמים רוח ה' דבר בם ויתקעו יתד במקום נאמן הקריאה והכתיבה הנכונה, ובמלאכתם מלאכת שמים הראו חכמתם הנפלאה בלשון בדקדוק ובחקירה. ואם כי מקום הניחו לבאים אחריהם להתגדר בו, מה שלא הגיהו או שלא הגיהו כהוגן הוא כעוללות אם כלה בציר, ואיך יביד איש לאמר: „ספרי תנ"ך מלאים שגיאות מזן אל זן ומיום הכתבם ועד עתה נשתנו ונעשו כמעט כספר אחר?" — ועתה נחקור הראיות שהביא הכותב להוכיח שספרי תנ"ך מלאים שגיאות! שנויי הנוסחאות בין המקראו' השנויים בשני ספרים היותר תמוהים לא נמצאו כי אם בדברי הימים והוא ספר מאוחר הרבה ואין להביא ראיה ממנו, ובעלי המסורה, עושי מלאכת ה' באמונה הניחוהו כמו שמצאוהו. וגם החילופים שבשמות העצם אינו דבר כ"כ זר שאדם אחד או מקום אחד יקרא בשני שמות. הכתיב הנכתב בגוף הוא הנסחא הקדומה לא שבוש וגם מבלעדי הקרי יש לו הבנה אך המעתיקים כתבו בגליון נוסחא אחרת הוא הקרי או להקל על הלשון או להחליף מלה ישנה או בלתי נקיה

במלה יותר נכונה ונקיה או להסיר השנויים במקראות השנויים (ע' מלכים ב' י"ט וישעיה ל"ז) או להוסיף מלה חסרה שגם בלתה לא היה הענין משתנה אך לתוספת באור או לסבה מן הסבות יארך ספורם.

ועל המזמור הי"ח שהכביר עליו מלים בגלל החילופים הנמצאים בינו לשירת שמואל כבר נתחבטו על זה שלמים וכן רבים, ולדעתי אינו בנמנע שהמשורר בעצמו עשה מתנו מהדורא אחרת כדרך המשוררים בכל דור ודור ובכל אומה ולשון ובה החליף כאן מלה וכאן מלה ולא בטלו דבריו האחרונים את הראשונים כי הבאים אחריו קיימו שניהם כי אין בהם נפתל ועקש אם כי המהדורה השניה משובחת מן הראשונה. ומ"ש שדרך המליץ להלביש אמרתו במלים שונים כן הוא באמת דרך המשורר אך לא דרך המספר. ופסוק וידבר דוד וגו' הוא ספור ולא שיר, וא"כ מליצת מכף כל אויביו ומכף שאול נאה ויאה. מפלטי לי. לי היא מלה מיותרת לחזוק הענין וכהנה רבות בתנ"ך. ועתה בא וראה בכמה דוחקים מכניס ראשו המקרה על ההשערות עליותיו! המעתיק, לדעתו, השמיט א' מן אֵלַי ואחֵר בא לתקן ועוֵת יותר, והוסיף מלת אֱלֹהַי! כל אלה דברי רוח! והנה לא אכחד שמליצת שיר י"ח יפה ונשגבה לפעמים ממליצת שירת שמואל, אך לא מפני זה נאמר ששירת שמואל הוא שיר י"ח בעצמו משובש. אך אלו ואלו מעשי ידי המשורר. ואמרתי לפעמים כי יש בשמואל מליצות יותר שיריות מבתהלים כגון מליצת בָּעֲרוּ גחלי אש שלא נשתבשה ממליצת עביו עָבְרוּ האמורה בתהלים אבל היא מליצה אחרת נאה הימנה.

ועל חסרון אותיות ב' ו' ק' במזמור כ"ה אומר שגם אם נשפוט שהמשורר כתבן והמעתיק השמיטן לא מפני זה נאמר שהוא טעות כל שהענין לא נשתבש לפי שפסוקי השיר ההוא וכל הבנויים על א"ב אינם קשורים זה בזה ואולי המחבר עצמו השמיטן לסבה מן הסבות כמו שמצאנו שירים אחרים שהם על סדר א"ב כגון שיר ט' ויו"ד ושיר ל"ז וזולתם ובהם נשמטו קצת אותיות, ואיך נאמר שבכלם שגגה יצאה מלפני המעתיק? תפסת מרובה לא תפסת! והשירים האלה לא נוסדו על א"ב למען יהיו שגורים בפי כל איש ואיש אך הוא פאר ועדי הנהוג בין המזרחיים כמו לכתוב שם המחבר או שם אחר בראש החרוזים וכדומה. אך המחבר לא יאסור אסר על נפשו לכתוב פסוק על כל אות כי לפעמים ידלג אחת או יותר כאשר לא ימצא רעיון יכשר להתחילו באות ההיא או יכתוב אות אחת שתי פעמים. ומן הנמנע שהמעתיק ישמיט דבר הנראה לעין, ומה שכתב שפ' אחת נותרת ויוצאה חוץ למקומה אחֵר הת', זה אינו, ראשונה כי אות הפ' לא נשמטה. ושנית כי הפסוק הזה אין לו שייכות עם השיר אך הוסיפו לדעתי המשורר או המאסף כדי להתפלל על הכלל מאחר שבשיר מבקש רחמים על עצמו בלבד. ופה אודיע השערתי

לרבים ואכתי לב ישפוטו בחתימת הרבה משירי תהלים אין לה יחס כל עם השיר והוסיפה המשורר מסבות שונות. לפעמים כדי להתפלל על הכלל כמו שאמרתי וכמו בשיר ג', י"ד, כ"ח, כ"ג וזולתם, ולפעמים לסיים בכי טוב לא בדברי לרה תוכחה וקללה, דוגמא מזה במזמור ב' מלות „אשרי כל חוסי בו" א"א לפרש על המלכים שבקשו לפרוק עול משיח ה' מעל צוארם כי לאלה לא יצוה המשורר לחסות בה' אך לעבוד את ה' (את משיחו) ביראה וברעדה, ולהכנע תחת ידו פן יעבר כמעט (עד אדניעה) אפו, וחתימת השיר השני מעין פתיחת הראשון אולי היתה סבה שלאחד השנים הקדמונים, וכן אמרו בברכות (דף ט' ח') אשרי האיש ולמה רגשו חדא פרשתא היא — פתח באשרי וסיים באשרי. ועי"ד זה כפרש חתימת שיר כ"א ול"ד (שגם בו פסוק האחרון בא אחר תשלום הא"ב) כ"א, כ"ה, ע"ט. פ"ג ודומיהם.

ומאחר שבא ענין זה לידי אומר שגם חתימות מזמור מ"ה (שיר ידידות לא ידעתי איך היה לו חלק ונחלה בין מזמורי תהלים בכלם ישפוך המחבר שיחו לפני קונהו או יגיד מפלאות תמים דעים וחסדו ואמונתו לבית ישראל) כמדומה לי שהיא מעין החתימות שהזכרתי, והוא כי מאמר שלא מלא בו המאסף שום דבר תודה ותפלה לאלהים וכלו מדבר משבח מלך בשר ודם. מעשה כבוד מלכותו ויקר תפארת גדולתו, רצה לסיים בדברי תודה ואמר כלפי האל „אזכירה שמך בכל דור ודור." *)

אך אשוב לענין שאני בו. והוא השיבושים שנפלו בספרי הקדש לדעת החכם הפולוני ואומר שהוא הפריז בלי ספק על המדה. ואם נשמע לדבריו תֵעשה התורה כאלף תורות ובְהִמָשֵׁך הימים תתחלף ותשתנה וכל רואיה יאמרו איה, ושועלים קטנים יחבלו כרם ה' לבאות כי הותרה הרצועה, וכל החפץ ימלא את ידו. ובנה במה לעצמו ימחוק וישנה יגרע ויוסיף מאין מעצור זה אומר בכה וזה אומר בכה, ובקרב שנים החמדה הגנוזה לנו יתר הפלטה הנשארת מן התלאות אשר מצאונו תהיה ככלי אין חפץ בו. הלא רק לבעלי אסופות יושבים בשבת (Academie) נתנו העמים רשות לשפוט על כל מלה ומלה אם ראויה להכתב בכתב הלשון כי ידאו פן תהיה לסיגים אם יותן רשות לכל איש לפרוץ גדרה. ואנחנו בחירי יה עם סגולתו נרפא שבר ספרי קדשנו מחמד

---

*) בתרגומי האיטלקי הנה הנו תחת מכבש הדפוס לא נטיתי אחרי השערתי זאת כי לא נשענתי על בינתי עד כי תופשי התורה ישפטו עליה כי לאם התשפט וכה פירשתי: תחת אבותי (תחתיך, ואחר כן מפני הכבוד יהיו בניך וגו' ואני אעשה ששמך, המלך, ע"י מעשי (שירי, כמוך ποιέω facio, ἡ poësis) יזכר בכל דור ודור, וכל העמים ל יקר יתנו.

עינינו מתת אלהים על נקלה באומד הדעת! אין זה בנין כי אם סתירה!

והנה עם כל זה לא אחליט ואומר שבקצת מקומות במקרא לא נפלו טעיות שזה כמעט בלתי נמנע שבאורך השנים לא תקרינה בספרים כאלה, אך זה הוא על המעט, ועלינו להיות מתונים הרבה טרם נשבש גירסא אחת, ורק על דרך ההשערה נמסור סברתנו וספקותינו לצנועים בחשאי, אך לא נאמר בגאוה ובגדל לבב: כן הוא בלי ספק; ועל כל פנים חלילה לנו לחלל ברית קדש ולשנות אפילו יו"ד קטנה מדעתנו, כי מי שלח ידו בארון האלהים ונקה? אדרבה חובה היא עלינו להפך בכל תוקף בזכות הגרסאות הנמצאות בספרים ולהשתדל להעמידם ולקיימם, ולזה לא יחייבנו כבוד התורה בלבד אך גם חקי החקירה האמיתית. זאת ועוד כי רחוקים אנחנו מאד מחכמת הלשון, ומלות הרבה נראות לנו כמשובשות כי לא ידענו פירושן האמיתי ומקורם נעלם מאתנו, וגם הרבה מליצות הם לנו כדברי הספר החתום כי הבנתן תלויה בידיעת המשלים אשר היו שגורים בפי ההמון והיו מורים על קורות ומנהגים וענינים שנשכחו ממנו כי לא נכתבו על ספר או הספר ההוא איננו אתנו, והנה ידעתי כי אנשים חכמים ונבונים משימי שכל ומבינים במקרא יורדים חדרי סודותיו ומגידי חדשות ונצורות מצאו מקומות בתנ"ך קשי ההבנה ואור נגה עליהם ע"י איזה שינוי שנראה להם כמוכרח או בחלקם תיבה אחת לשתים או בחברם אות אחת לתיבה שלפניה או שלאחריה וכיוצא, אך לא הפכו הקערה על פיה ולא קראו אחרי כל הכ"ד מלא לאמר: עלה כלו קמשונים אין בו מתום ושבירתו זו היא טהרתו, ומעולם לא עלה על דעתם לשנות הקריאה בכל אות נפשם. חלילה לאוהבי התורה ולשוחרי האמת מעשות זאת! *)

*) גם אני הדל באלפי מצאתי מקומות בתנ"ך שנתחלף בהם לדעתי אות באות או תנועה בתנועה, אך על ב' חילופים בלבד שהם כמעט מוכרחים לפי דעתי אעיר פה לב הקורא. הא'. הוא במשלי ה' י"ט שבו תחת מלת דַּדֶּיהָ יְרַוֻּךָ הנכון אנכי דּוֹדֶיהָ וילמד עליון מתחתון "באהבתה תשגה תמיד" והוא כפל ענין במלות שונות כנהוג, ויעד לזה **נרוה דודים** האמור בסמוך (ז' י"ח), וכבר העירותי על זה בהערותי על מאמרי "על מדיניות תורת משה" הנדפס פה פאדובה 1837 בלשון איטלקית. הב' הוא במזמור פ"ט. במזמור הזה, וראש דבריו יעידהו, משבח המשורר חסד האל ואמונתו, החסד הוא מדת האהבה והרחמים שבה יבטיח טובה ליראיו ולעושי רצונו וכ"ז מצד טובו, והאמונה הוא קיום ההבטחה כי לא איש אל ויכזב בן אדם ויתנחם, והחסד והאמונה אלו הולכים לתמיד יתלכדו ולא יתפרדו כי הוא אומר ועושה מדבר ומקיים ומעולם לא יצאה מדה טובה מפי הקב"ה וחזר בה, ואחרי אשר הזכיר המדות האלה פעמים על דרך הקדמה מגיד מה שהבטיח בחסדו

סוף דבר נביא כל פסוק ופסוק בכור המחקר להגדיל תורה ולהאדירה ולהפיץ עליה אור חדש, אך לא תגע בה יד ואל יעלה פורץ לשחתה פן יחטא ואשם.

פאדובה בחדש שבט תר״ה

הלל די לא טורי הכהן.

לדוד וואתרעם על אשר התעבר עם משיחו ויסתר פניו ממנו, ובאתאת רוחו יצעק: איה חסדיך הראשונים ה׳ נשבעת לדוד באמונתך? הנה שענין השיר הוא חסד האל ואמונתו בכלל עם כל בני עולם ובפרט עם ישראל ועם זרע בנו ישי (פסוק א׳ ב׳ ט״ו כ״ה כ״ט ל״ד נ׳) ומה שמשבח גבורותיו ויכלתו הוא על דרך שירי בלבד אך אין זאת מגמת השיר, וגם הגבורות שמספר הם אות על חסדו ואמונתו לבני אדם (פסוק י׳) ולבני ישראל (י״א)׳ נמשך מכל זה שפסוק מי כמוך חֲסִין יה (ט׳) אין לו ענין כאן והוכיח סופו על תחלתו ואמונתך סביבותיך שצ״ל חסיד׳ ומכ״ש שלא מצינו בכל המקרא תואר חֲסִין אלא חָסוֹן וגם הוא הונח בלבד על עץ חזק לא ירקב ועל הפסילים הנעשים ממנו (עמוס ב׳ ט׳ ישעיה א׳ ל״א), ואולי גם בפסוק ויודו שמים פִּלְאֲךָ (ו׳) הראוי היה חַסְדְּךָ כמו שמסיים אף אמונתך בקהל קדושים, ויהיה ענין הכתוב: מלאכי צבאות היושבים בשמים (והם קהל הקדושים) מודים חסדי האל. ולבי אומר לי שהמעתיק חשב שענינו כענין השמים מספרים כבוד אל ולפיכך הגיה פִּלְאֲךָ. הב׳ ולא במזמור פ״ט בלבד אך בכל התנ״ך וביחוד בספר תהלים חסד ואמת נפגשו ויחדיו יהיו תמים כי הם בש״ית קשורים כשלהבת בגחלת ואי אפשר לזה בלא זה (ע׳ מזמור כ״ה י׳. כ״ו ג׳, ל״ו ו׳, מ׳ י״א וי״ב, נ״ז ד׳ וי״א. ס״א ח׳, פ״ה י״א, צ״ח ג׳, ק׳ ה׳, ק״ח ה׳, קט״ו א׳, קי״ז ב׳, קל״ח ב׳), וא״כ בפסוק האפס לנצח חסדו גמר אמר לדור ודור (תהלים ע״ז ט׳) איננו רחוק שכתב המעתיק אֹמֶר תחת אָמֶן ואולי דרך כבוד כלפי מעלה. כי בזה שני נתחי הפסוק מקבילים בשלמות איש אל אחיו, האפס — גמר, לנצח — לדור ודור, חסדו — אָמֶן. ומליצת גמר אמן היא מעין מליצת פסו אמונים (י״ב ב׳), כי באמת מליצת גמר אמר זרה היא ולא נמצא דוגמתה בתנ״ך.

בָּרוּךְ הַבָּא!

אל אלופי עם, פארי ישראל ומופתי דורינו. האדון השר הנכבד מוה' משה מאָנטעפיאָרע נ"י והאדון דאָקטאָר קרעמיעו יאריך אל ימיהם בשפעת שלום וברכה עד אין קץ! בשובם מדמשק.

מִי זֶה בָּא מִמֶּרְחָק מַחֲזִיק לְעַם תּוֹעֶה?
מִי זֶה נְדִיבוֹת יָעַץ בְּרֹב כֹּחַ צוֹעֶה?
מִי זֶה לָבַשׁ עוֹז הֵפֵר בּוּז וּנְאָצָה?
מִי עָלָה הַר יְיָ מְקוֹם מִשְׁכַּן כְּבוֹדוֹ?
הֲרְאָה גוֹאֵל לְיַעֲקֹב לְיִשְׂרָאֵל פּוֹדוֹ?
דָּרַךְ פּוֹרֶת שִׂטְנָה לְבַדּוֹ בְּמַעֲרָצָה? —

מִי זֶה בְּשָׂשׂוֹן לֵבָב אֶת נַפְשׁוֹ חֵרֵף?
קָרָא הַס לַמַּשְׁחִית לְרֶצַח הֶרֶף?
מִי זֶה הֵפֵר לְזוּת שָׂפָה עֲלִילוֹת בְּרֶשַׁע?
מִי לַעֲמוֹד עִם מְרֵעִים עָזַב אַרְמוֹנוֹ?
מִי זֶה קָם עַל נְדִיבוֹת צֶדֶק שִׁרְיוֹנוֹ?
בִּימִינוֹ פְּאֵר עוֹז, בְּרֹאשׁוֹ כוֹבַע יֶשַׁע?

זֶה הַדּוּר בִּלְבוּשׁוֹ נוֹדָע בַּשְּׁעָרִים!
זֶה חַסְדּוֹ נִרְאָה חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים,
שְׁמוֹ יִכּוֹן בְּרוּחַ אֵל עָלָיו יֵעָרֶה;
זֶה נֶאְדָּר בְּקוֹדֶשׁ בְּמַעֲטֵה תְּהִלָּתוֹ,
בְּחִיר אֵל הִנֵּהוּ וּכְגָדְלוֹ עַנְוָתוֹ,
זֶה הָאִישׁ מֹשֶׁה זִיר מָאנְטֶעפְיָארֶע!

זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ! כָּל שָׂפָה תְּבָרְכֵהוּ,
בְּרַחֲבֵי לֵב טָהוֹר יְחַבֵּק כָּל עַמֵּהוּ,
כְּנֶשֶׁר עַל גּוֹזָלָיו עָלָיו הוּא חוֹפֵף;
מִשְׁבֶּצֶת אַרְמוֹנוֹ לְתוּגָתוֹ יְקוֹנֵן,
מֵאֹהֶל אַפַּדְנוֹ עֲפַר אַרְצוֹ יְחוֹנֵן,
מִשֶּׁב בְּבֵית אֲרָזִים בָּחַר שָׁם הִסְתּוֹפֵף —

וּלְקוֹל תְּצִילֶנָה אָזְנַיִם מִשְּׁמַע,
וּלְקוֹל תְּמַסֶּנָה עֵינַיִם מִדֶּמַע,
וּלְקוֹל עַל חֲלָצַיִם יְדֵי כָל גָּבֶר;
וּלְקוֹל תַּאֲנִיָּה עַם יְיָ בַּשְּׁוָקִים,
וּלְקוֹל כַּחוֹלָה מֵאֶרֶץ מֶרְחַקִּים —
קוֹל לוֹ קוֹל אֵלָיו — הוּא נֶחְלָה לַשָּׁבֶר!

רָאָה כִּי אֵין אִישׁ אֵין מַפְגִּיעַ הִשְׁתּוֹמֵם,
תִּיבַשׁ כָּל יַד גַּם יֶשַׁע לְרוֹמֵם;
וַתּוֹשַׁע לוֹ יָדוֹ פְּנוֹת דֶּרֶךְ כְּרָמִים.
וַיִּקְרָא לְשַׂר קְרֶעמְיֶעוּ אִישׁ חֲלוּץ קֶשֶׁת:
„רְאֵה נָא הַשְּׁאֵרִית בְּדָמִים מִתְבּוֹסֶסֶת,
„הָבָה נָא עֶזְרָתָה לִּי! תְּחִיֵּי בְדָמִים!

„הַמַּרְאֶה הַגָּדוֹל לִרְאוֹת נַעֲבוֹרָה!
„מַדּוּעַ לֹא יִבְעַר סְנֶה שִׁטְנָה שְׁחוֹרָה?
„מַה זֶּה לְבַת עַמִּי? מָה הֶרְדַּת הַמָּוֶת?
„כָּאן בְּמוֹרִיָּה זִבְחֵי אָדָם עוֹקֶדֶת!
„הַלְעוֹלָם לֹא תִכְבֶּה אֵשׁ הַיּוֹקֶדֶת?
„מִי יֶשַׁע נִשְׁאָבָה! תִּכְבֶּה הַשַּׁלְהֶבֶת!

וּשְׁנֵי צִירֵי אֵל לְיֵשַׁע הִתְנַשָּׂאוּ,
מִדְבָּרָה דַמֶּשֶׂק נָדוּ גַם נָעוּ,
מַלְכֵי אֶרֶץ חֲנָנוּם נָתְנוּ עֶרְבָּתָם;
נְתָנָם שַׁדַּי לְרַחֲמִים עֲדֵי חֲנָנוּם,
מַלְאָכָיו צִוָּה לָמוֹ בְּצִלָּם גְּנָנוּם,
וַיְהִי לָמוֹ מוֹשִׁיעַ צָלְחוּ בַּהֲלִיכָתָם.

וְעַתָּה כִּי שַׁבְתֶּם בְּעֶזְרַת אֵל מִמַּעַל,
עֲדַת אֵל נִחַמְתֶּם בְּמַעֲמָה כּוֹס רָעַל,
הִשְׁבַּתֶּם מַדְהֵבָה מִבֹּא עוֹד בְּדָמִים;
וְעַתָּה כִּי שַׁבְתֶּם וְדַרְכֵיכֶם צָלֵחָה,
הֲפַכְתֶּם לְאוֹר אוֹפֶל, צָרָה לִרְוָחָה,
כְּלֵיל הִתְקַדֵּשׁ הֶחָג נִזְבַּח שְׁלָמִים!

וְעַתָּה כִּי שַׁבְתֶּם מֵעֹמֶק הָאֲנָחָה,
אֶת בֹּאֲכֶם נְבָרֵךְ מִמַּעְיַן הַבְּרָכָה,
בְּחִירֵי אֵל! עֵין יְשֻׁרוּן! בַּצַּר פְּקַדְנוּכֶם —
לְהִתְהַלּוּכוֹת קוֹדֶשׁ עֵת הֲרִימוֹתֶם פְּעָמִים,
אֶת נְדָרֵינוּ נְשַׁלְּמָה זִבְחֵי לֵב תְּמִימִים,
בְּרוּכִים אַתֶּם! מִבֵּית אֵל בֵּרַכְנוּכֶם!

בֵּרַכְנוּכֶם מִבֵּית אֵל בְּשָׁלוֹם כִּי שַׁבְתֶּם!
עַל דְּבַר אֱמֶת וְעַנְוַת צֶדֶק צְלַחְתֶּם רְכַבְתֶּם
בֵּרַכְנוּכֶם מִבֵּית אֵל! בְּתוֹדָה וּרְנָנָה!
מִבֵּית אֵל בֵּרַכְנוּכֶם! בְּשָׁלוֹם כִּי בָאתֶם,
בֵּרַכְנוּכֶם מִבֵּית אֵל! גַּם יִשְׁעוֹ נְשָׂאתֶם,
שֵׁם עוֹלָם נַחֲלַתְכֶם לָכֶם נִתְּנָה!

מענדל בר"י שטערן.

מַעֲנֶה

אֶל אַלְפָֿאנס דֶע לַאמַארְטִינע.

(נאך ניקלאס בעקערס רהיינליעד.)

לֹא יְהִי לָאֵלֶּה בָּעַמִּים
נְהַר הֶחָפְשִׁי רַהיין לָנֶצַח,
אַף כִּי כְעֹרְבִים צַמִּים
יִקְרְאוּ מְלֵא לוֹ בְּפֶצַח.

כָּל עוֹד בִּירַק חֲתֻלָּתוֹ
יָגֹר לְאִטִּי בְּכָל עֲבָרָיו,
כָּל עוֹד נִשְׁמַע בִּשְׂפָתוֹ
קוֹל מָשׁוֹט עַל מִשְׁבָּרָיו.

לֹא אֵלֶּה גּוֹרָל יַפִּילוּ
לִנְהַר גֶּרְמַנִי רַהיין בַּחֶבֶל,
כָּל עוֹד לְבָבוֹת יָגִילוּ
בַּעֲסִיס יֵינוֹ עַל פְּנֵי תֵבֵל.

כָּל עוֹד כְּמוֹ אֲשִׁיּוֹת
סְלָעִים בְּמֵימָיו יִתְנָּאוּ,
כָּל עוֹד מִגְדְּלֵי תַלְפִּיּוֹת
בְּמַרְאוֹת פָּנָיו יִתְרָאוּ.

לֹא יְהִי לָמוֹ לְמַלְּ חַ
לְנְהַר הֶחָפְשִׁי לֹא יִקְרְבוּ,
כָּל עוֹד גִּבּוֹרֵי כֹחַ
שָׁם עֲלָמוֹת חֵן יֶאֱהָבוּ.

כָּל עוֹד יִשָּׂא סְנַפִּירוֹ
דַּג בִּיסוֹד מִשְׁבָּרָיו,
כָּל עוֹד יֶחִי שִׁירוֹ
בְּפִי מְלִיצָיו בִּשְׂפַת שָׂרָיו.

לֹא יְהִי לָמוֹ אַף עֵבֶר
מִנְּהַר הֶחָפְשִׁי רַהַיִין מֵיאוֹרָיו
עֲדֵי בְּמֵימָיו מָצְאוּ קָבֶר
עַצְמוֹת אַחֲרוֹן בְּגִבּוֹרָיו.

מענדל בר"י שטערן.

פרק שלישי.

לספר ששה עשר ממחברת „קורא הדורות"*)

מאת ר' שלום הכהן. (העתק מכתיבת יד.)

מעמד היהודים בארצות צפון לאירופא, במלכות רוסיא, פוליניא ופרוסיא בשנות מאה הששית לאלף הששי (כחמשים שנה לפני מהפכת ממשלה בצרפת.)

כבר עלה מספר היהודים היושבים בארצות צפון לאירופא, בפרט בארץ פולניא, על מספר כל היהודים יחד היושבים בשאר מדינות אירופא, יען כי שמה נמלטו המגורשים מספרד וצרפת ואשכנז ומארצות קדם. ובהיות כי תושבים הערלים בפולניא כוללים רק שני מעמדים. שרים ועבדים מוחלטים; מעמד השרים, הם בעלי אחוזות אדמות וערים וכפרים, ואינם עוסקים בכל מלאכה ומעשי קנין ומסחר. ומעמד עבדים מוחלטים, הם האכרים עובדי אדמת השרים ורועי צאנם ובקרם בלי מחיר רק בעבור אהלי מושבותם הנמוכים ודלים, ואין להם כי אם הלחם אשר הם אוכלים להחיות את נפשם העמלה בדוחק ושפלות; והיהודים לבדם הם בעלי מלאכת ידים והסוחרים וסרסורי השרים, לכן קבלו השרים ברצון טוב את היהודים הבאים לגור במקומותם, ויתנו להם כל זכיות וחירות בעסקי קנין ומסחר ובעבודת אלהיהם, רק לקחו מהם מסים בלי גבול וערך, ורודים עליהם על גופם ועל רכושם כרצונם וחפצם בלי חק ומשפט, כי כל אדון ושר העיר והכפר במדינת פולניא בימים ההם היה עריץ מושל על היושבים תחתיו, ולאזני הממשלה העליונה לא באה צעקת העשוקים, כי גם בעברם העריצים האלה על חקי המדינה, הלא רכו לבות השדודים לבוא במשפט עם אדוניהם התקיפים מהם, ואם באו, זכו השרים תמיד בדין, ואחרי כן עשו נקמות בעבדיהם הנכנעים תחת רגלם, על אשר באו עמהם במשפט (כאשר העירונו בספר שלפני זה, בהערה אחת פרק ה'.) והיהודים כאשר ימלאו רצון אדוניהם בהרבות שוחד כסף ומתנות ומדהבות, לא שמו עוד השרים את לבם עליהם, ויעזבום לעשות כל אשר בחרו, ויהי הכח ליהודים

*) ספר „קורא הדורות" הוא דברי הימים לזרע עמנו וכו', נחלק לשלשה חלקים; החלק הראשון, אשר כבר יצא בדפוס יפה ונחמד, ווארשוי, ה' תקנ"ח. כולל תולדות היהודים מימי מלכות בית חשמונאים עד חרבן בית שני ע"י טיטוס; החלק השני, (עודנו בכתיבת יד,) יספר תולדותם מן חרבן בית שני עד ימי הקרוזאדי; והחלק השלישי, (ג"כ בכתיבת יד,) מימי הקרוזאדי עד היום הזה.

לעשות בעדתם כל אשר חפץ לבבם, אז העשירים מושלים על הדלים, והפרנסים ומנהיגי הקהל היו גוזים בחוזק יד את הנתינות וערכים מאנשי העדה, וגם יד הרבנים היתה תקיפה מאוד, והיו מעניששים עונש כסף וגוף או חרם לכל העוברים על חקי התורה או על תקנתם, וכמה פעמים הפריזו הרבנים על המדה בעשיית משפטם. — והנה תושבי פוליניא הערלים בהיותם כמעט כלם עבדים נכנעים לשריהם ועושים עבודות פרך, לא למדו חכמות וידיעות וכל מלאכת מחשבת, ונסוגו אחור מכל העמים בחלק אירופא בעניני הדעת ותקון המדות, לכן אין מקום ליהודים היושבים בקרבם לעשות חיל בענינים האלה; וחכמיהם הרבנים אשר רובם בעלי שכל עמוק אינם עוסקים רק בלימוד התלמוד והפוסקים ומדרשים לבד, בם יהגו יומם ולילה, ותגבר ידם בם מאד עד עלו על כל לומדי תורה בשאר מדינות אירופא, אשר על כן נתקבלו לרבנים ומורים בקהלות אשכנז, הלונדי ולרפת. וספרים רבים עד אין קץ נכתבו מהם בפרק הזמן הזה, כי כמעט כל רב ומורה כתב ספר והוליאו בדפוס, אך רוב ספרים האלה אינם כוללים רק פלפולים וחידודי השכל, קושיות ותירוצים בלי תכלית אמתית (ונקראים מהם בשם „חדושי תורה״), לא ירדו לעומק הלכה ברורה; לכן אבד זכרם המה, ולא נשאר בזכרון רשימת הספרים רק הגדולים וטובים אשר בהם, כמו ספר מגן אברהם, וטורי זהב, ושפתי כהן, ובית חדש וספרי הגאון הגדול ר׳ יונתן אייבשיץ, ועוד איזה ספרי פוסקים ומפרשים יקרים, ושאלות ותשובות מרבנים נפלאים, ונזכיר אותם במקום אחר. — והיהודים יושבי ארץ פוליניא מנהג לא טוב להם לארוש בניהם ובנותם בעודם רכים ובעירי ימים, ולפעמים גם ילדים קטנים, ובזה פרו ורבו במאוד מאוד, עד לא יכלו מלוא כלם מזון ומחיה בארץ דלה הזאת והנם עניים מרודים, וילכו רבים מהם לארץ אשכנז לפשוט יד בפתחי נדיבים, או להיות מלמדי תינוקות, או לעשות עבודות בזויות, וכהנה. — זה מעמד היהודים בכל ארץ פוליניא טרם נחלקה הארץ הזאת בין שלש מלכיות אדירות. רוסיא, פרוסיא ואיסטרייך.

ובמלכות רוסיא נסגרו המקומות בכל המדינה מוסקווא משבת שם יהודים, מה מימים קדומים; ואחרי כן בימי הקיסר פיטיר הגדול נתישבו שם איזה משפחות, ותגרש אותן הקיסרית אליזאבית (בשנת ה״א, תק״ה), ומאז והלאה לא ישבו שם עוד יהודים, אך במדינות רוסיא הדרומיות למלכות זאת, כמו באוקראינא ובמדינה אשר לקחו הרוסיים מארץ פוליניא נשארו היהודים במספר רב, ועודם מחזיקים בזכיותם הראשונות רק באיזה שינויים, והם עוסקים במסחר וקנין, במלאכת כפים ובעבודת האדמה ובשריפת יין שרף. ובמחת קרימא נמצאים כפרים רבים הנושבים רק מיהודים לבדם, והם עובדי

אדמה ורועי בקר וצאן בעמל ותמידות גדולה, ושפע ברכה להם הן בפרי אדמה והן בפרי בטן, וגם בחלקי ארץ פוליניא אשר באו תחת ממשלת אויסטרייך ופרוסיא נשארו הזכיות ליהודים לעסוק בכל מלאכת ידים, ולהם כמה חירויות יותר מאשר ליהודים היושבים בשאר מדינות במלכיות האלה, אך נבדלים המה בכמה גדרים אחרים לפי חקי ממשלות מלכי אשכנז, ועד היום הזה עוד לא ניתנו להם חקים קבועים לדורות, כאשר כבר ניתנו ליהודים יושבי מדינות ישנות במלכיות האלה, כי לא ידעו המחוקקים מה לעשות עמהם, יען כי רוב זרע היהודים יושבי פולוניא אין להם חפץ במעמד החירות, וימאנו להיות שוים לשאר אזרחי ארץ בכל זכיותם ומשפטם, מיראתם פן תעשה זאת מגרעות לדת אמונת ישראל*) (כאשר זכרנו בפרק הקודם.)

ובמלכות פרוסיא נשארו היהודים במעמדם ימים רבים עד בימי ממשלת המלך פרידריך השני הנקרא הגדול, הוא נתן עליהם חקים חדשים וקשים, והמעיט את זכיותם וחירותם, ולא הניח להם לעסוק רק במעט עסקי קנין, והרבה עליהם מסים ונתינות כבדות וכל מגמתו למעט את מספרם, לכן לא ניתנה להם רשות לארוש את בניהם רק את הבכור לבדו, אם רכושו עולה על סך אלף רייכסטהאלער (ואח"כ הורשה ליהודים, במחיר מתן כסף רב אשר נתנו לאוצר המלך, לארוש גם את הילד השני, ולא שלישי ויותר.) רק איזה משפחות נבחרו

*) תדאב נפש כל משכיל השומע הבל פי רבים מתחסדים ובעלי יראת שוא, הצועקים מר ויללה על חסדי השררה או ממשלת המדינה הנותנת ליהודים כל משפט אזרחי בארץ, וזה דרכם כסל, יפטירו בשפה לאמר: הגלות היא לצורך גדול ליהודים. — אוי לכם! אוי לאזנים שכך שומעות! ואני שאלה אשאל מכם, אתם צבועים וחסידי שקר! הגידו לי מה הועילה הגלות לאומה ישראלית זה כאלפים שנה? האם היטיבו המון עם הגולה את מעשיהם ולא השחיתו את דרכם באלה וכאשם אתם ובזלי לחילול השם ולחרפת ישראל, לתתם ללעג ולשמצה בעיני כל העמים ולמשל ושנינה בפי כל הערלים? האם לא עשו רעות רבות בקרב ימי הגלות המר והנבזה (אף אם מתוקים הם לכם)? החדול חדלו ידיהם מקחת נשך ותרבית בני אדם, ומעשות כל עול ורמיה, ויהפכו לב המושלים לשנוא אותנו? האם לא נמלאו בם גזלנים ושודדי לילה, אשר בהתפשם נתלו על העץ במקהלות עם רב לבושה ולכלמה לכל זרע יעקב? — והנה אמת הדבר כי השחתת המעשים כאלה היתה תולדת השפלות ובזיון, פרי רשעת שונאי ישראל הרודפים אותנו בפרך, ובעינינו ראינו מאז איזה דורות החדשים, מעת הוחילו המלכים לתת לנו איזה חירויות המושבים בעסקי מחיתינו, לא נשמע עוד כמקדם רבים ממעשי התועבה הנ"ל, והלואה ברבית הלכה ומעטה בימינו. אם כן איפה עיניכם הרואות ברר כצהרים תועלת הזכיות ומשפט אזרחי לישראל. אך זאת היא הסבה וצורך להסיר ממנו הדלקת, ורדיפת שונאינו.

לסרסורי המלך בעסק קניניו, והן פעלו טובות הרבה לאוצרו, ויהיו לו בעוזריו להכין צידה לחילו ולהמציא שאר צרכי המלחמות הגדולות אשר עשה המלך הנפלא הזה. והמשפחות האלה באו לנשיאות פנים, ונתעשרו מאד, אחרי כן היו העשירים האלה סבה להיטיב גם מעמד שאר היהודים במלכות זאת. והנה בכל קשי החקים והגדרים הרבים מצאו היהודים בכל זה פרנסתם בשפע רב במדינה זאת, ולא נמצאו בהם עניים מרודים כבשאר מדינות. גם ישבו שקטים ושאננים מפחד רעה, הן בגופם והן במאודם, בארץ מתוקנת הזאת המיוסדה על אדני צדק ויסודי דין, ואפסו צרות השמד וגזירות ורדיפות, ודברי המסטינים ועלילות שקר והבל לא נשמעו באזני השרים המחוקקים בדור דעה הזה. — ובימי המלך האדיר והחכם הזה נתפשטה החכמה והידיעה גם בין היהודים היושבים בארצו, ובפרט בקרית מלך ברלין הבירה, והוא הדור אשר בו חי החכם השלם המפואר ר' משה דעסויא, איש רב פעלים. אשר נדבר בו במקום אחר.

גם בשאר מדינות קטנות אשר תחת ממשלת דוכסי אשכנז היו היהודים יושבים בהשקט ומנוחה, רק נגבלים בזכיותיהם ועמוסים במסים, ויש מהמושלים האשכנזים לא הניחו אותם לשבת בארצם כלל, ויש הרשו להם לבוא לימי השוק אשר בארצם מחיר נתינות רבות ומכס הגוף אשר לקחו מכל יהודי העובר בגבול ממשלתם (הנקרא יודענצאָלל), ויש מקומות נתנו להם רשות לשבת ברחובות מיוחדים ונפרדים, ולא הניחו להם עסקי קנין אחר רק חליפין בכסף, או מכירת בגדים ישנים וכהנה. וזה היה ימים רבים מעמד היהודים בפרט אותם היושבים בבירת זאקסן, עיר דרעזדן. — והנה אף אמנם הניחו חקי המדינות האלה על היהודים לבל ירעו וישחיתו להם המון עם הרקים לא בגופם ולא ברכושם, בכל זאת סבלו היחידים גם בדורות החדשים כמה צרות וכעס מצד שפלי העם המחרפים אותם ומציקים להם. ובשנת ה"א תקמ"ט קמו הערלים במדינת אלזאסי על היהודים בשאון ורעש, ויהרגו איזה נפשות, והנשארים נמלטו לעיר באזיל בארץ שווייצא. אולם רדיפות כאלה אינן כי אם מעשי יחידים, ורעים הן בעיני שרי הממשלה המענישים תמיד את הרשעים המסיתים, לכן אין לבעלי דברי הימים להזכירם בתולדות בני עמנו בכלל.*)

זה מעמד היהודים בארצות אירופא בדורות האלה, עד נתהפכו עניני הנהגת המדינה בכללה, על ידי המהפכה הגדולה אשר נהיתה בארץ צרפת זה כחמשים שנה, כאשר נלך לספר בפרקים הבאים.

*) גם בימינו זה כעשר שנים קמו איזה שונאי ישראל באלזאסי ויגרשו את היהודים מכמה מקומות מושבותם הגם כי נחשבים עתה כתושבים גמורים במלכות צרפת, אך המלך החכם לואיס פֿיליפפ מהר לצוות להיות הרודפים נענשים בעונש קשה, וכן נעשה.

תולדות החכם החוקר

ברוך די שפינאָצא ז"ל.*)

מאת

מאיר הלוי לעטערים.

המשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, ודברי חכמתם ותבונות כפיהם יעמדו לזכר עולם, כי למחיה נשלחו הלום על פני תבל ארצה, להחיות נפשות דורשי טוב בתבונות כפיהם, ושוחרי תושיה בחקרי לבם. כי פעולת אדם משכיל דורש את האלהים לא תמות ולא תנוע במות הגויה, ואחרון על עפר תקום עד העולם.

אחד מחכמי ישראל, אשר הרים רוח החקירה בְּמַלְאֲכוֹתָיו ובמחקריו עד לשמים, ואשר על יסודותיו בנו כמעט כל הפילוסופים האחרונים את בניניהם ומחקרי שכלם, היה החכם האדיר ברוך די שפינאָצא איש האָלאנדי. לזכר עד יהי זכרו, ושמו לא יכרת, והיה לתהלה כימי השמים על הארץ. הוא עד קצוי הארץ נודע מאז בגוים לתהלה ותפארת, אך ישראל לא ידע, עמי לא התבונן אל איש מרים קרנו, אך זעיר שם זעיר שם; ומאלה אשר

---

*) תולדות החכם הזה וקורות חייו אך מעטים המה אשר נודעו לנו ובאו עדינו; ואני יגעתי ללקט המאורעות אחת הנה ואחת הנה, מספרים שונים הכתובים בלשונות שונות, ואציגם לעין הקורא כפי הנאות לסופר בלשון עבר. לא השפלתי הגבוה ולא הגבהתי השפל, והקורא המבין יחרוץ משפטו בקרב לבו על משפט האיש הרם הזה, ויבין הדבר לאשורו.

שמעו את שָׁמְעוֹ וידעו דרכו, קמו בני בליעל לאורבים לו להבאיש את ריחו בעיני עם הארץ! אמנם הקנאה והשנאה, אשר כתרוהו מנוחה הדריכוהו ותסבינה לרגליו לשופהו עקב כל ימי חייו, — יחד על עפר תשכונה, וחמת לשון רמיה לא תשיגהו: והוא מרומים ישכון כל הימים, מְצָדוֹת החכמה, אשר על הררי אל בנתה ביתה, משגבו; במקנאיו יתקלס, ואויביו מְשַׂחֵק לו, כי לא יבואו עד תכונתו, ודרכיו מנהם הן עד מאוד נשגבו! —

החכם ברוך די שפינאָצא נולד בשנת שצ"ג בעיר אמשטרדם ממשפחה נכבדה ומפוארה בקהל הספרדים יע"א. עודנו נער כבר התנוססה בו רוח חכמה ודעת מֵעַל כל הנערים אשר כגילו, אשר למדו עמו יחד תורת ה' מאת מורה ומלמד ללא הועיל, כי היה המורה נבער מדעת, ופרא אדם לא לֻמַּד איך יְלַמֵּד חוק ומשפט לזולתו? — ויהי כאשר חנכו את הנער על פי דרכם, בדרך לא סלולה, כנהוג בימים ההם וכאשר יְעַנּוּ אותו בלהג הרבה ואין תבונה: כן הוסיפה נפשו לבדה אומץ וחיל באין מנהל ובאין מחזיק ביד, ותחל לצאת חפשי ממסגרותיה ולשאת אבר כנשרים ולעלות מעלה מעלה יום יום. ויהי כאשר ראה ברוך בימי הילדות והשחרות, כי מוריו ומנהליו תועים מדרך הַשֵּׂכֶל, וכי קצרה ידם להפיק רצונו ולמלאות חשקו למדעים, אזי במצפוני לבבו בקש מחסה ומסתור, ורוחו היתה סוגרת ומסגרת, מבלי תת לאיש זר להביט אל שפוני טמוני מחקרי לבו, אשר טמן בקרבו פנימה. וישמור לנפשו מאד, לבלתי בטוח עוד בשכל ותבונת אנוש זולתו, כי אם בלבו בטח, ועל בינתו יִשָּׁעֵן, ללכת באור ה'. — אולם לשוא שקד שומר, אם האורב יושב לו בחדר!

שני אנשים עקשי לבב תרו את לבב הרך והענוג, וידעו נאמנה אנה פניו מועדות במחשבות לבו, וכי חדשים לבקרים רבו עשתנותיו בחכמה ויתרון הכשר דעת, ויקנאו אותו ויוציאו את דבתו רעה, וידברו עליו תועה באזני רבני עירם, כי יָט מני הדרך הישר, תורת אלהים חיים, וסר אחרי לבבו ללכת בגדולות ובנפלאות ממנו, וכי בגאותו עשה יעשה לו כנפים, כנפי רוח, לעלות

השמימה, לדעת את האלהים ברוח מבינתו, לא בדרך האמונה. אמנם רוח ברוך היה נכון בקרבו, ולבבו בטח באלהי האמת, אשר לא עזב חסדו ואמתו מכל ישרי לב, ולא ירא מחמת רודפיו ומהמונם לא יֵחת. קול עֲנות קצפם לֹא נתן מורך בלבבו, וקול ענות חלושה מקהל חנפים אשר סבבוהו, לפתותו בחלקות לעזוב את דרכו, דרך תבונות, ולהיות עוצם עיניו מראות בטוב — היה נבזה בעיניו נמאס. לא לפניו חנף יבוא ודברי חלקות לא באו אל קרבו; וכאשר לקחה אזנו שמץ מנהם, כן היש חלף הלך לו, ולא עשו בו רושם. — ואולם דרך נאה וגאון רחקה מנו, ויצטדק ברוך נגד שוטניו בענוה־צדק ואומץ לבב, כי עולה לא נמצא בשפתיו, וכי במעשיו אין נפתל ואין ברוחו רמיה, וסוף דבריו הכל נשמע: „לחכמה אמרתי: אחותי את! באהבתה אשגה כל עוד רוחי בי, ורק המות יפריד ביני ובינה!“ — כזאת וכזאת דבר, אמנם לא כרע לאנשים תועי לבב, אשר עינים להם ולא יראו, שֶׂכֶל אדם בקרבם ולא ישכילו, נשמת שדי תבינם ולא ידעו את אלהים, כי טח עיניהם מראות, מְהַשְׂכֵּל לבותם, המחשיכים נר אלהים נשמת אדם בקרבם, ויזהרו בנחלתה הנשארת שלא יִכָּוּוּ בה. — והנה לא ארכו הימים, ויפרשו רבני עירו מכמרתם עליו, לנורהו בחרמם לבל יבוא בקהל ה׳. ולא שת ברוך את לבו גם לזאת, ויחזק במעוזו, לדרוש חכמה בכל נפשו ובכל מאדו, ולא פנה אל רהבים ושטי כזב — אשר פתוהו יום יום לבוא עמם בברית. ויאחז דרכו ברוח נכון, וטהר ידים יוסיף אומץ.

אחר הדברים האלה למד ברוך את לשון יון ורומי מפי רופא מפואר אחד במדינת האָללאנד ושמו Van der Ende כי כל ספרי פילוסיפיא וחכמת הטבע, אשר כלתה וגם נכספה נפשו לבוא עד היסוד בם, היו כתובים בימים ההם רק בלשונות האלה. — ויהי לתקופת הימים, וירא בבית מלמדו להועיל את בתו הבתולה, נערה טובת שכל ויפת מראה, ותיטב בעיניו ויאהבה אהבה עזה. אמנם שגבה ממנו להשיג תאות נפשו לקחתה, כי מֵאֵן אביה לתת הנערה לו לאשה, כי קצרה יד ברוך להתערב עם איש אחר אשר קִדְּמוֹ וירב לתת מוהר ומתן, ולא עצר כח לשקול כמוהו כסף מוהר

הבתולה, ויתחזק על אהבתו הבוערת כרשפי אש שלהבת יה בקרבו, ויבליג על יגונו, ולא נשא אשה כל ימיו. —

ויוסיפו המקנאים לַחֲרוֹת אפם בו, וירגנו עליו באהליהם, ויאמרו להשמיד מארץ זכרו, על כי בטח במחקרו, יעוז בחכמתו, ויהי היום, בהיותו בהיכל ה׳ לשפוך את שיחו לפני האלהים בקול המון חוגג, ויורו המורים בו כדור עופרת ע״י קְנֵה השריפה להמיתו, אמנם האל הטוב הפיר עצרת אנשי הדמים; מלאך ממעל שמר לראשו ובאברתו יסך לו, ולא נגע כלי המשחית אל עצמו ואל בשרו, ויחטיא כדור העופרת את המטרה, ויקוב חור במגבעתו, ואליו לא תאונה רעה ולא נפל משערת ראשו ארצה*). מיום ההוא והלאה שמר לנפשו, ולא בא עוד בסוד קהל ועדה לבית תפלת בני עמו לשאת עם האורבים לדמו רנה ותפלה לאלהים. ויברך את ה׳ בסתר אהלו לבדו, וידרשהו בהיותו קרוב אליו, מתהלך לפניו בקרב לבו. — ולדעות החכם באילע כתב בימים האלה מאמר בלשון שפאניא, להודיע סבת התרחקו מישראל עם קרובו.

כבר הזהירו ההכמים הקדמונים, אשר אהבו את בני עמם אהבה נאמנה, ושלומם וטובתם דרשו כל הימים לאמר: „לעולם ילמד אדם את בנו מלאכה נקיה וקלה!“ כי ידעו מאד, כי רק התורה שעמה מלאכה סופה מתקימת. גם החכם ברוך די שפינאָצא בכל רוחב לבו ורוב גדלו למד מלאכת השחזת זכוכית לכלי הבטה קטנים עם גדולים, למען מְצוֹא במלאכת עבודתו זאת את חַיַּת ידו ולחם חקו, לכלכל את נפשו באמונה ובלי רמיה, ולא תפריעהו הדאגה משקוד על דלתות החכמה יום יום. ויהי כאשר זמם כן היה: בצל החכמה מצא מרגוע ומעדנים לנפשו, ובתבונת כפיו במלאכת חושב

*) איזה כותבי דברי הימים ספרו לנו, ובתוכם החכם Baile כי פעם אחת בצאת שפינאָצא מבית שעשועי המשחקים (שויאשפיעלהויז) דקרהו איש אחד בהרב, אמנם חבורת הפצע לא ירדה חדרי לבו, ולא נגעה החרב עד הנפש. כן הצילו אל למושעות שנית מכף אויב ומתנקם, ויושע ה׳ ביום ההוא את אשר דְּקָרוֹ, על לא חמס בכפו.

מצא טרף לבירתו, ולא יאמרו עליו עוד הבוערים בעם: „לא לחכמים לחם!“

החכם מכל אדם דבר על לב שומעיו לאמר: „כבוד לאיש שבת מריב!“ לא כן נהגו המתקדשים והמטהרים שונאי נפש ברוך, אשר ארבו לדמו; ויוסיפו מלשני בסתר לדבר עליו שטנה באזני שרי פקודות העיר אמשטרדם, והמה, להשיב כמעט אפס ולא יעירו כל חמתם נגד איש ישר חף מפשע ולהרחיקו מעל גבולם, לבל יוסיפו להרע לו: צוו עליו לעזוב מקום מולדתו (מקום יפריעו אויבים מנוחתו) וירחיק נדוד מדור בעירו; אמנם לא ארכו ימי נדודו כי אם כמשלש חדשים. ויואל ברוך בעת ההיא לשבת בנוה שאנן באחד הכפרים וערי השדה בבית אחד מאוהביו, ומשם הלך למסעיו אל רייננסבורג הקרוב לעיר ליידען, ומשם אל פֿאָארבורג הסמוך לקהל האַאג. שמה עסק בלמודי הפילוסופיא בכל מאמצי כחו ובכל דרכיו השכיל. ויפצרו בו אוהביו ורעיו לשבת עמהם יחד בעיר האאג כאחד אזרחי הארץ, ולא יוסיף עוד לעזבם ולהיות נע ונד על פני האדמה. וישמע לקולם, ויתקע שמה אהלו ויגר שם.

אל נא תתפלא, ידידי הקורא! כי איש יקר ורב עליליה, טהר ידים והולך משרים כמוהו לא ימצא כל ימיו מנוח לכף רגלו ומרגוע לנפשו היקרה, הדגולה למעלה ראש מרבבות עם, אשר סביב שתו עליו; אל יפלא כזאת בעיניך, כי זאת התעודה בבני אדם מימות עולם, כי שונאי החכמה והנלוזים מדרכיה, דרכי נעם, ובחשכה יתהלכו, ירדפו באיבה ובמשטמת נקם את כל משכיל דורש את האלהים ברוחב לבו ותבונתו אשר חנן אותו אל עליון; חכמתו היא חרב שלופה החודרת להם תוך מעמקי לבם, שם קננה האולת צוררת תמים דעים כל הימים. לכן גם על החכם ברוך רבה המשטמה אשר שטמוהו שומרי ציון אלה, האומרים בלבבם לכבד את אלהי יעקב אם בפיהם ובשפתיהם יכבדוהו מצות אנשים מְלֻמָּדָה, בלי התבונן בדרכי ה׳ בשום שכל, לדעת כי כל דרכיו אמת, ושלום יסוד מעלליו בארץ, וכי הוא צוה לכל בני השכל לאמר: „דַּע את אלהי אביך ועבדהו!“ כי זאת העבודה תכון לפניו לעד, אם ברוח

חכמה ודעת ידרשוהו בניו לדעת אותו ולהכיר אותו ולבא עד תכונתו כל הימים. *)

אמנם האמת רַבַּת אונים היא, גדול כחה מאד ועל אויביה תתגבר. לרחוק או לקרוב יבוא היום ויכירו גם מנאציה את ממשלתה, ובאחרית ימים גם שונאיה יכרעו לה ברך. גם אויבי נפש ברוך פה אחד הודו — אף כי היו מתנגדים לדעותיו כרחוק מזרח ממערב: — כי כל מעשיו אך ישרים המה, ופעולתו רצויה, ועולה לא נמצא בנקיון כפיו. כי הוא היה מסתפק במיעוט, וסדרים בכל הליכות ביתו. לא פִּזֵּר חילו ללא הועיל, ולא חָשַׂךְ נפשו מטוב באשר לְאֵל ידו, כאיש כילי. נדיבות יעץ בכל מעלליו, ובשלום ובנעימים התנהג עם כל אדם. נפשו היתה תמיד שְׁלֵוָה וְשֹׁקְטָה, לא סר רוחו ולא שת יגון בלבבו; בְּחֶסֶר לא יזעף לבו, ובמותר לֹא יגבה רוחו, ויט שכמו לסבול דומם כל אשר נטל עליו. — ידיו עשו תושיה כל היום בלי רפיון ועצלתים, אם לכתוב דברי חכמתו על ספר או לעשות מלאכתו בהשחזת זכוכית לכלי הוברי השמים. כה יעשה ברוך כל הימים; זה שבתו הבית לפעמים כמשלש חדשים בלי הפסק, ולא בקש שעשועים ומרגוע לְהִנָּפֵשׁ מעבודתו, ככלותו את מעשיהו, בלתי אם בכלי מקטרתו (פפייפע) או שמח לראות, בְּאֶרֶג קורי עכביש, איך השממית בידים תְּתַפֵּשׂ את אויבתה בת גילה הקרובה אל גבולה, לצוד אותה בְּמַטְוֶה חוטי קוריה.

מלאכת השחזת הזכוכית לכלי הבטה, אשר בה מצא די מחסורו אשר יחסר לו, היתה סבה כי דרש בכל נפשו גם בחכמת ההבטה (אָפטיק). והחוקר לייבניץ העיד עליו, כי גם בין אומני כלי ההבטה עשה לו שֵׁם עולם, כי גם בחכמה זאת גדולים חקרי לבו.

---

*) ראה דברי חן ושכל טוב באריכות על הענין הנכבד הזה, אשר כתב הרב היקר החכם המפואר, הוא ידידי הנכבד הר״ר י״ש״ר נ״י בספרו אשר קרא בשם התורה והפילוספיא, כי הוא החזיר עטרה ליושנה והציל כבוד בית ישראל, הנקרא לפנים „עם חכם ונבון" על פי ה'.

הון ועושר נבזה בעיניו, כאשר אמרנו, הן יגיע כפיו מצא טרפו, ומה לו עוד לשאול הון רב לא יסכון לו? אחד מאוהביו, שמעון די פריס שמו, אמר לתת לו ברכה שני אלפים שקלי זהב, ולהוריש לו חלק גדול מהונו ורכושו אחרי מותו, וימאן ברוך לקחת המנחה מיד אוהבו, ויזכירהו כי יש לו אח לתמכהו, ולא יֵיטִיב לזרים כי אם אחרי העמיד את בן אביו על כַּנּוֹ. ויפצר בו שמעון, לקחת מידו חֻקּוֹ מדי שנה בשנה חמש מאות כסף, ולא קבל ברוך ממנו, כי אם נרע חקו לשלש מאות כסף, לבלתי השיב את פני אוהבו ריקם. — אביו מת, ואחיותיו שללו ולא במשפט את כל הנחלה אשר הניח המת אחריו; וידום ברוך. לא עמד בפניהם להציל את גֵּזֶל אָח מידם ולהשיג את נחלתו, אף כי יושבי על מדין במקום המשפט גזרו אומר, כי לו משפט הירושה והנחלה. אך מטת אביו המת לבדו לקח לו, להראות לכל יושבי הארץ, כי לו המשפט וממנו לא ירף.

רבים ונכבדים היו אוהביו ורעיו אשר כרת עמם ברית אהבה, ואשר עמהם הריץ אגרות בעניני חכמה ומדע. השר הגדול קאָנדע אִוָּה לראות את פני שפינאָצא ולהשתעשע בחברתו בשנת תל"ב בעיר אוטרעכט; (והוא היה אז שר צבא חיל צרפת) וישלח לו רשיון הַמַּסָּע, למען יבוא אליו באין שטן ואין מחריד. עוד זה הכין צעדו ללכת אליו, ורוח אחרת היתה את השר, כי רבו טרדותיו בעניני המדינה ובנהגת אנשי החיל, ויפן וילך, ולא ראה את פני החכם, כאשר חשקה נפשו בתחלה. *)

המושל במחוז פפאלץ (דער קורפירסט פאָן דער פפאלץ) חפץ להרים אותו למורה בבית מדרש החכמות בעיר היידעלבערג, להורות שמה חכמה ודעת כְּאַוַּת נפשו, על פי דרכו, באין מונע ובאין מכלים דבר, ולא קבל החכם את כל הכבוד הזה, כי מֵאֲנָה נפשו

---

*) לפי עדות החכם באילע צוה השר קאָנדע בהלכו לדרך את אנשיו אשר השאיר באוטרעכט לשאת את פני שפינאָצא, בבואו בכבוד גדול, ולתת לו משאת כְּאַחַד השרים; וכי אחרי ימים רבים שב לראות את פני החכם וינשאהו.

לעשות חכמתו קרדום לחפר בה, וכל מאויי נפשו היו לקרוא לנפשו: דרור! ולהיורת חפשי מֵחֲמַת המציק לדרוש ברחבה חכמה ודעת בסתר אהלו, וחי בהם. וַיְּתְחַל ברוך די שפינאָצא משך עשרים שנה בחלי השחפת (שווינדזוכט), וימת בשנת תל"ז *). תחי נפשו חיי עד, חיי ישרים אשר שחרו אֶל ברוח בינתם בעמק עכור הלזה, ותעו כפעם בפעם באישון לילה הנטוי עלינו, עדי מצאו נתיבת אל־מות בְבֹא עת פקודתם, והדרך הישר העולה בית אל ויאר להם אור עולם את הלילה — ויחזו את האלהים! — ויחל ברוך את פני אוהביו ויצום לפני מותו לבלתי קרוא כַת האנשים האוחזים דרכו על שמו, כמו שער בנפשו, שהמה יסבו קלון על כבודו וישימו את שמו לחרפות באחרית הימים. —

בראשית שָם החכם ברוך את פניו לדרוש חכמה, היו חקרי לב החכם דעסקארטעס לתהלה על גפי מרומי קרת, ואת למודיו הרמים שמו בימים ההם כל חכמי ארץ ליסוד מוסד לחקירותיהם. ותהי אז ראשית מלאכת החכם שפינאָצא ספר כולל חקירות על שיטת החכם ההוא ב' חלקים ונקרא בשם: Renati Descartes principiorum philisophiae pars I. et II. etc.

ראה בספר אשר כתב החכם זיעגוואַרד מהתקשרות שיטת שפינאָצא עם דרך הפילוספיאה של החכם דעסקארטעס.

אמנם כמעט כל חכמתו ורוחב בינתו אשר השאיר שפינאָצא אחריו ברכה לזכר עולם נכללים בספרו „על המדות" (עטהיק) והוא נחלק לחמשה חלקים, המדברים 1) מעצם האלהי; 2) מן הטבע ומקור הנפש; 3) ממקור התפעליות הטבעיות; 4) מהכנעות בן האדם תחת עול תאותיו, וכח ההתפעליות עליו; 5) מכח השכל ובחירת ורצון האדם; וידבר נפלאות על נפש העולם, ויהי למופת בכל הארץ.

במאמרו התורתי והמדיני (Tractatus theologico-politicus) הורה במועצות ודעת כי דרור המחשבות בחקירה לא יתנגד מאומה אל תומת הלב ושלום המדינה. ובכלל אני אומר כי היורד לסוף דעת

*) אם 21. האָרנונג 1677

החכם שפינאָצא, אשר כתב כל ספריו בלשון רומי במליצה קצרה ובעיון דק מאוד — לא יבינם על בורים רק החוקר הרגיל בדברי חכמים וחידותם, ודי להם ברמיזה — לא ימצא בדבריו שום כפירה, שכולם מתאימים עם האמונה הטהורה*). אמנם רבים המה אשר בנו בניניהם על יסודותיו ולא הבינו לעצתו. אלה היו ברבות

*) אמר המסדר: הפעם לא יכלתי להתאפק, כי קנאת התורה אכלתני וחרפת חורפיה על חיקם תשוב. הן אמת כי ראוי לפרוש על שגיאות מחבר אחד מסוה ההתנצלות ולכסות את מומיו ככל האפשר, באשר זה גורל ילוד אשה קצר ההשגה ונעדר ההשכלה בפנימיות כל ענין עמוק הנצב להלאה מגבולות בינתו, ולא אל איש ויקלע תמיד אל מטרת האמת ולא יחטיא; אכן בכל עת אשר דברי מחבר אחד יהרסו פנות אמונתנו ויאפילו אור הדת היקרה המסורה לקדמונינו, למען ישמרוה הם ובניהם נקיה ומטוהרה כל הימים. אז חובה עלינו להזהיר את הקורא לבל יתנגפו רגליו בצור מכשול ולא יפול בפח ומוקש בלא ראות. ועתה כל הולך בצדק יוכרח להודות כי דברי שפינאָצא בספרו זה הנקרא מאמר תוריי ומדיני יתנגדו התנגדות עצומה ליסודות התורה. הן בגדר הנבואה שהמציא מדעתו נגד כמה פסוקים הן במה שרצה להחליט כי הנביאים לא התנבאו אלא רק מכח הדמיון ושלכן לא היתה נבואתם נבואה שלמה. הן בגוזר אומר כי התורה לא נכנסה לדבר מאומה בענינים המסורים לשכל האנושי. הן באמרו (וזו גדולה מכולם) כי התורה תחייב היות לבורא ית' גוף ותמונה!! אשר כל כיוצא באלה יביאו אל הכחשה גמורה בכל עיקרי אמונתנו, ויוכיחו כי רוח החכמה היהודית לא חיתה מרחפת על לב המחבר הלזה. וכי עם יושר לבבו ותמימות דרכיו במה שנוגע אל החלק המעשי, מחקרו עקש ופתלתול במה שנוגע אל העיון התוריי; לכן שומר נפשו ירחק ממנו בכל זה, והרוצה להכיר במופתים ברורים סתירת כל בנינו, ואיך הנחותיו אלה בטלות ומבוטלות. רוח תשאן וסערה תפיץ אותן, יעיין בדברי החכם המפואר לשם ולתהלה הר"ר איזידאָר קאָמפּף. (ליטעראטורבלאטט דעס אָריענטס 1842 פאג. 529, 545. 721, 740.) אשר במועצות ודעת הביא במשפט חלומות המחבר, ואמריו שם נעימים ויקרים מאד. ע"כ.

הימים לַחֲרָפוֹת, וְקָרָא להם בשם שפינאָציסטען לחרף ולגנאי, לאמר כי המה מכחישים בדברים העומדים ברומו של עולם*).

ואתה, ידידי הקורא! אם חָכַם לבך לדעת עומק מאמר חז"ל: „הקדוש ברוך הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו," או כוונת מאמר אחר של המחברים ז"ל: „הקדוש ברוך הוא צמצם את שכינתו וברא את העולם", אז תראה ונהרת, כי שיטת החוקר שפינאָצא באלהות על אדני חכמינו ז"ל נוסדה, אין בה נפתל ועקש, וכי יש יסוד מוסד למליצה הכוללת כל שיטתו: „הכל הוא אחד, ואחד הוא הכל." —

והנה אין פה המקום להעיר הלב ולהפיץ אור על תוכן למודי החוקר הנשגב הזה, אשר אך מעט מקורות חייו ותולדותיו שמתי לעין הקורא. גם כי ארבה אמרים ורוח כביר אמרי פי לבוא עד תכונתם לא יכילם ספר, ועוד לא תמצא מהות הענינים הדקים האלה בָּאֵר על הלוח לְמַדַּי. כי מי זה עָרַב לבבו, לחקריב לעיני השמש דברים נשגבים כאלה מבוארים היטב בלשון ישן נושן. כלשון עברית? בלשון אשר מושגים רבים המובאים בחקירות הפילוסוף שפינאָצא יחסרון בה? ואם אָמֹר יאמר איש לברוא חדשה בכמו אלה, לא רבים יחכמו להבינם מהרה, ולהוציא תכלית דבר מתוך דבר, מאפלה לאורה וממצר לרוחה. לכן ארף את ידי מזה, וזאת העצה היעוצה ממני: פנה לך, הקורא, אל הימין, אל כבוד אדונינו מאיר חָשְׁכֵּנוּ הרמב"מן זצ"ל, וקרא בלב טהור ורוח נכון בספרו היקר מועדי שחר**) בו הטיף לקח טוב

*) ראה תולדות רבינו החכם משה בן מנחם, מאת החכם ר' איצק אייכעל ז"ל, כְּדַבְּרוֹ מדעות כת השפינאָציסטען, ומִכְּתָבֵי החכם הרמב"ן להצדיק את אוהבו לעססינג נגד דִּבַּת הארון יאקאָבי, אשר אמר בקהל רב עם הספר כי לעססינג היה כרוך אחרי דעות הכת הזאת.

**) מאָרגענשטונדען, אָדער פאָרלעזונגען איבער דאז דאזיין גאָטטעס, פאָן מאָזעס מענדעלסאָהן (בערליז, 1785. זיעהע נאָך בעזאָנדערס: „מענדעלסאָהן'ס זאָממטליכע ווערקע (לייפציג, בראָקהויז 1845) 5. באנד,

על מציאות ה׳, כי שם שם משה איש האלהים חוק ומשפט גם לחקירות החכם שפינאָצא, ובאמרי נועם על אויבי ה׳ יתגבר, אשר לא ירדו לעומק דעת החכם הזה, והיו כמתעתעים בדבריו, והיה בקראך את דברי רבינו משה ולבך תשית לדעתו, אז תראה עין בעין, כי החכם ברוך די שפינאָצא הלך למשרים בחקירותיו, ולא שגה להכחיש חלילה בדברים האלהיים זולתי השגיאות אשר ישגה האדם קוֹרַץ מֵחוֹמֶר באשר הוא אדם, ונלכד בהן גם החכם הזה, כי שגיאות אנוש עפר מן האדמה מי יבין? — כאשר עשו אלה המתחכמים הבאים אחריו ותלו עצמם באילן גדול להפיץ בטח ובמצח נחושה את משוגתם על פני האדמה.— תוכן דעתו באלהיות, כפי אשר תארהו הרמב״מן ז״ל באחד מספריו, הוא: כי אך האחד אין סוף יש לו עצמות אמתית; וכל אשר יש לו סוף, מורכב השתנות הפרטיות, הוא רק צמצום או רעיון של האין סוף, והבן. — שרש הפילוסופיא היה לו, להשקיף את כל היצורים וכל היש תחת תאר הנצחית (sub specie aeterni).

מה נעמו דברי רבינו משה בן מנחם במאמרו „אל אהובי לעססינג״ *) לאמר: אם גם הלך לעססינג בשיטות דעות שפינאָצא, כאשר שם לו עלילות דברים החכם יאקאָבי אחרי מותו, בתוך קהל ועדה, מה מנו יהלוך? מה לדעות המשכיל עם מעשיו הישרים אשר הוציא לפעולת אדם? מי לא ישמח ויתפאר להיות גם הוא אהוב וריע לשפינאָצא, אף כי הלך לשיטתו? — מי לא ידע נאמנה את יקר נפש שפינאָצא, טוב לבבו ונקיון כפיו ומעשיו הרצוים? נפשי יודעת מאד, כי יש גם שיטת שפי־נאָצא מטוהרה ומזקקה שבעתים, אשר תחד עמה האמונה ומעשה הצדקה בפועל באין שטן ובאין פגע רע, כאשר הראיתי לדעת בספרי מועדי שחר; אף ידעתי מאד כי דעת שפינאָצא

---

*) אן דיא פֿריינדע לעססינגס פֿאָן מאָזעס מענדעלסזאָהן איין אנהאנג צו יאקאָבי׳ס בריעפֿוועכזעל איבער דיא לעהרע דעס שפינאָצא. (בערלין, 1786.)

המטוהרה הלזו תוכל להתאים עם דת ישראל יחד בבלי עמוד למפגע אשה אל אחותה.״ — —

אלה דברי נר ישראל הרמב״מן ז״ל: אם איש דגול מרבבה כמוהו יעמוד בעדות פיו למשען להחוקר שפינאָצא, כל קללה וכל נאצה נגד דעותיו ומחקריו, אשר יביעו בני בלי שֵׁם, מאפס ותוהו נחשבו. ינוח בשלום על משכבו, וזכרו יהי לברכה, לא יסוף עד עולם בישראל ובאדם, לפני שמש ינון שמו, ועד דור אחרון ברוך יהיה! *)

---

*) רק ספרים מעטים בלשון עבר יזכירו את שם החכם שפינאָצא, ומאשר עיני ראו לי, הלא המה: המאסף לשנת תקמ״ח בתולדות אָראָב״יאָ. מאת הרב המליץ מו״ה דוד חפשי ז״ל; המאסף לשנת תקמ״ט בתולדות הרמב״מן ז״ל וממנו בספר התולדות הנדפס בפני עצמו (בערלין תקמ״ט); גבעת המורה, מאת החכם ר׳ שלמה מיימון והוא פי׳ על מורה הנבוכים להרמב״ם ז״ל; שבילי עולם, מאת הרב החכם היקר הרש״ב נ״י. — גם המשכיל ר״י פלעש בספרו אנשי מופת (הנספח לישעיה עם ביאור ות״א ד׳ פראג) יזכיר את שם ברוך וזכרו לברכה. — ובשאר לשונות נכתבו ספרים רבים ונכבדים על שיטת והקירת שפינאָצא, אם להימין או להשמאיל. ואתה הקורא קום קרא איזה מאמרים מענין זה מֵאת החכם הגדול הערדער אשר זה שמם: „גאָטט איינינע געשפּראָכע פאָן הערדער, 1787. ודעת לנפשך ינעם.

Q. Horatii Flacci

De Arte poetica Epistola

Lucio Pisoni et ejus filiis.

אגרת על מלאכת השיר

מתורגמת עברית

מאת

יוסף אלמנצי איש פאדובה.

דברי המתרגם: אפתחה במשל פי להודיע לבני אדם עשתנותי.

תִּנְשֶׁמֶת צִלְעָה וּבְאֵין עֵינַיִם
תַּחַת אַדְמַת עָפָר כָּזֹאת נֹהֶמֶת:
„לָמָּה אֵין לִי אֶבְרָה לָעוּף, רַגְלַיִם
לָרוּץ, עַיִן רָאָה, אֶצְבַּע לְחֹמֶת?"
נֶשֶׁר שָׁמָּה צֹעֵד בֵּין הָעֲרָבִים
לֹא מֵחוֹרָהּ יֹצֵאת תִּנְשֶׁמֶת
אֹחֶזֶת נוֹצָתוֹ מִבֵּין שִׁנַּיִם,
וַיֵּדֶא נֶשֶׁר בָּהּ, כִּי הִיא נֶעְלֶמֶת.
הִנֵּה כִּי כֵן לָשִׁיר עַל בָּמוֹת בַּעַל
אֶתְאַוֶּה; אַךְ, אוֹי לִי! אֵיכָה אֲלִינָה
שָׁמָּה, אִם הָרִנָּה לֹא תְדַבְּקֵנִי?
אָחוּז בִּמְעִיל הוֹרַצְיוֹ חִישׁ אַעַל
אֶל הַר זִמְרָה רַק שָׁם מָשָׁל אָבִינָה:
הוֹרַצְיוֹ נֶשֶׁר זֶה, תִּנְשֶׁמֶת אָנִי.

אגרת על מלאכת השיר.

מְשַׁח נִצְבָּעִים צוּרוֹת עַל לוּחַ
אִם בִּמְלַאכְתּוֹ הֵחֵל לָשִׂים רֹאשׁ גֶּבֶר
עַל עֹרֶף סוּס נוֹצָה עִם נוֹצָה יַחַד
מִכַּעַל כָּנָף מִצִּפּוֹר שָׁמַיִם
יַדְבֵּק, הַלְבֵּשׁ מֵהֶן נֵתַח וָנֵתַח;
אִם יֵרָאֶה עוֹד אִשָּׁה יָפָה מִלְמַעְלָה
וּלְמַטָּה רַק כֻּלּוֹ חֶלְאָה וָסֶחִי
מִי לָזֹאת לֹא יִשְׂחַק? רֵעַי תַּלְעִיגוּ
לוֹ, עַל מִפְעַל יָדָיו. שִׁמְעוּ הַקְשִׁיבוּ
נִינֵי פִישׁוֹן: כִּמְלֶאכֶת הַמְּשַׁח
הַזֶּה, פֹּעַל אָדָם הַמְּחַבֵּר סֵפֶר
מָלֵא חֶזְיוֹנוֹת שָׁוְא אוֹ דִבְרֵי תֹהוּ,
כַּחוֹלֶה הַחֹלֵם בִּלְתִּי טוֹב טַעַם,
דָּבָר אֵין שַׁחַר לוֹ מֵרֹאשׁ עַד קָצֶה
מָשָׁל הַקַּדְמוֹנִי אוּלַי תַּבִּיעוּ:
הֵן יַעַרְכוּ דַרְכֵי אִישׁ הַמְּשַׁח
לִפְעֻלּוֹת הַמְשֹׁרֵר עַל כִּי אֵין קֶצֶב
לִשְׂפָנֵי וּטְמוּנֵי טוּחוֹת לִבָּמוֹ
וּבְעוֹלֶה עַל רוּחָם אֶת כֹּל יוֹצִיאוּ
בִּתְבוּנוֹת כַּפֵּיהֶם כִּי בָם אֵין פַּחַד
יָדַעְנוּ אֶת־כָּל־זֶה, כָּל־זֶה יָדַעְנוּ,
גַּם לִשְׁנֵיהֶם עַל זֹאת נַרְבֶּה לִסְלֹחַ
אִם בִּגְדוֹלוֹת וּבְנוֹרָאוֹת יָזִידוּ;
אַךְ דָּת וָחֹק לִגְבוּלֵיהֶם יָשִׂימוּ,
כִּי לֹא יִכּוֹן שָׁלֵו וָזֵד לָשֶׁבֶת
יַחְדָּו, לֹא הַיּוֹנָה תָגוּר עִם פֶּתֶן

וּזְאֵב עַל הַכִּשְׂבָּה לֹא יִתֵּן זֶרַע,
מֹשֶׁה לִפְעָמִים עַל דֹּק כָּל־פֶּלֶא
עֹשֶׂה; לַשָּׁוְא רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ, לַהֶבֶל
אִם אַרְגָּמָן יִתְאַר אָנָּה וָאָנָה
אֶת־הַבָּמוֹת אוֹ יָעַר לַיָּרֵחַ;*)
אִם יָזֵל עַל שָׂדוֹת מֵימֵי הַנַּחַל
אִם יִתֵּן בֶּעָנָן מַרְאֵה הַקֶּשֶׁת
אוֹ מַיִם אַדִּירִים וּנְהַר חִדֶּקֶל
כָּל־זֶה לָרִיק אִם לֹא יִכּוֹנוּ יַחַד
אוּלַי אַתָּה תוֹלִיד בִּצְבָעִים רֹתֶם
מַה לִּרְתָמִים אֶת סַעַר יָם וָזַעַף?
מַה־זֶּה, וּמְשַׁלֵּם אֶת פֹּעַל כַּפֶּיךָ
נִשְׁאַר עֵירוֹם וּבְחֹסֶר כֹּל מֻקְצָף
מֵי הַיָּם, מֵרֵעָיו שׁוֹאֵל פַּת לֶחֶם
לֹא לִרְתָמִים אִוָּה כִּי אִם לְמֹשֶׁה
בְּשָׁשֵׁר צִי אַדִּיר בִּלְבַב הַיָּמָּה
נִשְׁבַּר מִכָּל־פִּנָּה, בִּבְלִי עֶזְרָתָה?
הִנֵּה הוּחַל בִּידֵי הַיֹּצֵר כֶּלִי
פַּת יָכִיל. אַחַר כֵּן עַל הָאָבְנַיִם
אֵיךְ בַּךְ קָטֹן יֵצֵא, תֵּצֵא צַפַּחַת?
בִּין תָּבִין הַמָּשָׁל: תְּמִים גַּם יַחַד
יִהְיוּ כָּל־דִּבְרֵי שִׁיר עַד עוֹלָם סֶלָה.
מַרְאֵה הַטּוֹב (לָכֶם נֶאֶמְנֵי אֶרֶץ
פִּישׁוֹן וּשְׁנֵי בָנָיו, מַלֵּא אַבִּיעָה:)
מַרְאֵה הַטּוֹב נַפְשׁוֹת אַנְשֵׁי שִׁיר יִתַּע.
קֹצֶר מִלִּין אֶרְדֹּף, אֹזֶן שֹׁמַעַת
אָז לֹא תָבִין מִלַּי, כִּי עָב כַּסֵּמוֹ.

*) דיאנא.

רֹדֵף אַחַר צַחוּת מֶתֶק וָנֹעַם
יַגְבִּיר מִלִּין בִּבְלִי עָצְמָה וָשֶׂכֶל
וּמְשֹׁרֵר הַמְבַקֵּשׁ קוֹלוֹ לַשְׁמִיעַ
בִּגְדוֹלוֹת, רַם לֵבָב יִקָּרֵא נֶצַח,
וּבְהָפְנָיו רַק יֶאֱסֹף עָבִים וָרוּחַ
הַמַּלָּח הַמַּקְרִיב אֶל הַיַּבֶּשֶׁת
אֶת־תֵּבָתוֹ, יִרָא מִשֶּׁטֶף זָעַף.
שָׁטֵי כָזָב וּבְנוֹרָאוֹת דִּבְּרוּ
כַּמֹּשֶׁה הִנָּם הַשָּׂם בַּיַּעַר
אֶת־לִוְיָתָן, אוֹ הַזַּרְזִיר בַּיָּמָּה,
הִנָּם מֵרָעָה אֶל־רָעָה יָצָאוּ
אִם בִּמְלַאכְתָּם אֵין עֹצֶם, אֵין טוּב טָעַם,
כִּי לוּלֵא דָרַשׁ אִישׁ הַשֵּׂכֶל, יָדוּעַ
דֶּרֶךְ יִבְחַר לָנוּס מֵחַבְלֵי פֶשַׁע
יִלָּכֵד בַּפַּח כִּי יִבְרַח מִפָּחַת.

(ההמשך בשנה הבאה.)

שרש קדש.

השרש הזה נראה לי תחלת גזרתו מן קַד אֵשׁ, כלומר יֻקַד אֵשׁ, וכמו שדרשו בתלמוד (קדושין כ״ו ב׳) על פן תקדש המלאה הזרע, פן תוקד אש; וכבר כתבתי זה בכ״ח מחברת חמישית עמוד כ׳, ושם הגדתי הדבר ולא פירשתי טעמו, רק אמרתי שכבר הארכתי על זה במקום אחר, והנני מביא כאן ביאור מחברתי כאשר כתבתיה זה ימים ושנים לתלמידי בפירוש ס׳ שמות.

תחלת הנחת שרש קדש היתה על הקרבנות הנשרפים באש לכבוד האל, ואח״כ הושאל על כל דבר שמפרישין אותו לכבוד האל ומרחיקין אותו מתשמישי חול, אע״פי שאין שם שריפה, כגון קדושת השבת ומקראי קדש

והר הקדש ובית המקדש; וכן האדם נקרא קדוש כשהיה דבוק באל ומופרש לעבודתו. וקראו בגדי קדש ושמן הקדש לבגדים ולשמן המיוחדים לכהנים ומבדילים אותם משאר העם, והם להם לסימן המודיע היותם מופרשים לעבודת האל. והנה שבה מלת קדוש להורות על דבר אֱלָהִי ומתיחס לאלהות; וכן מלת קֹדֶשׁ הוראתה אלהיות, כח אלהי, מדה טהית, וכיוצא בזה; ואמרו שהאל נאדר בקדש, והכוונה שהוא מוקף כח אלהי ותכונות אלהיות, כלומר שהוא אלהי באמת, לא בשם בלבד. ועל ההוראה הזאת אמרו בהשאלה כי האל קדוש, והכוונה שהוא אלהי ומרומם על כל פחיתות הנמצאת באדם. והושאל ג״כ לשון קדושה על כל מה שאין נהנין ממנו, ושבני אדם בדלין הימנו כאלו הוא מופרש לשמים, אף אם איננו מופרש לשמים ואין בו שום קדושה אלא איסור בלבד, וזה טעם פן תקדש המלאה הזרע (דברים כ״ב ט׳). ומפני שהיו הקרבנות נאכלים בטהרה, היו מטהרים עצמם קודם שיאכלו מן הזבחים, ומזה בדרך משל כי הכין ה׳ זבח הקדיש קרואיו (צפניה א׳ ז׳). וכן היו מטהרים עצמם קודם בואם לבית המקדש, וזה טעם קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים כל יושבי הארץ בית ה׳ אלהיכם (יואל א׳ י״ד). וכן קודם מתן תורה שהיו יוצאים לקראת האלהים, נאמר וקדשתם היום ומחר (שמות י״ט י׳). וכן יהושע אמר אל העם (ג׳ ה׳) התקדשו כי מחר יעשה ה׳ בקרבכם נפלאות, צוה אותם להטהר כאלו היו יוצאים לקראת האלהים, כדי שיתרשם בלבם גודל הנס שיעשה ה׳ להם בהעבירו אותם בירדן בחרבה. וכיוצא בזה התקדשו למחר ואכלתם בשר (במדבר י״א י״ח) התקדשו לקבל הנס. וכן (יהושע ז׳ י״ג) קום קדש את העם ואמרת התקדשו למחר, רצה שיטהרו עצמם קודם שיטיל הגורל לדעת מי אשר מעל בחרם כאלו הם באים לפני ה׳ לשמוע משפט, וזה כדי שיתרשם בלבם כי הגורל אשר יטיל ביניהם, מה׳ כל משפטו.

ואח״כ השאילו לשון מתקדשת (שמואל ב׳ י״א י״ד) לאשה מיטהרת מנדתה, אף אם לא היתה טבילתה לאכול בקדשים, אלא להטהר לבעלה; ואולי ג״כ שהיתה יולדת, והיה לה לבא לבית המקדש ולהביא קרבנה. ומפני שהיו מקריבים קרבנות קודם גשתם למלחמה, לבקש מהאל שיהיה עמהם. וגם בהיותם בצבא המלחמה היו נזהרים לשמור עצמם בטהרה ובקדושה, ככתוב כי ה׳ אלהיך מתהלך בקרב מחניך והיה מחניך קדוש (דברים כ״ג ט״ו), על כן אמרו קַדֵּשׁ מלחמה (ירמיה ו׳ ד׳, יואל ד׳ ט׳, מיכה ג׳ ה׳), ונקראו המזומנים למלחמה מקודשים (ישעיה י״ג ג׳.)

ומה שכתוב ויקדישו את קדש בגליל (יהושע כ׳ ז׳), אמת הוא שנכון היה לומר ויבדילו. על דרך אז יבדיל משה שלש ערים, ונראה כי לאהבת הלשון הנופל על הלשון נכתב ויקדישו את קדש; ומכל מקום יפה נופל לשון קדושה בערי מקלט, כי קליטת הרוצחים היתה מתחלה סגולה

מיוחדת למקדשות ולמזבחות, ככתוב מעם מזבחי תקחנו למות, ויחזק בקרנות המזבח (מלכים א׳ א׳ ג׳); ומפני שהתורה אסרה את הבמות, ולותה שלא יהיה לכל האומה רק מקדש אחד ומזבח אחד, ולא היה אפשר שיכוסו כל הרוצחים לבית המקדש, כי ירחק מהם המקום, על כן התקינה שם ערי מקלט. והיה זה כאלו היו בארץ ישראל ששה מקדשות וששה מזבחות הקולטים כל מכה נפש בשגגה; הרי כי יפה נכתב ויקדישו את קדש, בלי שיהיה ויקדישו בו מענין קדושה.

ומה שכתוב (עמוס ז׳ י״ג) ובית אל לא תוסיף עוד להנבא כי מקדש מלך הוא וכי בית ממלכה הוא. מקדש מלך אין הכוונה בו בית המלך, אלא מקדש ממש, מקום עבודת העגל, וקרא אותו מקדש מלך, כי שם היה המלך מקריב קרבנותיו. ולא בבית האחר שהיה בדן, בקצה הגבול ורחוק מעיר הממלכה. — גם לשון קָדֵשׁ. קְדֵשָׁה אינו בו מענין קדושה, כי היו קצת מאלילי העמים (כגון עשתורת היא Astarte, היא Venus) שהיתה עבודתם במעשה הזנות, והיו הקדשים והקדשות מקדישים עצמם לאלילים ההם, והיה אתנכם קדש לאלילים ההם; ובימי קצת מלכי יהודה החטאים היו התועבות האלה נעשות גם לכבוד אלהי אמת ובביתו, והיו לקדֵשים בתים בבית ה׳ (מלכים ב׳ כ״ג ז׳). אע״פי שהתורה כבר קדמה ואסרה כל זה באמרה לא תהיה קדשה וגו׳ לא תביא אתנן זונה וגו׳ (דברים כ״ג י״ח י״ט). והנה התבאר כי אין הדבר כמו שחשבו רוב המפרשים או כלם (ואנקלוס ויונתן בראשם) כי לשון קדושה נופל על כל הזמנה בעלמא. ורש״י ז״ל (במדבר י״א י״ח) הביא ראיה מירמיה (י״ב ג׳) והקדישם ליום הרגה; אך גם הכתוב הזה אינכו עד נאמן. כי כבר יתכן לפרש כדעת תלמידי מוהר״ר דוד חי אשכנזי, שהנביא ממשיל הנהרגים לצאן קדשים הנשחטות ביום זבח. על דרך כי הכין ה׳ זבח.

והנה ידוע לכל משכיל כי המלות המורות על ענינים רוחניים ושכליים ובלתי נרגשים בחושים. כלן לשונות מושאלים, הונחו תחלה להורות על ענייכים גשמיים; כגון נפש רוח ונשמה, שלשתם נאמרו תחלה על הנשימה ושאיפת האויר, ולהיות כי שאיפת האויר היא פעולה שהחיות תלויה בה בכל החי אשר על הארץ, הושאלו אח״כ השמות האלה להורות על העצם הרוחני סבת החיים והמחשבה באדם. וכן בלשונות העמים Anima תחלת הוראתה רוח ואויר ונשימה. והנה ענין הקדושה הוא ענין מרומם ונשגב מהרגשת החושים, ולא יתכן שיהיה השורש מונח מתחלתו להוראה נשגבת כזאת; ואם נחפש באמתחות שאר הלשונות הקרובות ללשון הקדש נמצא בכלן השורש הזה להוראת הקדושה, ולא לשום הוראה אחרת גשמית אשר יתכן לחשוב שממנה הושאלה להורות

על הקדושה. והנה לפי שיטתי תחלת הנחת שרש קדש הוא על ענין גשמי, והוא שרפת הקרבנות. ואח"כ הושאל על כל דבר המיוחד לכבוד האל אע"פי שאיננו נשרף. וקרוב לזה בלשון רומי לדעת Servius המפרש הקדמון לשירי ווירגיל: Sancire proprie est sanctum aliquid, idest consecratum Facere, fuso sanguine hostiae; et dictum sanctum, quasi sanguine sancitum.

והנני מבטל מה שכתבתי בבכורי העתים תקפ"ז עמוד ר"ד ובכרם חמד ג' עמוד ר"י על פסוק שש מאות אלף רגלי (במדבר י"א כ"א), והנני אומר כי באמרו התקדשו למחר ואכלתם בשר כבר נרמז שיהיה הענין דרך נס. אך נ"ל שאם היה ה' מבטיח להם מזון חדש (כמו שהיה ענין המן) לא היה משה תמה, אבל הקב"ה אמר שיאכילם בשר, ומשה ראה כי לא היה בסביבותם ארץ נושבת שיהיו בה בקר וצאן, ולא ים שיהיו בו דגים, ואף עופות לא היו נראים במדבר הגדול והנורא ההוא, לפיכך תמה. וגעזעניוס בספרו Thesaurus עשה מתקדשת מטומאתה בנין אב לכל לשון קדושה, וחשב כי תחלת הנחת השורש הזה היתה להורות טהרה ונקיון. ואין זה נכון, כי אמנם לשון קדושה מורה תמיד מעלה יתרה על הטהרה, כי לשון קדושה מורה שהדבר מופרש לכבוד האל, וזה איננו נכלל כלל בהוראת לשון טהרה. הלא תראה כי כתוב על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו, ולא יתכן כלל לומר כאן ויטהרהו, וכן בשאר מקומות לרוב מאד לא יתכן להחליף לשון קדושה בלשון טהרה, כי עקר הוראת לשון קדושה הוא יחס הדבר אל האלהים, מה שאין כן עקר הוראת לשון טהרה, ולענין גזרת המלה געזעניוס לא מצא לשרש קדש דמיון רק שורש חדש, אשר גם הוא (לדעתו ולדעת אחרים) עקר הוראתו על מה שהוא טהור ובהיר, וכל זה רחוק, מלבד כי שרש קדש הוא בשי"ן גם בארמית, אבל חדש הוא בארמית הדת. ולדעת אחרים (הביאם געזעניוס) תחלת הוראת שרש קדש היא הפרשה, והוא נגזר לדעתם מן קדד שענינו בערבי ובסורי כריתה ובקיעה, אבל כמה שרשים יש לנו בלה"ק המורים כריתה, ומכלם לא בחרו אלא זה שאינו נמצא בלשון הקדש, אלא להוראה אחרת (ויקד ארצה)? ואם היינו צריכים לגזור שרש קדש משרש קדד, יתכן לומר שהוא מן קדקד, שהוא גובה הראש, ויהיה לשון קדושה מורה מתחלתו גובה ורוממות — והנני מודה כי הרכבת מלה אחת משתי מלות (קדש מן קד־אש) הוא ענין שאיננו נוהג אלא מעט בלשון הקדש וחברותיה, וכבר הודתי בי ממה שכתבתי זה עשרים שנה כי רֶגֶל נגזר מן רַע גָּלָה, ותור מן אַתָּה רָאָה;

ואע"פי כן אין להכחיש לגמרי מציאות שרשים מורכבים, כגון מָחָר מן יום אַחֵר, בְּלִימָה מן בְּלִי־מָה, לוּלֵא מן לוּ־לֹא, מְאוּמָה מן מָה או מָה

וכן לדעתי עִמָּדִי מן עִם יָדִי, אֵצֶל מן אֶל צֶלַע, (ad latus) זולָתִי מן זו לא (על דרך בִּלְתִּי, בְּלִי, בַּל, שהם לדעתי מן בְּלֹא). ואם עדיין יש אדם המתאמן בהרכבות המלות, הרשות בידו לומר, כי לשון קדושה נגזר מלשון יְקוד, ושאחרים הוסיפו השי"ן בסופו, למען הבדיל ענין הקדושה מענין התבערה *).

ש"ד"ל.

שָׁד. דַּד.

בלשון ארמית אומרים תַּד במקום שָׁד (כמו שאומרים תּוֹר במקום שׁוֹר ורבות כאלה, בידוע שאותיות דטת עומדות בארמית במקום זצש בלה"ק), ואולי מזה נמשך כי בזמן בית שני, שנשתבשה לשון הקדש ונתערבה בשאר לשונות, נהגו ישראל לומר דַּד הדומה למלה הארמית תַּד, במקום שהיה להם לומר שָׁד. ומזה נמשך כי מעט מעט נשכחה מקרב ישראל הוראת מלת דַּד. והמפרשים והמדקדקים כלם חשבו כי דדים ושדים ענין אחד המה, וכן החכם היקר געזעניוס בספרו הנכבד Thesaurus כתב:

דַּד indem quod שַׁד, תַּד mamma.

והעדר ידיעת הוראת מלת דַּד הביא את המפרשים כלם לפרש פירוש משובש וגם מגונה במליצת יחזקאל (כ"ג) שמה מעכו שדיהן ושם עשו דדי בתוליהן, והמה עשו דדי בתוליה, בעשות ממצרים דדיך למען (אל תקרא למען אלא לְמָעֵךְ) שדי נעוריך. ומה שנראה לי ברור

*) אמר ש"ד"ל היום ז' טבת תר"ה מצאתי סיוע למה שכתבתי על קֹדֶשׁ וקְדֵשָׁה, כי דקדקתי על סמיכות אזהרת אל תחלל את בתך להזנותה (ויקרא י"ט כ"ט) לאזהרת שרט לנפש וכתבת קעקע (ורמב"ן נתן לסמיכות הזאת טעם חסר טעם), ומצאתי כי אחר היסור השריטה הזהיר על כתבת קעקע מפני שגם היא כעין שריטה, ואמנם כתבת קעקע היא לכבוד ע"ז, וכאלו אדם מקדיש עצמו לאלילים, על כן אחרית הזהיר שלא יקדיש אדם את בתו לע"ז על ידי שיעשה אותה קְדֵשָׁה, ועל כן אמר אל תחלל, כלומר אתה חושב שאתה מקדיש אותה, אבל באמת אין כאן קדושה, אלא חלול.

הוא כי דד הוא העוקץ (Papilla, caput mammae,), וטעם עשו דדי בתוליהן הוא לשון עשיה ממש (אע״פי שהוא בבנין דגוש, וכמהו אשר עֻשֵּׂיתִי בסתר). כי הבתולה כאלו אין לה עוקץ. ועל ידי ההרון והלידה והיניקה הוא יוצא לחוץ ועשייתו נגמרת. ומיעוך השדים גם הוא דבר טבעי; כי שדי הבתולה הם (כדברי החכם הרופא עטמילער) duriusculae, ובבעולות הם flaccidiores. והנה יחזקאל לא הזכיר שום דבר מגונה, רק הזכיר הסימנים המבדילים הבעולה מהבתולה. ואיך לא ראו המפרשים כמה הוא רחוק שיאמר תחלה ותזנינה במצרים בנעוריהן זנו, ואח״כ והמה עשו דדי בתוליה. תחלה הזכיר השכיבה ואחריה הנגיעה! ולפי דרכי הזכיר תחלה המשכב, ואחריו התולדות הנמשכות ממנו. והנני מבקש את החכמים חוקרי הלשונות שיהיו מתונים במשפטיהם. וכשיראו דמיון בין מלה למלה ובין לשון ללשון. אל ימהרו להשוות דבר לדבר, ולומר כגעזעניוס (הַר idem quod דַּד), כי זה יוכל להביאם לידי שבושים גדולים. ודרך כלל אומר כי ידיעת ל״הק לא תרויח הרבה בהעריך שרשיה עם שרשי לשונות שונות הרחוקות ממנה, כגון לשון יון, לשון פרסי ולשון הודו. ואם יש בהערכה זאת תועלת איננה אלא למען דעת כי העמים כלם בני אב אחד המה; אבל ידיעת ל״הק לא תרויח באמת רק בהעמיקנו החקירה בה ובספרים הכתובים בה, ובהעריך מלותיה עם מלות לשון ארמי וסורי וערבי, אחיותיה הקרובות אליה באמת. וגם בהערכה הזאת ראוי שתהיה בתבונה ובהשכל ובעינים פקוחות, כי כל לשון ולשון מתרחקת לפעמים מאחיותיה. וגם בלשון אחת הוראת המלות מתחלפת מדור לדור.

ואלהי אמת יטע בלבנו אהבת האמת, אז נלך לבטח דרכנו במעגלי המחקר, וידעו כל החוקרים ואל ישכחו כי גרגר קטן והוא זרע אמת טוב מאילן גדול שענפיו מרובין ושרשיו מועטין, אשר יום או יומים יעמוד ופתע ישבר ואין מרפא; אבל זרע אמת מעט מעט יצמח ויגדל, עפיה שפיר ואנביה שגיא ומזון לכלא ביה ויברכוהו עשיר ודל. וכבודו לא ידל, וְדִשְׁנוֹ וּמִתְקוֹ לא יחדל. ויונקתו לא תחדל. —

ש״ד״ל.

פירוש וגם אני נתתי לכם חקים לא טובים.

(יחזקאל כ' כ"ה.)

הרי זה ושלאחריו שני מקראות קשים מאד. יונתן ורש"י ואחרים מפרשים הנחתי להם שיעשו להם חקים לא טובים ושיטמאו עצמם במתנותם בהעביר בכוריהם באש. והקשה ראָזענמיללער, כי ראוי שתהיה מלילת נתתי להם חקים האמורה כאן דומה בענינה למלילת ואתן להם את חקתי, וגם את שבתותי נתתי להם, הכתובות למעלה (פסוק י"א וי"ב). ורד"ק פירש מסרתי אותם ביד אויביהם שישימו עליהם חקים שלא יהיו טובים להם, והם המסים והעבודות ושאר גזירות. ודון יצחק פירש בפסוק הראשון שני פירושים, האחד שמצות ה' הם חיים ומות, ברכה וקללה, חיים לעושיהם, ומות לעוברים עליהן, והנה נהפכו להיות להם חקים לא טובים. אחרי אשר לא היו שומרים אותם. והשני הוא שהחקים והמשפטים האמורים כאן הם הקללות שבפרשת בחקתי, שכתוב בסופם אלה החקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל. וקרובה לזה דעת דיילינג וראָזענ־מיללער שהחקים הבלתי טובים הם הגזרות והמשפטים שהביא ה' על ישראל להענישם. והפסוק השני פירשוהו רד"ק ודון יצחק ואחרים: הרחקתי אותם מעלי בעבור מתנותם. מפני שהיו מעבירים באש כל פטר רחם. וראָזענמיללער וגעזעניוס פירשו כרש"י: הנחתי להם שיטמאו עצמם. ואשר אני אחזה לי הוא שהפעלים הללו נתתי ואטמא נאמרו כאן להורות לא על מה שהיה. אלא על מה שהיה ראוי להיות; על דרך אכול תאכלו אותה (ויקרא י' י"ח) היה לכם לאכול אותה, וכן ואל תרא ביום אחיך (עובדיה י"ב) וחבריו, שענינם לא היה ראוי לך לעשות כך וכך, וכן דבר ידברו בראשונה שאל ישאלו באבל (שמואל ב' כ' י"ח) היה ראוי שידברו בראשונה, היה ראוי שישאלו תחלה אם יושבי העיר רוצים למסור את המורד, וכן בלשון עבר כי עתה שלחתי את ידי (שמות ט' ט"ו), ראוי היה שאשלח את ידי ואכה אותך ואת עמך בדבר, ולא עשיתי כך, אבל העמדתיך בעבור הראותך את כחי. ועתה המכוון בדברי יחזקאל אלה הוא כך: אחרי שאינם שומרים חקי שהם טובים, ומשפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. כי הם ענינים מתישבים על הדעת, ומועילים לתקון החברה. ולכן הם קלים בעיניהם, והם מזלזלים בהם; הנה היה ראוי לי שאתן להם חקים ומשפטים בלתי מתישבים על הדעת, ובלתי מועילים להצלחת המדינה. והיה ראוי לי שאטמא אותם במתנות שאצוה להם להקריב לפני. על ידי שאצַוֵּם להעביר ולזבוח כל פטר רחם. באופן שאתן אותם שממה על ידי זביחת בניהם, שאם הייתי עושה כן, אז היו מכבדים אותי ויראים ממני. והיו

מאמינים שאני ה' מקור הטובות והרעות, הראוי להיות נעבד; שהרי הם עובדים את גלוליה' ומעבידים להם בניהם (כמפורש למטה פסוק ל"א) לא מפני שראו בהם מתם, ולא שמשפטיהם טובים ממשפטי, אלא מפני שהם מכבידים עלם על עובדיהם, בהיותם מצוים שרפת בניהם, לכך הם נכבדים אצלם יותר ממני, כי אמנם זו היא מדת ההמון בכל דור ודור, ולא המון העם בלבד — איזהו מכובד אצלם? המכבד את עצמו ומגדיל את מעלתו; אבל מי שהוא מעביר על מדותיו, ואינו מבקש גדולה לעצמו, וכל מגמתו להיטיב לזולתו, ולא לעצמו. איש כזה איננו חשוב ונכבד בעיניהם. וזה בעצמו היה לדעתי טעם הנסיון אשר נסה ה' את אברהם לשחוט את בנו, כאשר אפרש — והנה מלילת פסוק ל"א ובשאת מתנותיכם בהעביר בניכם באש אתם נטמאים, היא סיוע גדול לפירושי, כי כאן וכאן נאמר לשון טומאה ולשון מתנות ולשון העברת הבנים, והדעת נותנת כי מה להלן הכוונה על העברת הבנים באש. אף כאן כן. וכל זה אמנם כמו שהוא סיוע לפירושי. כך הוא סיוע לפירוש יונתן ורש"י; אלא שפירושם הוא דחוי מפני קושיית ראזענמילער שהזכרתי למעלה. ודע כי בשלשה תרגומים כ"י מצאתי כתוב ומסרתינון ביד ילדהון טפסא, ואין כתוב בהם ביד סנאיהון; וגם רש"י ז"ל כך היה גורס ומסרתינון ביד ילדהון עפסא.

ש"ד"ל.

ענין עקידת יצחק.

והאלהים נסה את אברהם. יודע היה הקב"ה שאין אברהם נסוג אחור מעשות מצותיו לכל אשר יצוהו, וצוהו על העקדה כדי שיקבל שכר על המעשה הגודא הזה, כי אין שכר העובד במחשבה בלבד כשכר העובד בפעל: זאת דעת הרמ"בן ור' יוסף אלבו (עקרים מאמר ד' פ' י"ג). ואין ספק כי מלבד השכר הצפון, הנה המעשה עצמו, שבו הראה עצמו ירא אלהים באמת ולא חשך את בנו יחידו ממנו, ומולא הדבר כי בנו לא מת, כל זה גרם לאברהם שמחה וששון מתוק לנפש, אין ערוך אליו. ודעת רמב"ן כי הכוונה בנסיון היא לחזק ולאמץ את לב המנוסה, במדה מן המדות, עד שתשוב קנין ותכונה בנפשו, כי החלק המעשי לא יושלם בידיעת המדות הטובות והבנתם בלבד, כי אם בהוסיף עליהם התמדת הפעולות הנמשכות מהם והרגל בהם, עד שתתחזק המדה בלב העושה. ולפי דעתי הואיל ובחר ה' באברהם למען יהיה אב לעם סגלה מאמיני היחוד, והואיל ושאר העמים עובדי אלילים גם את בניהם ואת בנותיהם היו שורפים באש לאלהיהם. והואיל ומעשים כאלה תועבה הם לפניו

ית'. ולא היה בדעתו לצוות לעמו שיעשו כאלה, אבל בהפך צוה לבלתי עשות אחת מהנה; הנה ראה ה' כי העדר הקרבנות ההם יהיה נחשב לגנות ומום גדול לתורתו ולמחזיקים בה, כי יאמרו הגוים לישראל: איה אהבתכם לאלהיכם? וגם ישראל עצמם אולי תהיה דתם נבזה בעיניהם מפני החסרון הזה. לפיכך הקדים ונסה את אברהם (אשר כבר ידע את לבבו, וידע שיעמוד בנסיון), לְמַעַן יכירו וידעו גם ישראל וגם האומות כי עבדי ה' הנאמנים לו לא יכבד עליהם לעשות גם זה וגם יותר מזה (כאשר היא זביחת בן יחיד הנולד לזקוני אביו ואמו) אם היה ה' שואל מעמם לעשותו, הלא שאלהי אמת לא יחפוץ בקרבנות כאלה, ותעב יתעבם. והנסיון הזה, אשר הוא כבוד האמונה ותפארת המאמינים, בחר ה' לעשותו באברהם אב המאמינים, כדי שלא תשאר אמונת האמת בחזקת פחיתות, ובחסרון הודה והדרה, אפילו דור אחד.

שד"ל.

תלונת מתי חלד על רוע גורל.*)

א

בְּלֵב הָאָדָם רַע פּוֹרֵחַ
בְּכוֹס חֲבָלוֹ תֵּת מִגְרַעַת:
הוּא בְחֶלְקוֹ אֵינֶנּוּ שָׂמֵחַ
וְעֵינוֹ תָּמִיד אַךְ דּוֹמַעַת.—

ב

אָמְנָם יַחַד לוֹ יִצָּבְרוּ
כָּל מְתֵי־חֶלֶד אֶת־רָעָתָם;
אָז יַחְפּוֹצוּ אָז יִבְחָרוּ
אִישׁ וָאִישׁ אַךְ נַחֲלָתָם. —

שבתי ונתון אל לבי לדעת על מה העם הזה כלו כמתאוננים באזני ה'; כלם מרי נפש לתת מגרעת בחלקם הנתן למו מתרועמים לענות בו בימי חלדם, ואיש באחיו יקנא לאמר כי לרעו הפיל ה' חבלים בנעימים ומלא ביתו כל טוב ואך ממנו מנע חסדו לנצח; ובכל זאת לו יִצָּבְרוּ כל

*) העתקה מן הנוספה לבני ענגלאי מחברת השמינית: (אוים דעם ענגלי-שען לוטויער אכטען באנד: איבער דיא אונצופריעדענהייט דער מענשליכען שיקזאלע. ובבכורי העתים לשנת תק"נח כבר הדפסתי את השיר יצר לב האדם אשר היה אצלי כעין הקדמה להעתקה הזאת והיה המכתב הזה מוכן לבא בבכ"הע המשנים הבאים אחרי כן אך חדל תת פריו והבכורים חדלו אז, ועתה על דברת רבים מידידי אשלח את המכתב הזה חוצה ראשונה כי ת"ל מצא השיר הנ"ל חן בעיני קוראיו, ואולי יהיה גורל המכתב הזה כגורל רעהו ותמצא עונג בו גם אתה, קורא ידידי!

פגעי ונגעי בני אדם כלם אל מקום אחד למען יחליפו איש איש חלקו בחלק עמיתו; אז יסוגו אחור. ונפשם תחשוק במנת חבלם אשר נפל בגורלם מני הולדם; ואשר להם היתה למנה מיד ה' לבלות מני גחם מרחם; ואף אלה אשר יאנחו מכובד צרה בימי מגורם וכוס תמרורים ישתו לרויה מחמת שדי, גם נפשם קשורה בגורלם. ואליו יתנו יתר שאת מאשר לגורל אחר. — ועוד זה מזאת: אם גם המר ימיר איש חלקו בחלק רעהו והבל עמיתו יבחר אליו, אז מאוד יכבד עליו המשא הזה, וגדול יהיה בעיניו כובד הגורל האחרון מן הראשון ולא יוכל שאתו. —

ברוב שרעפי אלה בקרבי וארא כי בער אנכי ולא אדע מה ונשאתי עיני ולבי אל ה' ואמרתי: הן אתה ה' נתת את הענין הזה **בלב האדם** לענותו, ואהבת גורלו נתת בקרבו. הודיעני נא דרכיך גל עיני ואביטה ואבינה לאחרית אנוש! — אז השֵנה הנעימה מנוחת כל חי סגרה עפעפי, ותרדמה גדולה נפלה עלי; ובחזיוני עמדתי על ארץ מישור, גדולה ורחבה עד מאוד. ופתאום צללו אזני מקול קורא ברמה: התנצלו מתי חלד! פגעיכם ותלאות נפשכם השנואים בעיניכם, ואל תתאוננו באזני! — ואנכי עומד הייתי על המצפה, ובנפש מלאת גיל וחדוה השקפתי על בני אדם כלם אשר אחד אחד יאתיון ואיש את רעהו ידחקון להשליך מעל שכמם כובד משא מקדם אשר לנפשם לטורח. — מעט מעט התרומם הגל הזה ועד ארגיעה והנה הר נשא וגבוה ותלול לנגד עיני ושיאו עד לב השמים. ואיש גְדָל-קומה בתמונה גבוהה ורזה ראיתי פה, אשר התעסק באין מנוח בענין הנכבד הזה; בידיו רְאִי-מוצק המגדיל כל תמונה ותמונה הנראה בו; גם שתי כנפים לו ככנפי נשרים, ועל לבושו המרחף ברוח, מרוקמות תמונות שונות ממקרי האדם ופגעיו, אשר כשוב הרוח על סביבותיו פעם בפעם, כן שנו הם את מראיהם. מעיניו נוצצו דעה-מבולבלת ורוח נבוכה ושמו **כח המדמה**. — הוא הוביל כל איש ואיש אל המקום הזה, אחרי אשר טרם זאת עָזַר לכל אחד לצרור צרור פגעיו ולהרימו על כתפיו, והוא לא נח ולא שקט מעזור אל הבאים לפרוק עול משאם, עד כי הריקו את שקיהם. —

נפשי השתוחחה עלי, בחזותי איך כל איש ואיש רבץ תחת אידו ופידו ותחת נטל משאם בשברון מתנים נאנחו כלמו; מאוד נכמרו נחומי, ומעיני שטפו כנחל דמעות בהביטי לנגד עיני הר הפגעים הלזה הנתלל מפגעי בני תמותה כלם אשר יעמולו תחת השמש. אולם בכל זאת רבים מאלה חזו עיני אשר מלאו פי שחוק: פה ראיתי איש הביא אגודתו מכוסה בבגדי עזים ובלויי סחבות, וישליכה אל הגל, וסרתי לראות והנה — רֵישו! — שם מהר איש לבא במשאו על שכמו אשר הֵשחו לארץ

לבלי שאוף רוח מכובד המעמסה עיף ויגע השליכה מעל פניו באנחות לבו. ומה נפלאתי בהביטי מה המשא? **אשת חיקו**! — פה השליך איש זקן את איש לעיר יפה תואר ויפה מראה ואדרשה עליו, והנה הוא בנו יחידו בן סורר ושובב מואס תוכחת ומנאץ מוסר. — עוד ראיתי בתוך הבאים לבאות אנשים שונים אשר חלו חולת אהבה. ומאוד נפלאתי על לדורות פגעיהם בחזותי כי מחלים וגחלי אש מלאו את אשפתם; ועוד יותר היה זר בעיני מעשיהם. כי אף אמנם נאנחו מכובד משאם על שכמם ולבם דוי עליהם. בכל זאת בְּקָרְבָם אל הגל הזה נצבו כמו כך מבלתי יכולת להם להשליכם אחרי גוום. ואחרי אשר פְּעָמַיִם ושלש לשוא מלאם לבבם לבגוד על תאותם. ובעשר נסיונות נסו לריק כחם לבצע זממם (אשר רק בפיהם רבו ולבם בל עמם) אז לעומת שבאו כן שבו אחור: רובצים תחת כובד המשא! — שם התפרקו נשים זקנות את קמטי ויקהת פניהן. ונערות ורכות הפשיטו עוד לחייהן חסדי היופי ונעדרי החן. — פה נצבדו המדים חמדים שבר רגל, שבר יד, חרום או שרוע. עינים מְעֻורות. ושינים ירקרקות. כל אשר בו מום לא חדל מבוא הנה להתגלל את מומו! — ומאוד השתוממה נפשי לראות כי רוב פגעי בני האדם אשר ימאסו בם בעליהם המה אך מומי הגוף וחסרוניו. — פה הלך וקרב איש אשר משאת שכמו גבוהה ממשאת כל העם אך בבואו אל הגל מצאתי ראיתי כי אך גִּבֵּן הוא (הָאָקער) אשר בשמחת נפש הקל מעליו את משאו ופרק עלו הקשה. — עוד נמצאו פה חלאים מחלאים שונים. אך בל אוכל כחד תחת לשוני כי מרביתם רק ילידי הדמיון היו ואך מחלליו יצאו. — ובין כלם נראה לעיני צרור קטן אחד בו נכללו כל חלאי בני אדם אשר יְפֻקְדו עלי תבל מיד ה' ונושאי צרור הזה אנשי חמד רבים. ויקראו את שמו ע צ ב ו ן - ר ו ח (היפאָ-כאָנדריע)! — ואשר הגדיל פליאתי על כי בין רוב המון הזה לא ראיתי איש משליך חטאו או אולתו אל הגל הזה. ובעבור זאת נפלאת היתה בעיני, יען דמיתי נאמנה כי עתה בְּהַמָּצֵא עת לחפץ. ימהרו איש ואיש בנפש חפצה. להתיר אגדות תאוה ואון ולפתח חרצובות שוא ומדוחים.

— אמנה ראה ראיתי נער פושע וזד הולך בשרירות לבו ומעקש דרכיו. והאמנתי הנה זה בא להסיר ר ו ע מ ע ל ל י ו מנגד עיניו ולשלחם מעל פניו; אולם בשום עיני על צרור פגעיו אשר בידו. מה מאוד נפלאתי בחזותי כי תחת פ ש ע י ו ומ ע ל ל י ו ה נ ש ח ת י ם השליך הלאה זכרונו בם. למען אשר לא יפקדו ולא יזכרו על לבבו ויוסיף להרע! — אחריו בא איש נעור וריק, לא-יצלח-לכל. הוא תחת ח ס ר ו ן-י ד י ע ת ו את מסוה ה ב ו ש ת הסיר מעל פניו! — ועוד רבים כאלה חזו עיני אשר נפלאתי על מעשיהם איך נתעב בשוא לבם שָׂמִים מתוק למר ולא ידעו במה יִכָּשלו!

ואחרי התפרקו מעליהם כל בני תמותה את משאת פגעם, ואנכי עמדתי משתאה ומשתומם לבלתי פנות ימין או שמאל ומבלתי עשות מאומה; בא אלי האיש גדל-הקומה ובידו הראי מגדיל התמונות, ותתעלף עלי נפשי ופלצות אחזתני! — פני לא היו לי עוד כבראשונה, עיני שבעתים גדלו מאשר היו עד כה, כל חלקי גופי כאיברי שנהב ופיל נהיו לנגד עיני, אף פגעי ותלאותי אשר נפלו בגורלי בשגם אדם הנני, כששי ותלמי בני הענק ראיתי לפני. ומעת הייתי לאיש לא ראיתים לנגדי בתמונה נוראה ואיומה כזאת. — — חיש באתי גם אנכי בתוך הבאים להשליך מעלי הפגעים והתלאות וגם מומי גופי וחסרוניו אשר נבהלתי מהביט במו לגודל תמונתם הנוראה! —

עתה מלאה רוחי מרגוע, חמת הדאגה בקרבי שככה, ונפשי שמחה כי עד אין קץ בראותי כל מתי חלד חפשים מאיד ולדה ודיקים מפגע ותלאה. — אולם אך זאת נשגבה בעיני עד מאוד ולא יכולתי לה כשומי מבטי ואשקיף על העומדים מסביב הר הפגעים הלזה ואתבונן באשיותיו ויסודותיו אשר מהם נבנה ונגבה ואראה כי אין איש אחד בין רבבותינו מבלי מלוא לו בין המון הפגעים כלם, דבר המשמח את לבבו ומאשרו לבחור באשר מאס עמיתו ונפשו חשקה באשר בחלה נפש רעהו ואיש אל אחיו תמהו והתפלאו מדוע שנואות היו בעיני בעליהן לבלי חפוץ בהן ולהשליכן מעל פניהם! — והנה פתאום קול קורא שנית משמים: מתי חלד! החליפו והמירו חבלכם ההיה לכם מקדם, ובדור אחד יקח איש איש מכם באשר יחפוץ, ושובו איש לאהלו! — עתה החל שנית הכח המדמה לעוף ביעף לעבוד עבודתו באין מרגוע ובאין מנוח. עד כי חלק את הגל בין העומדים האלה באחדם איש איש חלקו! — ומי זה יוכל ספר קול השאון והתמהון אשר נהייתה פה בעת חלוקת ההר הטוב הלזה! — אמנם אפס קצהו מאשר חזיתי אגידה ואספרה:

פה ראו עיני איש זקן שבע ימים, ידוע-חולי, ראשו כפוף כאגמון ונשען על משענתו, אשר זה לא כביר השליך מעליו את חלי חולי הרגלים ואשר השתוקקה נפשו להשאיר אחרי מותו יורש עצר למשול ולשלוט בכל קנינו ורכושו אשר לבר ביגיע כפו וזיעת אפו תחת השמש, בחר עתה בנפש שוממת בבן השובב אשר אביהו השליכהו אל הגל הפגעים, ויקחהו לו לבן! — אולם כמעט חלפו רגעים מעטים החל הנער לעפרהו בעפר, עינו לעגה למרחמו, ותבוז ליקהת הישיש ויהי אליו לשחוק. ולולי מהר למלט נפשו כמעט קט מחץ גם רקתו. — הזקן הזה נחם כעת על אשר החליף מנת כוסו כי טוב חלקו אז מחלקו עתה; ויבא אל אב הנער אשר קרה נקרה כי לו חבלי הזקן נפלו לחבל. לשוב לקחת בנו אליו, וגם נפש האיש הזה רצתה בבנו השובב, מאשר בחבלי ונגעי הזקן; אולם

תקותם נשארה מעל. וחפצם לָאַל נהיה, ולא יכלו עוד לבחור באשר יחפוצו, ולהמיר באשר החליפו!

גם ראיתי איש אשר השליך דאגותיו ויגונותיו כי מררו חייהו ונפשו קצה בהן. ויבחר בראשון ועצב רעהו, רב מכח סבלו! — לא שבעה העין לראות מעשי בני אדם בחלוף מקריהם איש ברעהו: תוגה חלף דאגה לקחו, חוסר-לחם תמור גועל-נפש, וחולי מחיר עוני! — עגמה עלי רוחי בראותי האיש אשר גבנון שכמו השליך אל הגל. עתה מדוה אסף גורלו; וכן דלפה עיני על האיש הנעים אשר החליף אתו מנת כוסו וחלקו; כי תחת אשר עד כה כל רואיו על יפי-קומתו השגיחו והתפלאו. עתה ידלג ויקפץ כעופר האילים. והוד ההר מבין כתפיו שכן, ומעל לראשו נשקף גבנונו! —

והנשים כלן עדודות היו בחלוף חלקי פניהן ופגעיהן: זאת הביאה שתי שערות לְבָנות ותמורתן בחרה לגורלה מכה טריה; זאת תחת נקפה, מק לקחה, וזאת שֵׁם־רָע קנתה לה תמור שחור-פניה! — עוד זאת ראיתי שני אנשים נצבים זה מול זה. אשר החליפו פניהם זה לרוחב פניו וזה לארכם. — צחוק רב עשו לי השנים האלה כראותי אשר בהביטם איש בפני רעהו שחקו על משבתם, ופני שניהם היו לשניהם לזרא. — וביותר לא עצרתי כח לשים גבול לשחוק פי אחרי רואי כי האיש אשר נפל בגורלו אורך הפנים. בחפצו לשלוח ידו אל מלחו, שגה במקום ויתֶּגָה אל פיו; ופעמים רבות בהואילו לאחוז בציצית ראשו, עברה ידו על חוטמו הגבוה. והרבה לו פצעים חנם! והנה ראה ראיתי בְּשֶׁבֶת העם הזה רגעים מעטים במנת חבלם אשר נפל עתה בגורלם, התנחמו על כי החליפו חלקם מאז ונפשם שאלה מאת ה' להשיב להם חלק וחלק ההיה להם. — וכן ראיתי כי כל הנאספים פה בחלה נפשם עתה כאשר בחרו זה לא כביר ולבם חשק באשר נתן לתו מאז. — והבוחן לבב אנוש יודע מדוע נקל הוא לבני אדם לנשוא עמל תלאותיהם ונגעיהם אשר נפל בגורלם מני הולדם; אם כי נאותים המה לתכונותינו ולתולדותינו או כי ההרגל וההסכן יקילו מעלינו טורח משאת מקרה עתותינו ופגעי גורלנו בחמלת יוצר כל על ברואיו ובחכמתו כי רבה! —

והנה אנכי עמדתי פה משתומם ומתפלא עד כי חֻלק הגל הזה עד תומו, ועד לא נשאר ממנו מאומה, ואך ביד כל איש מנתו אשר נפלה לו; כל עין תדמע לראות איככה איש איש תחת כובד משאו התהלך אנה ואנה בנפש נכאה ורוח עצבת, ויתלוננו כלם על רוע מעמדם עתה יותר מאשר התלוננו טרם זאת. אמנם ה' החונן מתי חלדו ברוב חסדו חננם גם עתה. ויצו: הורידו מעליכם איש איש צרור חלקו אשר נפל עתה בגורלו. ויתידהו בחלקו אשר היה לו מקדם כאות נפשו!

הקול נשמע מאת ה' ויתפלקו מהר כל העם הנצבים פה, את כבד משאם, ונפשם שמחה. — אמנם את האיש גדל-הקומה הוא הכח המדמה אשר התעה את לבב העם. הדחיק ה' ויגוהו: „סור אתה מעל פני האדמה, ואל תוסיף ראות פניך!" — כמעט הסתיר הכח המדמה את פניו. והנה ארובות השמים נפתחו, ותמונה אחרת נצבה לנגד עיני. הלכה מעדנות ורגליה לאט לאט בנחת לצעדו; בפניה הולך שלוה והוד, ופעם בפעם נשאה עיניה שמימה, ושמה אשר קראו לה: הסבלנות! — כמעט קרבה זאת לגשת אל הגבר ויקמטו פניו ויספל במאד מאד, ואך אפס קצהו נשאר לעינינו! היא השיבה לכל איש ואיש את מנתו וחלקו מאז, ולהודות נתנה בלבם לדעת איככה יקילו מעליהם טורח משאת פגעם תחת השמש; לכלכל את שיחם ונגעם בטוב לבב. לבל ילונו על אל טוב ומטיב אשר לפי טבע ותכונת בני אדם יחלק להם מנת חלדם, ולבל יתאוו בהצלחת עמיתם ואשרם אשר יראו לעיני בשרים, כי האדם לא יראה אך לעינים. — היא למדה דעת את העם כי זה חלק אל ממעל למסוך כוס היי אנוש על החלד הזאת בכנפי תלאות לבל יגבה לבבו לאמר: „צלחתי ומצאתי און לי וכל טובי בידי" ידע כי קצרה יד אנוש ואך ביד ה' נפקדו עתותיו וגם הטובות גם הרעות מאתו יסבו בלכתן, ואז פתחה פיה בחכמה ומליצה ותורת חסד על לשונה:

ג

„אִישׁ עַל חֶלְקוֹ בַּל יִתְאוֹנֵן
„בְּמְנַת־אֵל אַל יָשִׂים דּוֹפִי;
„נַחֲלַת רֵעוֹ גַּם יִתְבּוֹנֵן
„כִּי אֵינֶנָּה כְּלִילַת יוֹפִי! —

ד

„לוּ גַם כַּעְסוֹ וְהַוָּתוֹ
„יִשְׁאוּ יַחַד בְּמֹאזְנַיִם
„כִּי אֵין חָפְשִׁי מִצָּרָתוֹ
„יִרְאֶה יֵדַע אִישׁ בַּחַיִּים! —"

ואחרי כלות הנאמנה הזאת (אשר נתנה ממרומים עזר לאדם בכל מקריו ופגעיו —) לדבר דברי נחומים אלה אל העם; וישובו איש איש לביתו בנפש שומחת, רוחם שוקטת ולבבם מרגוע ויעלזו כלם יחד על כי לא להם נתנה הבחירה לבחור גורלם; ויודו לאל חסדם כי נפקחו עיניהם לראות אשר אין טוב לאדם כי אם להשליך על ד' יהבו. הוא יכלכלהו וינחהו במעגלות צדק; ובתבונות אין חקר יבדיל בני תמותה כלם עוברי בעמק הבכא, לבא לנאות שלום ואושר הנצחי, אשר שם יגיעי כח ישליו ומשכורת עמלם ישולם להם בשובע שמחות נצח, ובנעימות עולמים.—

מרדכי בן־דוד סטרעליסקער בבראדי.

הטבעת *).

שיר ספורי

אִישׁ הָיָה בְּמִזְרַח אֶרֶץ בְּיָמִים קַדְמוֹנִים
לוֹ טַבַּעַת יְקָרָה מִכָּל אוֹצָר וּמַטְמוֹנִים;
אַבְנֵי שׁוֹהַם וְיָשְׁפֵה מַחֲמַדֵּי הָעֵינָיִם
מְשֻׁבָּצִים בְּפָז בְּמַשְׂכִּיּוֹת זְהַב־פַּרְוָיִם
בְּרֹב נוֹעַם וּפְאֵר פְּנֵי הַטַּבַּעַת הֶאֱדִירוּ
וּבִיקַר עֶרְכָּם, עֶרְכָּהּ לִמְאוֹד הוֹקִירוּ. —

אַךְ עוֹד בָּהּ סְגֻלָּה נִפְלָאָה וְנִבְחֶרֶת:
לֹא יָדַע אֱנוֹשׁ מוֹצָאָהּ, מֵהָכְמָתוֹ נִסְתָּרֶת:
„תֵּת לְנוֹשְׂאֶיהָ חֵן, בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם
„אִם בֶּאֱמוּנָה זֹאת נִצְמֶדֶת עַל יָדָם". —

הָאִישׁ הַלָּזֶה מִכָּל כְּלִי חֶמְדָּה נְצָרָהּ
כָּל יְמֵי חַיֵּיהוּ מֵאֶצְבָּעוֹ לֹא הֱסִירָהּ
וּלְבַעֲבוּר תִּהְיֶה זֹאת הַמָּנָה הַיְקָרָה
גַּם לְבֵיתוֹ אַחֲרָיו לָנֶצַח נִשְׁמָרָה;
אֶל הֶאָהוּב מִבָּנָיו הִנְחִילָהּ בְּמוֹתוֹ
וּלְחוֹק כָּל יַעֲבוֹר צִוָּהוּ גַּם אוֹתוֹ:

---

*) העתקה מספר נאטהאן דער ווייזע מהחכם לעססינג; ונמצא כעין זה הספור בשבט יהודה להחכם הרופא הר"ר שלמה וידגה ז"ל, דף כ"ז ע"ב (אמסטערדאם שנת דודי צ"ח). — ואנכי העתקתי את השיר הזה למלאות רצון אחד ממאהבי אשר דרש דרש זאת ממני. וע"כ כוננתיו רק בדרך שיר ספורי מבלי הורה אף ברמז מה לאשר ירה המחבר האשכנזי אבן פנת כונתו, ועל כעין זה הנני קורא את הכתוב: מי חכם ויבן אלה נבון וידעם כי ישרים דרכי ה' צדיקים ילכו בם, ופושעים יכשלו בם (הושע י"ד י'). —

„לְבִלְתִּי הוֹרִישׁ הַטַּבַּעַת יְקָרַת מַכְמַנִּים
„כִּי אִם לַאֲהוּב־לְבָבוֹ לַיָּקָר מֵהַבָּנִים
„וַאֲשֶׁר לְחֶבְלוֹ הַטַּבַּעַת תִּפּוֹל לְמָנָה
„גַּם מֶמְשֶׁלֶת הַבַּיִת לוֹ תְהִי נְתֻנָה
„וְאַף אִם צָעִיר יְהִי, כָּךְ מִכֻּלָּמוֹ
„אָדוֹן וּמוֹשֵׁל אַךְ הוּא יִהְיֶה לָמוֹ". —

דּוֹר אַחַר דּוֹר כָּכָה אַחֲרֵיהֶם
הוֹרִישׁוּ הַטַּבַּעַת לַיָּקָר מִבְּנֵיהֶם
עַד בּוֹאָהּ לְאֶחָד לוֹ שְׁלשָׁה בָנִים
כֻּלָּמוֹ נֶחְמָדִים נִטְעֵי נַעֲמָנִים
נֶאֱהָבִים וּנְעִימִים סָרִים לַמִּשְׁמַעַת
אֶל כָּל אֶחָד מֵהֶמָּה יָאֲתָה הַטַּבַּעַת. —

אֶפֶס פַּעַם בְּפַעַם גָּבַר אִישׁ עַל אָחִיהוּ
בְּיֶתֶר שְׂאֵת וְעוֹז בְּאַהֲבַת אָבִיהוּ;
כִּי בְּהִמָּצֵא עִם הָאָב אַךְ אֶחָד מִבָּנָיו
וּלְבַדּוֹ עַל דְּבַר הַמָּנָה שָׁפַךְ לִבּוֹ לְפָנָיו
אוֹתוֹ חָשַׁב לַיָּקָר רַק אוֹתוֹ אָבָה הַצְלִיחַ
וּבְצִדְקַת תֻּמָּתוֹ לְכָל אֶחָד כֵּן הִבְטִיחַ. —

וַיְהִי כִּי קָרַב קִצּוֹ עֵת הַשִּׁלּוּם הִגִּיעַ
רוּחַ הָאָב הִשְׁתּוֹחֲחָה לֹא יָכְלָה הַרְגִּיעַ;
הֵן לְכָל אֶחָד מִבָּנָיו הִבְטִיחַ נֶאֱמָנָה
כִּי רַק אוֹתוֹ יְחוֹנֵן בִּיקַר זֹאת הַמָּנָה
וְעַתָּה אֶל מִי יִתְגַּנָּה נַפְשׁוֹ כַּל יָדֵעָה
כִּי לְהַאֲדִיב הַשְּׁנַיִם עַד לִבּוֹ נָגָעָה. —

וּלְמַעַן מְצוֹא מָנוֹחַ לְנַפְשׁוֹ הַנֶּאֱנָחָה
בַּלָּאט קָרָא וַיֹּאמֶר אֶל אָמָן בַּמְּלָאכָה:
„כְּתַבְנִית טַבַּעְתִּי זוֹ עֲשֵׂה לִי עוֹד שְׁתָּיִם
„אַל תָּחוּס עַל הוֹן לֹא עַל יְגִיעַ כַּפָּיִם
„רַק לְמַעַן יַחְדָּיו כֻּלָּנָה תִּשְׁוֶינָה
„אֶל כָּל עֵין־רוֹאָן, כִּתְאוֹמִים תִּהְיֶינָה.“ —

הָאָמָן הַשְּׂכִּיל הִצְלִיחַ בִּמְלַאכְתּוֹ הַיְקָרָה
הָרִאשׁוֹנָה בֵּין־שָׁלֹשׁ־אֵלֶּה גַּם לָאָב לֹא נִכָּרָה
וַיִּקְרָא לִשְׁלֹשֶׁת בָּנָיו בְּנֶפֶשׁ שׂוֹמַחַת
אִישׁ אִישׁ לְבַדֵּהוּ בְּשׁוּבָה וּבְנַחַת
וַיִּתֵּן לְכָל אֶחָד טַבַּעְתּוֹ — וּבִרְכוֹתָיו —
וַיִּגְוַע, וַיֵּאָסֵף, וַיִּשְׁכַּב עִם אֲבוֹתָיו. — —

וַיְהִי אַךְ מֵת אֲבִיהֶם בָּאוּ כֻלָּמוֹ
כָּל אֶחָד הוֹכִיחַ כִּי אוֹתוֹ לְאָדוֹן שָׂמוֹ;
וּלְמוֹפֵת עַל דְּבָרָיו הֶרְאָה הַטַּבַּעַת
לָכֵן מִי מֵהֶם יִשְׂתָּרֵר, אֵיכָה לָדַעַת? —
יִתְוַכְּחוּ, יִנָּצוּ, יִשְׁפּוֹטוּ, וַיִּתְגָּרוּ;
אָכֵן לָדַעַת הַנְּכוֹנָה־אַךְ שָׁוְא חָקְרוּ! — —

הָאַחִים הַשְּׁלֹשָׁה יַחְדָּיו לַמִּשְׁפָּט בָּאוּ
מִידֵי אֲבִיהֶם קִבְּלוּהָ, כֻּלָּם נִשְׁבָּעוּ;
וְהֵן אֱמֶת בְּפִיהֶם כֻּלָּם דִּבְּרוּ נְכוֹנָה
כִּי הַבְטָחַת אֲבִיהֶם הֲלֹא לָהֶם נֶאֱמָנָה;
הֵן לְאִישׁ וְאִישׁ לְבַדּוֹ הִבְטִיחַ בַּסֵּתֶר
אֲשֶׁר מֵאֶחָיו רַק לוֹ יִתֵּן הַיֶּתֶר.

וּמֵאֲשֶׁר כִּי צִדְקַת אֲבִיהֶם לָמוֹ נוֹדָעַת
לָכֵן אִישׁ אִישׁ נָתַן בְּאָחִיו הַמִּגְרַעַת
לֵאמֹר: אַב אָהוּב כָּזֶה אֵין בִּלְשׁוֹנוֹ רְמִיָּה
אֵין זֹאת כִּי אִם מֵאָחִיו הָעַוְלָתָה פּוֹרִיָּה
וְלָכֵן בְּכָל עוֹז יִתְנַכֵּל לְגַלּוֹת אֶת הַבְּלִיַּעַל
גַּם לִנְקוֹם בּוֹ נָקָם עַל מַעֲלוֹ אֲשֶׁר מָעַל. —

הַשּׁוֹפֵט עָנָם: כַּל תּוֹסִיפוּן רְאוֹת פָּנָי
אִם כַּל תָּחִישׁוּ הָבֵא אֶת אֲבִיכֶם לְפָנָי
אִם הוּא אֵינֶנּוּ פֹּה עִמָּנוּ הֵנָּה
אֵיכָה לִשְׁפּוֹט אוּכַל? אֵיכָה אָבִינָה?
הַאֵשֵׁב עַל כֵּס־מִשְׁפָּט חִידוֹת לְפַעְנֵחַ?
אוֹ תוֹחִילוּ כִּי לַטַּבַּעַת פֶּה יִפָּתֵחַ? —

אָמְנָם הַרְפּוּ! הֵן אָזְנִי שָׁמֵעָה
כִּי חַטַּבַּעַת הַנְּכוֹנָה בִסְגֻלָּתָהּ נוֹדָעָה
„בְּעֵינֵי אֵל וְאָדָם תֵּת חֵן לְנוֹשְׂאֶיהָ"
בְּזֹאת תִּבָּחֵן הַנְּכוֹנָה, זֹאת תִּתֵּן עֵדֶיהָ! —
אַךְ לֹא הַנִּכְזָבוֹת כֵּן תַּעֲשֶׂינָה אֲלֵיכֶם! —
לְזֹאת הַגִּידוּ, מִי מִשְּׁלָשְׁתְּכֶם תֶּאֱהָבוּן שְׁנֵיכֶם? —

הַגִּידוּ אַל תַּחֲרִישׁוּ! — אַךְ לָמָּה תִּתְרָאוּ? —
לָמָּה לִפְנֵי הַמִּשְׁפָּט לָמָּה כֻּלְּכֶם תֶּחְטָאוּ? —
הֵן טַבְּעוֹתֵיכֶם כְּחוֹק הַסְּגֻלָּה בַּל תִּפְעַלְנָה
הָפֵץ פֶּלֶא חוּצָה הֵן בַּל תּוּכַלְנָה
כְּאִישׁ כְּאָחִיהוּ אַךְ אֶת נַפְשׁוֹ תְּאַהֵבוּן
נוֹכְלִים אַתֶּם! נִכְזַבְתֶּם גַּם תְּכַזֵּבוּן! —

רְאוּ! בֵּין טַבְּעוֹתֵיכֶם אַף אַחַת לֹא נְכוֹנָה
אוּלַי הַטּוֹבָה נֶאֶבְדָה, נֶאֶבְדָה וְאֵינֶנָּה
וַאֲבִיכֶם לְמַלְאוֹתָהּ שָׂם שָׁלֹשׁ בְּעַד הָאַחַת; —
וְעַתָּה אִם תַּחַת מִשְׁפָּטִי, עֲצָתִי כָּל תֹּאבוּ קַחַת
לְכוּ לְשָׁלוֹם! — אַךְ זוּ עֲצָתִי הוֹאִילוּ, הַקְשִׁיבוּ:
„חִדְלוּ לִשְׁפּוֹט שָׁפוֹט כָּל עוֹד רִיב תָּרִיבוּ;

„מִידֵי אֲבִיכֶם אִם טַבַּעַת לְכֻלְּכֶם נִתָּנָה
„אִישׁ וָאִישׁ יַאֲמִין כִּי טַבַּעְתּוֹ הִיא נֶאֱמָנָה;
„וְאוּלַי בְּחִלָּה נֶפֶשׁ אֲבִיכֶם בְּמוֹשֶׁלֶת אַכְזָרִיָּה
„הִשְׂתָּרֵר בְּבֵיתוֹ לְבַדָּהּ בִּזְרוֹעַ הַנְּטוּיָה,
„כִּי לֹא אָבָה הֵיטִיב לְאֶחָד וְלִשְׁנַיִם הָרֵעַ
„פֶּן מֶמְשַׁלְתּוֹ עֲלֵיכֶם בְּשֵׁבֶט בַּרְזֶל תִּשְׂתָּרֵעַ

„לָכֵן אִישׁ אִישׁ מִכֶּם יִכּוֹן בְּעֵצָה וְתַחְבֻּלָה
„הַרְאוֹת לְעֵין־כֹּל כִּי לְטַבַּעְתּוֹ הַסְּגֻלָּה:
„בְּהַצְנֵעַ לֶכֶת, בַּעֲשׂוֹת יוֹשֶׁר, בְּרוּחַ נֶאֱמֶנֶת
„יְהִי לִסְגֻלַּת טַבַּעְתּוֹ אִישׁ אִישׁ לְמִשְׁעֶנֶת;
„וְאִם בְּדוֹר בְּנֵיכֶם בְּרִבְבוֹת אַלְפֵי שָׁנִים
„פִּלְאֵי הַטַּבַּעַת יִוָּדְעוּ פְּלָאֶיהָ הַנֶּאֱמָנִים
„אָז לִפְנֵי כֵס־מִשְׁפָּטִי זֶה אוֹתָמוֹ אָבִינָה
„אָז אִישׁ יֵשֵׁב עָלָיו מְלֵא חָכְמָה וּתְבוּנָה
„לָדַעַת זֹאת אַךְ הוּא יוֹרֶה לִבְנֵיכֶם
„אַךְ הוּא יִשְׁפּוֹט בְּצֶדֶק הָרִיב אֲשֶׁר בֵּינֵיכֶם!" —

מרדכי בן־דוד סטרעליסקער בבראדי.

שיר על ההגבהה *).

זאת הַתּוֹרָה, הָעֵדוּת הַנִּבְחֶרֶת
חַנָּנוּ אֵל צוּרֵנוּ.
אִתָּנוּ מִדּוֹר דּוֹר הִנָּהּ מִשְׁמֶרֶת
אִתָּנוּ כָּל יָמֵינוּ.

הִתְפָּאֵר בָּהּ, הִתְגָּאֶה בָּהּ, שָׂאֶהָ,
עַמִּי, וּלְכֹל הַרְאֶהָ.
קִנְיָנְךָ הִיא, בִּמְחִיר כָּבֵד בָּאַתְךָ;
בִּמְחִיר רַב הִגִּיעַתְךָ.

הֵן בִּגְלָלָהּ כָּל הוֹן יָקָר פִּזַּרְתָּ
כָּל חֶמְדַּת הָאָדָם.
כָּל טוּב וּרְכוּשׁ וָחֹפֶשׁ בָּהּ מָכַרְתָּ,
שָׁלוֹם, כָּבוֹד וָדָם.

---

*) **אמר המסדר:** במכתב עתי „דער יודע" לשנת **1832** סי' י"ר עמוד ק"ה נמצא שיר בלשון אשכנזית על ההגבהת, היינו על המנהג הקדמון מאד באומתנו להגביה ס"ת בבית הכנסת להיראות פני כתיבתו לצבור וכל העם עונים וזאת התורה כידוע; ואמרתי קדמון מאד, יען לא בלבד במסכת סופרים אך גם בירושלמי דסוטה מפריש הפסוק ארור אשר לא יקים על החיוב להגביה ס"ת בצבור כמדבר בדבר נהוג מימי קדם. ואמר ר' שמעון בן יקים (אולי טעות המעתיק בהחליפו שם אביו של ר' שמעון במלת יקים שבפסוק) אומר זה החזן, ועיין על פסוק זה הרמ"בן בפירושו. ועתה אחרי כי ראשי המשוררים באומתנו העתיקו ללשון עברית השיר המפואר הזה אשר רוממות עשתנותיו יעוררו רגשת אהבתנו אל התורה התמימה, חלקנו וצור משגבנו ביום צרה, אמרתי להביא פה העתקותיהם, ואספיח אליהן העתקתי, הגם כי רזה היא לעומתן.

הֵן זֶה נִסֵּנוּ, תּוֹרַת אֵל נִסִּי,
מִשְׂגַּבִּי וּמְנוּסִי —
נִסֵּנוּ זֶה: תַּחְתָּיו לַקְּרָב נִגַּשְׁנוּ
תַּחְתָּיו מָוֶת פָּגַשְׁנוּ

אַתָּה גַם זֶה, מַלְכֵּנוּ רָם וָרַב!
נָתַתָּ לַאֲבוֹתֵינוּ.
נַחְנוּ כָּשַׁלְנוּ וַנִּפּוֹל בַּקְּרָב,
אַךְ הִנֵּה פֹּה נִסֵּנוּ.

יוֹם נִפְלֵנוּ גַם זֶה הִצַּלְנוּ לָנוּ,
וּבְחֵיקֵנוּ נְשָׂאנוּ;
וּכְבָבַת עַיִן, כֵּן אוֹתוֹ נָטַרְנוּ,
וּכְבֵן יָחִיד שָׁמַרְנוּ.

בִּסְבִיבוֹתָיו הַגִּבּוֹרִים בְּתָקוּ;
רַבּוּ, לֹא יְסֻפָּרוּ,
וּשְׂרִידֵי חֶרֶב נִרְדָּפִים, לֹא פָּקוּ,
בִּבְרִיתָם לֹא שִׁקְּרוּ.

אָז כַּשִּׁבֹּלֶת, חָרָעָה בְּאָתְנוּ:
בָּאָתְנוּ, לֹא כִסָּתְנוּ.
בָּאֵשׁ, בַּמַּיִם בָּאנוּ; וּבְיָדֵנוּ
תָּמַכְנוּ אֶת נִסֵּנוּ.

כַּמָּה בְּנֵס הַזֶּה חַיִּים נִצְרָרוּ
וּבְלַהַב אֵשׁ הוּקָדוּ!
כַּמָּה עֵת תָּפְשָׂם בּוֹ עִמּוֹ דֻקָּרוּ,
וּבְמוֹתָם לֹא נִפְרָדוּ!

הֵרִיק אוֹיֵב חַרְבּוֹ, דָּרַךְ קַשְׁתּוֹ,
לֹא נָח מִמִּלְחַמְתּוֹ.
הַכֹּל הָיָה לָבַז; סֵפֶר הַצּוּר
הוּא נִשְׁאָר, הוּא נָצוּר.

לָכֵן נִתְפָּאֵר בּוֹ. לַכֹּל נַרְאֵהוּ,
כָּל הָעַמִּים יִרְאוּ.
כִּי בוֹ הוֹן רַב נָתַנּוּ וַנִּקְנֵהוּ,
בִּמְחִיר רַב לָנוּ הוּא.

נָח אוֹיֵב, כָּלָה שֹׁד — אַךְ אִם עוֹד פָּעַם
יֵעוֹר, וִיחַדֵּשׁ זָעַם;
הֵן אָז יֵדַע צוֹרֵר כִּי אֶת נִסֵּנוּ
לֹא נִטּוֹשׁ כָּל יָמֵינוּ.

ש"ד"ל.

העתקה אחרת.

זֹאת הַתּוֹרָה זֹאת הַתְּעוּדָה
לָנוּ מֵאֵל חַי נְתוּנָה;
תִּהְיֶה שְׁמוּרָה תִּהְיֶה כְבוּדָה
בֵּינֵינוּ עֲדֵי עַד אֱמוּנָה.

הַגְבֵּה הַגְבֵּהָ, עַם יְהוּדָה!
בִּגְאוֹן־כָּבוֹד רוֹמְמֶהָ;
מְחִיר רַב תַּתָּ בְּעַד הַחֲמוּדָה
רִבִּיתָ בִּמְחִירֶיהָ.

בְּזֹאת יְקָרָה תּוֹרַת שָׁמַיִם
כָּל יְקָר אָדָם חָסַרְתָּ,
עוֹשֶׁר, כָּבוֹד, חוֹפֶשׁ, חַיִּים
גַּם דַּם לָרוֹב פִּזַּרְתָּ.

זֹאת הִיא נֵס־יָהּ מִשְּׁמֵי עֲרָבוֹת
בִּגְלָלָהּ בְּעוֹז דָּגַלְנוּ;
אֲלָפִים בִּגְלָלָהּ גַּם רְבָבוֹת
חֲלָלִים בְּיַד צָר נָפַלְנוּ.

יְיָ מַלְכֵּנוּ! — לַאֲבוֹתֵינוּ
הִנְחַלְתָּ זֹאת הַתְּמִימָה,
אִם בַּקְּרָב — אָזְלָה יָדֵינוּ
אַךְ עוֹד הַנֵּס נָרִימָה!

בִּנְפוֹל הָעָם, שְׁבִי הָלָכוּ
בְּסֵתֶר לִבָּם נְשָׂאוּהוּ,
בְּעוֹז אַהֲבָה אוֹתוֹ מָשָׁכוּ
כְּבַת עֵינָם נְצָרוּהוּ!

הַגִּבּוֹרִים הַנִּלְחָמִים
סְבִיבָיו נָפְלוּ וְנִשְׁמָדוּ
אַךְ שְׁאָר עַמּוֹ עוֹדוֹ תְמִים
בַּקֹּדֶשׁ לֹא כָחָדוּ!

בֵּין זִרְמֵי נַחֲלֵי בְלִיַּעַל
כִּמְעַט בִּתְהוֹם צָלַלְנוּ,
דֶּגֶל־יָהּ נָשָׂאנוּ מַעַל
וּמִנַּהֲרוֹת אֵשׁ נִצַּלְנוּ!

רַבִּים בַּנֵּס זֶה נֶעֱטָפוּ
וְעִמּוֹ, לְמוֹ־אֵשׁ נִמְסָרוּ,
רַבִּים נַפְשָׁם כִּי חֵרְפוּ
עַל מָגֵן זֶה דֻּקָּרוּ.

שָׁלַח אוֹיֵב חָפֵץ קְרָבוֹת
אֵשׁ, חִצִּים, וּכְלֵי רֶצַח;
אִם כָּל יָקָר שָׂם לַחֲרָבוֹת
כְּתָב־אֵל — הִצַּלְנוּ נֶצַח!

תּוֹרָה זֹאת, לָכֵן נָרִימָה
בְּגָאוֹן כָּבוֹד גַּם רְנָנָה;
כִּי קָנִינוּ, זֹאת הַתְּמִימָה
לָנוּ בִּמְחִיר רַב לְמָנָה.

עַתָּה יִשְׁקוֹטוּן מְשַׂנְאֵנוּ —
אַךְ בְּקוּם עָלֵינוּ קָמִים
יֵדְעוּ כֻלָּם — מִדִּגְלֵנוּ
בַּל נָסִירָה עַד עוֹלָמִים!

בראדי בחודש זיו תקצ"ג לפ"ק.

מרדכי בן דוד סטרעליסקער.

העתקה אחרת.

זאת הַתּוֹרָה, זֶה הַדָּבָר
אֵל חַי מֵאָז צִוָּנוּ,
אוֹתָהּ נִשְׁמוֹר, בָּהּ נִתְגַּבָּר
כָּל־עוֹד יֶשׁ־רוּחַ בָּנוּ.

הָרֵם אוֹתָהּ, עַם יִשְׂרָאֵל!
כִּי הִיא כָּל־תִּפְאַרְתֶּךָ,
כָּל־הוֹן יָקָר אֶל־הַשּׁוֹאֵל
פִּזַּרְתָּ עַל־לִקְחֶךָ.

כָּל עֹנֶג, כָּל־חֶדְוַת אָדָם
לִנְצוֹר אוֹתָהּ הִשְׁבַּתָּ
חֹפֶשׁ, כָּבוֹד, שַׁלְוָה, וָדָם
טוּב לֵב כָּפְרָהּ נָתַתָּ.

זֶה לָנוּ נֵס, אוֹתוֹ נָרִים
עָלָיו נִלְחוֹם נִלְחַמְנוּ,
בּוֹ נִשְׁחָטִים וּמְדֻקָּרִים
כִּמְעַט לִגְוֹעַ תַּמְנוּ.

אוֹתוֹ, מַלְכֵּנוּ! זֶה כַּמָּה
נָתַתָּ לִזְקֵנֵינוּ,
מִפְלָט אָבַד בַּמִּלְחָמָה
אַךְ פֹּה נִשְׁאַר דִּגְלֵנוּ.

נָצַרְנוּ גַם בַּמַּטְמוֹנִים
עֵת רַגְלֵינוּ נָטָיוּ.
אֵלָיו פָּנוּ כָּל־רַעְיוֹנִים
כִּי בוֹ מֵאָז חָסָיוּ.

כָּל־שַׂר צָבָא, כָּל־אַבִּירִים
בִּסְבִיבוֹתָיו גֻּדָּעוּ,
אַךְ עַם מִצְעָר הַנִּשְׁאָרִים
כַּדֶּגֶל לֹא פָּשָׁעוּ.

הָשְׁלַכְנוּ בִּמְצוּלוֹת יַמִּים
אָמְנָם עוֹד לֹא נוֹאַשְׁנוּ.
אָזַרְנוּ עוֹז, וּכְמוֹ רָמִים
הַנֵּס הַזֶּה נוֹסַסְנוּ.

רַבִּים לוּטִים בַּנֵּס הַזֶּה
אֶל תּוֹךְ הָאֵשׁ הָשְׁלָכוּ,
רַבִּים עָלָיו דָּמָם יִזֶּה
עֵת כַּדּוֹנַג נִתָּכוּ.

מִיּוֹם הָסְחַבְנוּ בַּשִּׁבְיָה
מִכָּל־טוֹבָה שֻׁלָּלְנוּ,
כָּל־הוֹן וּרְכוּשׁ לָבַז הָיָה
רַק תּוֹרַת־אֵל הִצַּלְנוּ.

עַל כֵּן בִּפְאֵר אוֹתָהּ נָרִים
כִּי הִיא מוֹרָשָׁה לָנוּ,
רָאמוֹת. גָּבִישׁ לַכִּכָּרִים
בִּתְמוּרָתָהּ יֻקְטָנוּ.

עַתָּה צָר נַח — אַךְ אִם קַשְׁתּוֹ
יָשׁוּב יִדְרֹךְ עָלֵינוּ,
רָאֹה יִרְאֶה עַל חֶרְפָּתוֹ
כִּי לֹא נִטּוֹשׁ דִּגְלֵנוּ.

י"ש"ר.

הערה על מאמר בירושלמי.

להוכיח כי חכמי ישראל היו בקיאים בחכמת המדידה הביא בעל מטה דן (ויכוח ד' סי' נ"ו) דברים אלה: "איתא בירושלמי (סוטה פ"ה הלכה ה') שהמלכות שם מס כבד על ריש גלותא דהיינו שיתן לו חדר מרובע של מ' על מ' מלא חטים וא"ל רב הונא שיבקש מהמלך שיתן החטים בב' פעמים חדר של כ' על כ' בכל פעם ובכן ירויח החצי. והטעם הוא שאם תעשה מרובע של מ' על מ' יחזיק ד"ת אלף ות"ר כורים של חטים. קח קו של כ' ועשה ממנו מרובע תמצא שאינו מחזיק אלא רביע של מרובע הגדול, וכשתעשה אחד כמוהו לא יחזיקו שניהם אלא חציו של מרובע הגדול דהיינו ת"ת כורים מפני שהמרובע הגדול ארכו מ' ורחבו מ' וכשתחבר שני המרובעים הקטנים יחד יולידו ריבוע שארכו מ' ורחבו כ'. והכלל היוצא מזה הוא: אם תוציא מהמרובע חצי רחבו וישאר ריבוע אין בריבוע אלא חצי שטחו של מרובע." עד כאן לשון המחבר ההוא באריכות דברים על דבר קל ופשוט מאד. ועל זה השיב לו הכוזר שם: זהו דבר שלא יפול בו ספק. — אמנם אני אומר כי לא יפול ספק שזה החשבון מוטעה מעיקרו בבחינת הענין שהוא מביא אליו, ולא לבד בעל מטה דן טעה באמרו ובכן ירויח החצי. אלא אף בעל יפה מראה טעה באמרו בפירושו שם וכמלא שמרויח החצי. ושניהם נגררו לזה הטעות בהשענם על דברי רב הונא שאמר לריש גלותא ואת מיתגר פלגא. ככתוב בירושלמי שם; וסבת טעותם הוא כי לא דקדקו להבדיל בין מרובע שטחיי למרובע מעוקב. והנה ידוע כי יש לשטח רק שתי מדות, אחת לאורך ואחת לרוחב. אך למעוקב שלש מדות, לאורך ולרוחב ולעומק (או לגובה כי אחד הוא), וכאן בלי ספק אנו מדברים במדות המעוקב, כי לשער כמות החטים שיחזיק חדר אחד אין די למדוד שטח קרקע החדר לארכו ולרחבו, אלא צריך למדוד גם גבהו. ועתה צא וחשוב מעוקב של מ' אמה ותמלאהו מחזיק לא פחות ולא יותר מן ששים וארבעה אלפים אמות מעוקבות (לא אלף ות"ר כדברי בעל מטה דן). ומעוקב אשר מדתו כ' אמה בכל צד מצדדיו יחזיק שמנה אלפים אמות מעוקבות. לכן אם ריש גלותה נתן למלך ב' פעמים חדר של כ' על כ' מלא חטים בכל פעם, הנה לא נתן בין הכל רק ששה עשר אלפים אמות מעוקבות מלאות חטים, וזה הוא רק רביע ממה שהיה לו ליתן, א"כ הרויח שלש

רביעיות. ואיך א"כ יצדק מאמר החכמים ההם שהדויח החלי? ותימא גם על רב הונא שאמר לריש גלותא ואת מיתגר פלגא!

ומדי דברי במחבר ס' כוזרי שני לא אחדל מהעיר בין הדברים הנזכרים תיקון בספרו עוד על שני מקומות המתיחסים אל חכמת הכמות, אשר עם בקיאותו בה התרחק מן האמת ודבריו לא יסכימו עם יסודות החכמה ההיא, ואלו הן: א'. בבואו לדבר על האיקלימים שבהם נחלק הכדור הארצי בבחינת הקור והחום כתב (ויכוח ד' סי' רס"ד) בזה הלשון: „הארץ נחלקת לחמשה חלקים ממזרח למערב שקורין זונ"אם בלשון יון דהיינו חגורות בלשוננו הקדוש" עכ"ל. אך ידוע ומפורסם כי חלוקה זאת היא מצפון לדרום. לא ממזרח למערב כמו שהוא אומר. ב'. על אמתת קביעות המולדות על פי החשבון הבטיח להביא ראיה שאין עליה ערעור וכתב (ויכוח ה' סי' קכ"ח) כך: „בליל שני של חג הסכות התס"ט שתי שעות אחר שקיעת החמה ראיתי לקות הלבנה בעיר לונדריש ובודאי הגמור שבאותו רגע שהתחיל הלקות התחיל יום ט"ז לחדש הראיה כידוע לבקי בחכמת התכונה ונפקא מינה שאם אז התחיל יום ט"ו לראיה היה ג"כ יום ט"ז למולד שהרי וכו'" עכ"ל.

אמנם מה שהוא בעיניו ודאי גמור הוא בעיני הבקיאים בחכמה זו שקר גמור, כי הם יודעים בבירור שבזמן לקות הלבנה יהיו השמש והארץ והירח שלשתם בקו אחד ישר. ואז יהיה בהכרח זמן נגוד הלבנה, וכמו כן הם יודעים בבירור שהנגוד לא יפול לעולם ביום ט"ז למולד באשר הוא יבא באמצע החדש ממש, ומדת החדש היא כ"ט י"ב תשצ"ג. א"כ חציו שהוא רגע הנגוד יהיה רחוק מהמולד י"ד יום י"ח שעות שצ"ו חלקים וחצי חלק. נמשך מזה שהלקות יפול תמיד ביום ט"ו למולד, לא ביום ט"ז למולד כדברי זה המחבר. וכל זה פשוט.

י"ש"ר.

הערה על דבור אחד להראב"ע ז"ל.

במחברת ציון אשר זה מעט בשנים החלה להתראות על פני תבל, ופתאום אספה נגהה ודורשיה יאמרו איה. הראיתי בעמוד מ"ח לשנת תר"א נזכר לשבח הראב"ע ז"ל על אשר עשה חיל בחכמת התשבורת, והוכיח זאת הובא שם לימוד אחד ממנו הנמצא לו (כפי המדובר שם) בס' המספר, אבל בעמוד קט"ז העתיק החכם המפורסם ידידי הר"ר שד"ל כ"י מלה במלה דברי הראב"ע, ואמר שמצא אותם בס' יסוד מספר כ"י אשר בידו, לא בס' המספר. ובלי ספק האמת אתו, כי בדקתי גם

אני גם׳ המספר הנמצא בידי ולא מצאתי בו המאמר ההוא, ואלה דבר״י הרא״בע; „כל ארבעה מספרים שערך הא׳ אל הב׳ כערך הג׳ אל הד׳ אם תחבר מרובע ארבעתן ותדע כמה יעלה. ותחבר הראשון עם הרביעי ותקח מרובע המחובר ותוסיף עליו מרובע היתרון שיש בין הב׳ והג׳ יהיה שוה כעולה בראשונה; וכנה אם תחבר הב׳ והג׳ ותקח מרובע המחובר ותוסיף עליו מרובע היתרון שיש בין הא׳ והד׳ ימצא העולה שוה לראשון.״

והנה בקראי דברים אלה עמדתי משתומם, כי היה זה בעיני בתחלת ההשקפה חידוש גדול, לא ימצא זכרונו אצל שום אחד מחכמי העמים אשר העמיקו הרבה בחכמת התשבורת, גם שאלתי את פי הבקיאים בזה, וכלם הודו לי כי מעולם לא ראו דבר זה בספריהם ולא שמעו מתנו; לזאת נפלאתי מאד להמציא דבר חדש בחכמה זו שנשאו ונתנו עליה גדולים חקרי לב די והותר, איך ישאר חידוש כזה טמון ונסתר כמה מאות שנים מעיני המהנדסים הגדולים, ואיך לא הגיעו אל משפט זה בחקירותיהם הרבות עד שיהיה הרא״בע לבדו הממציא הראשון, וגם אחריו אין איש שם לבו לענין החדש הזה אשר באולי יועיל להרחבת גבולות החכמה!

אמנם כאשר עיינתי היטב בטבע הלימוד הזה נתברר לי, כי לא דבר חדש הוא, אלא הוא רק אחת מן התולדות הרבות שנוכל להוציא מן המשפט הידוע והמפורסם הזה: כי בכל שווי של שני יחסים יהיה כפל המספרים החצונים שוה אל כפל המספרים הפנימיים, רצוני לומר שאם יהיה

$$a : b = c : d$$

יהיה גם כן

$$ad = bc.$$

ומן המשפט הישן והידוע הזה הוציא הרא״בע הלימוד הנזכר הנראה חדש ואינו אלא תולדה יוצאת מדבר ישן, ולפיכך לא הזכירוהו מחברי האומות.

ולהראותך שכן הוא, קח השווי הנזכר $ad = bc$, ותגרע ממנו מצד ימין ומצד שמאל כמות bc, אז יהיה $ad - bc = 0$;

קח הכפל מכל השווי ויהיה $2ad - 2bc = 0$;

הוסף לשני הצדדים מרובע ארבעת המספרים ויהיה:

$$2ad - 2bc + a^2 + b^2 + c^2 + d^2 = a^2 + b^2 + c^2 + d^2.$$

ועתה הנה בכל שאלה ותמצא כי כל הרבוע בו אינו אלא מרובע של מספר א' מחובר עם מספר ד' ומרובע של היתרון שבין הב' והג'; כי הנה החלק האחד ממנו $a^2 + 2ad + d^2$ אינו אלא $(a + d^2)$, והחלק האחד ממנו $b^2 - 2bc + c^2$ אינו אלא $(b - c^2)$, א"כ כל השווי הוא $(a + d^2) + (b - c^2) = a^2 + b^2 + c^2 + d^2$, וזה הוא ממש מה שאמר הרא"בע, כמובן לכל מעיין.

וכן המשפט השני הנכלל בלימוד ההוא נובע ג"כ מן היסוד הנזכר הידוע כבר, ואציע פה הראיה גם לזה בקוצר מלין, יען היא דומה לראשונה, רק בהיפוך השווי. וזה תארה:

$$bc = ad$$

$$bc - ad = o$$

$$2bc - 2ad = o$$

$$2bc - 2ad + a^2 + b^2 + c^2 + d^2 = a^2 + b^2 + c^2 + d^2$$

$$(b + c^2) + (a - d^2) = a^2 + b^2 + c^2 + d^2.$$

י"ש"ר.

צור

קאראקטעריסטיק בעריהמטער צייטגענאָססען.

Sir Moses und Milady Judith Montefiore.

פאָן

דאָקטאָר י. מ. יאָסט אין פ"פ אם מאין.

זייט דעם יאהרע 1840 שטעהט דער נאמע מאָנטעפיאָרע מיט אונאויסלעשליכער שריפט אויף דען טאפעלן דער געשיכטע ניכט נור איזראעלס, זאָנדערן דער גאנצען מענשהייט. דער בלאָסע נאמע רופט פאָר אונזערע פאנטאזיא איינע רייהע פאָן בילדערן, דיא, יע לאָנגער וויר זיא בעטראכטען, דעסטאָ שטאָרקער דאס געמיטה בעוועגען, אונד איינען דעסטאָ וואָהלטהוענדערען אונד ערהעבענדערען איינדרוק צוריקלאססען. מיט גרויזענהאפטעם ענטזעצען ערבליקקען וויר דאָרט, אין דאמאסק'ס ליעבליכען געפילדען, וואָ דיא נאטור איהרע גאנצע פראכט ענטפאלטעט, אין יענעם גארטען דעם העררן, וואָ נור ענגעל איהרע קאָרע אנשטיממען זאָללטען צום פרייזע דעם שאֶפפערס, פלאֶצליך האֶללענגייסטער, וועלכע אויס דער ערדע הערפאָרשווממען, אונד האם אונד טיקקע אונד פערראטה אונד מאָרד אין ווילדער וואוטה אללע גרייעל פעראיבען, וואָצו האבזוכט אָדער ראכע אָדער איבערמוטה זיא רייצען; — פאָן פערן שטעהט טיעף בעקיממערט דער געניוס דער מענשהייט, ווינקענד דען נאטיאָנען דאס ווערק דער פינסטערנים צו שויען אונד הערבייצואיילען, אום דיא שאטטען צו פערשייכען; זיא קאָממען אונד זעהען, שטוינען מאהלט זיך אויף איהרען ציגען, שרעקקען אונד צווייפעל בעענגען דיא ברוסט, היער ווערדען באנגע זייפצער פערנאָממען, דאָרט פליעסט איינע טהראֶנע טיעפען מיטגעפיהלס, אבער פערגעבענס ערווארטעט מאן רעטטונג, — דא ערשיינט איין רעטטענדער משה אונד עס ערבעבען דיא ריעזען דער אונטערוועלט, זיין וואָרט לאֶזעט דען פורכטבארען צויבער, דיא אונהאָלדע פערזינקען אין דער ערדע טיעפען, דיא וואָלקען פערשווינדען אונד אם פערקלאֶרטען הימעל שוועבט דער פריעדע, לאֶכעלנד דעם פערזאֶהנטען מענשענגעשלעכט אונד מיט דער פאלמע בעקראֶנצענד דאס געווייהטע הויפט דעם דיענערס. וועלכער ניכט

מיט דעם שווערטע, ניכט מיט דער פֿלאממענוואוטה, זאָנדערן מיט דער קראַפֿט דער טוגענד, מיט דעם וואָרטע דער וואהרהייט מיינען זאָ גלאֵנ-צענדען זיעג עררונגען.

דאז איזט איזראעלס רוהם, דעם ערסטגעבאָרנען, פֿאָן יעהער ער-קאָרען, צו וואנדעלן אין דער האנד דעם העררן, ניכט אום נאציאָנען צו איבערוואָלטיגען אונד מיט געוואלטיגעם צעפטער וויטע לאָנדערגעביעטע צו בעהעררשען, זאָנדערן אין זיך דארצושטעללען איין בילד דעם קראֵפֿטיגען גלויבענס אונד מוטהיגער אויסדויער אין הארטען דראַנגזאַלען, אונד דורך דיעזע דיא רעליגיאָן צו פֿערהעררליכען. דיעס איזט דער זין דעם טוידער-פֿאללען דראַמאס, וועלכעס אונזרע אויגען געזעהען, איין אונווידערשפּרעכ-ליכעס צייגניס ווידער דען גלויבענספֿעראכטענדען לייכטזין אונד איינע מאֵכ-טיגע אנרעגונג דער ערקאלטעטען הערצען אונזערס יאהרהונדערטס.

אויס דיעזער אללגעמיינען בעטראכטונג קעהרען וויר צוריק, אום אונ-זערע בליקקע אויף דען העלדען זעלבסט צו ריכטען, וועלכער בערופֿען וואר, דער ערשטאררענדען לייט ווארמען לעבענסאָדעם איינצוהויכען. וואס ער געלייסטעט אונד וויא ער געווירקט אין דען פֿערהאֵנגניספֿאללען טאגען, איזט יעדערמאן בעקאננט; וויר וואָללען עס היער ניכט ווידערהאָלען. וועני-גען וואר עס פֿערגאֵננט, זיך פֿאָן איהם איין טרייעס לעבענדיגעס בילד צו ענטווערפֿען. ווער אבער ווינשטע ניכט זיך שאֵרפֿערע אומריססע איינצופּראֵ-גען, פֿאָן איינעם מאננע, דער דורך איינען העלדענמוטהיגען ענטשלוס אונד איינע זאָ פֿאָלגענרייכע טהאט דאז אייגענטהום דער מיט- אונד נאכוועלט געוואָרדען? ווער ניכט, בעסטיממטע פֿאָרשטעללונגען אין זיך צו טראגען פֿאָן דעם מאננע, דעססען ברוסט זאָ האָהע געפֿיהלע העגט, אונד דעס-סען וויללע זאָ שטארק זיך איבער דעם לעבענס ווידערוואֵרטיגקייטען הינ-אויסשוואנג, אום דיא וויינענדע אונשולד צו טראֵסטען אונד דען ארם דער טיראננייא צו לאֵהמען. ווער מאֵכטע ניכט אויך עטוואס גענויערע קונדע פֿערנעהמען איבער דיא גראָססארטיגע געפֿאֵהרטין, וועלכע זיינע בעסטרע-בונגען זאָ ליעבעפֿאָלל טהיילטע, זיינע בעגייסטערונג נאֵהרטע, אללע געפֿאה-רען מיט איהם בעשטאנד; אונד אין דערען זייטע ער זיך דער הייליגען זעליגקייט ערפֿרייעטע, דעם שאֵנען לאָהנעס זיינער טוגענדען?

סיר משה מאָנטעפֿיאָרע איזט איין וואָהלגעבויטער, שטאטטליכער מאן, פֿאָן קראֵפֿטיגעם אויסזעהען, שטארקען פֿאָרמען, איינגעהמענדער גע-זיכטסבילדונג, געזונדער פֿארבע, לעבהאפֿטעם אויגע, פֿריינדליכעם מונדע. ער מוס איינסט אלס יינגלינג שאֵן געוועזען זיין. געגענוואֵרטיג שטעהט ער אין דער מיטטע דער פֿינפֿציגער. זיינע האלטונג אימפּאָנירט דורך עדעלן אנשטאנד, וויא זיינע ארטיגע צואָרקאָממענהייט געפֿאֵללט אונד אנציעהט. זיינע שפּראכע איזט ריין, זיינע אָרגאנע קלאר, זיין אויסדרוק וואָהלגעוואֵהלט אונד שארף בעצייכנענד, אָהנע קינסטעלייא אָדער אפֿעקטאציאָן; זיין אומ-גאנג לייכט אונד אונגעצוואונגען, זיין אורטהייל אָפֿפֿען אונד אונבעפֿאנגען דיא אייסערונג זיינער געדאנקען.

דען נאֵכסטען אנקניפּפֿונגספּונקט צור אונטערהאלטונג ביעטעט דעם פֿרעמדען יענעס ערייגניס, וועלכעס דען גראָססען רוהם מאָנטע-פֿיאָרעס צום קולמינירען בראכטע. סיר משה פֿערהעהלט ניכט דיא אינ-נערע צופֿריעדענהייט, מיט וועלכער ער אויף זיין ווערק צוריקשויט, אבער

ער שפריכט דאפאן מיט לעבענדיגען געפיהל, ניכט גיעריג נאך לאב אונד
בעוואונדערונג, זאנדערן פאן נייען געריהרט דורך דיא אויפגעפרישטע ער-
איננערונג, אונד שטעטס וויעדער צור בעגייסטערונג ערגליהענד, זא דאס
ער מיט ערגרייפענדער רעדע שילדערט, וואס זיין אויגע אונד זיין הערץ
עמפפונדען. דיא עהרען, וועלכע ער שאן פריהער ערווארבען, דיא אויס-
צייכנונג איינעס זאציאלען פערקעהרס מיט דען גרעססטען שטאאטסמאננערן
אונד פיעלען הערפארראגענדען גייסטערן, וועלכע איהנען איהרע אכטונג
בעצייגען אונד מיט וועלכען ער פריינדליכע בעציעהונגען אונטערהאלט, דיא
אונגעמיינע פערעהרונג, וועלכע איהנען נאך בעענדיגונג זיינער דאמאליגען
מיססיאן פאן אללען זייטען, זעלבסט פאן געקראנטען הייפטערן דארגעלעגט
ווארדען, האבען ווערער זיינער בעשיידענהייט איינטראג געטהאן, נאך זיין
פערהאלטען אירגענדוויא פעראנדערט; זיינע ליעבע, אינסבעזאנדערע פיר
זיינע אפט גענוג אונשולדיג בעדריקטען אונד איהרעס גלויבענס וועגען ליי-
דענדען רעליגיאנסגענאססען. מיט דורך דיא איהנען צו טהייל געווארדע-
נען פארליגע ניכט ערקאלטעט, פיעלמעהר נאך געשטייגען; אונד קיין
וואונש איזט אין איהנען לעבענדיגער. אלס דער, דורך זיינע שטעללונג איהר
אונגליק נאך קראפטען צו מילדערן, זא וויא איבעראלל דורך זיינע גליקסגיטער
וואהלטהאטיג צו ווירקען. זאגאר דורך דאז וואפפען, מיט דעססען פער-
ליהונג דיא קעניגין ויקטאריא. וויא דיא אורקונדע בעזאגט, אלס איינער
האכסט זעלטענען אויסצייכנונג איהנען איהרע טהיילנאהמע אויסדריקטע,
אונד וואָרין דער נאמע יערוזאלעם פראנגט, צייגט עס אפפענקונדיג, דאס
ער ניכט, וויא דאז אפט ביי אנדערן דער פאלל איזט, זיך זיינער אבקונפט
שעמט, אדער פערגעססען מאכטע, דאס ער דער געמיינדע אויסראעלס
אנגעהערט. אויך זיינע רעליגיאזע לעבענסוויזע, שטרענג אויף דעם גע-
ביעטע דער טראדיציאן, האט זיך ניכט פעראנדערט, אונד עס כאמט דאך
איינע געוויססע אכטונג איין, דאס דיא איבערצייגונג ניכט דען פיעלפעלטי-
גען אנרייצונגען דעם לעבענסגענוססעס געוויכען איזט.

גאנץ דיעזעלבען געזיננונגען ענטפאלטעט לאדי (יודיטה) מאנטעפיארע
געבארענע קאהען, איינע פרויא פאן האהער גייסטעסבילדונג אונד גלייכער
קאראקטערשטארקע.

זיא צאהלט עטווא 10 יאהרע וועניגער אלס איהר געמאהל. איהרע
געשטאלט ביעטעט צארטערע פארמען דאר, זיא איזט פאן מיטטלערער
גרעססע אונד פראפארציאנירטען בויא, אונד שיינט, נאך דען איבערשטאנ-
דענען מיהען אונד אנשטרענגונגען זא וויטער זעערייזען צו אורטהיילען, זיך
איינער קראפטיגען נאטור צו ערפרייען. איהר אויגע זאוואהל אלס איהרע
רעדע בעוועגען זיך רוהיג אונד מילד, דאך צוגלייך לעבענדיג אויפפאססענד
אונד מיטטהיילענד, איהרע אונטערהאלטונג איזט דער אויספלוס איינער
דורכגעבילדעטען דענקקראפט אונד גערעגעלט דורך דען פיינען טאקט זא-
ציאלער בילדונג, אהנע פערלייגנונג דער ווארמען געפיהלע פיר מענשען-
וואהל. מיט לייכטער בעאבאכטונג וועיס זיא יעדעם געגענשטאנדע איינע
אינטערעססאנטע זייטע אבצוגעווינען אדער צו געבען, אונד איהרע בעמער-
קונגען זינד עבען זא לעהררייך אונד אנרעגענד פיר דען מינדערקונדיגען,
אלס אנציעהענד פיר דען קונדיגען, וועלכע דיא נור דורכשיממערנדע פיללע
געדיעגענער קעננטניססע אונד דיא געוואנדטהייט אין דערען בעהאנדלונג צו

ערקעננען אונד צו ווירדיגען וויס. מיט דיעזען דורך קיינערלייא אייטעלקייט אָדער לירערייא פֿעראונסטאלטעטען פֿאָרלינגען פֿערבינדעט זיא איינע טיעפֿע זימפאטהיא פֿיר מענשליכע ליידען אונד פֿריידען, אונד איינען וואָהלגעבילדעטען זין פֿיר אללעס שאֶנע אונד ערהאבענע.

דיא היימליכע איינריכטונג ענטשפריכט דיעזען פֿערהעלטניססען אונד דיעזער זיננעסארט. רייכטהום אונד איבערפֿלוס גיבט זיך איבעראלל דארין קונד, וויא עס איהרע שטעללונג אים לעבען דאָרט פֿאָדערט אבער צוגלייך איזט דיא וואהל אונד אנאָרדנונג אין אללען געשמאקפֿאָלל, איינפֿאך שאֶן. אָהנע איבערלאדונג אונד שרייענדען פרונק אָדער אונניטלען פֿויטטער, אונד דאז אוגע עמפפֿאֶנגט פֿאָן דען געגענשטאֶנדען רונד אומהער וואָהלטהוענדע איינדריקע, בעזאָנדערס ציעהען מאנכע שאֶנע געמאֶלדע דיא אויפֿמערקזאמקייט לאֶנגער אויף זיך. מאן פֿיהלט זיך באלד היימיש אונד איבערלאֶסט זיך אין אונגעצוואונגענער בעוועגונג דען פֿריינדליכען געשפרֶעכען דעם גראֶסערן אָדער געריננערן קרייזעס אונד פֿערפֿעהלט ניעמאלס, אנגענעהמע אונד נאכהאלטיגע ערמיננערונגען מיטצונעהמען.

ניכט לייכט אייגנעטע זיך איין אנדערער מאן זאָ וויא מאָנטעפֿיאָרע צו דער מיססיאָן דעם יאהרעס 1840; אונד נור וויל זיך אין איהם זאָ פֿיעלע בעדינגונגען פֿעראייניגען, דיא טהיילס דעם ענגלאֶנדער, טהיילס דעם איזראעליטען אלס זאָלכען אייגען זינד, אונד זיך זעלטען צו איינער זאָלכען געזאממטהייט צוזאממענפֿינדען.

דיא אָבען בעשריעבענען פֿאָרציגע פֿערדאנקט אונזער העלד צום גראָסען טהייל דענן באָדען, דעם לעבען, זאָ צו זאגען דער אטמאָספֿהאֶרע ענגלאנדס, אין וועלכער ביא דען גרונדבעדינגונגען איינער פֿרייערען ערציעהונג, נאֶמליך אייניגעם וואָהלשטאנדע אונד גוטען שטרעבען, דיעזעלבען זיך הייפֿיג ענטוויקעלן אונד צו איינער געוויססען פֿאָללענדונג געלאנגען. סיר משה איזט פֿאָן דיעזער זייטע בעטראכטעט, פֿאָללקאָממען ענגלאֶנדער, וואס פֿיר דיא נאֶהערע ערקעננטניס זיינעס ווירקענס פֿאָן וויכטיגקייט איזט. דיא איינהיימישען יודען אין ענגלאנד האבען זיך, בעזאָנדערס ווען זיא אים שטאנדע זינד, עטוואס מעהר וועלטבילדונג אויפֿצונעהמען פֿאסט גאנץ דיעזעם לאנדע אקקלימאטיזירט. אָבוואָהל זיא פֿאָן איהרער רעליגיאָנספֿאָרם ניכטס אָפּפֿערן. פֿיעלע פּובליציסטען, געשטיטצט פֿאָן דער ענטגעגענגעזעצטען ערמיינונג דער יודען, וואָללען איהנען איינע זאָלכע בילדזאמקייט אבשפרעכען, פֿיעלמעהר דיעזעלבען איבעראלל גלייך פֿינדען, אונד דעמהאלב אויך איינע שטרענגערע נאציאָנאליטאֶט איהנען בייאמעססען. אים מיטטעלאלטער גליך דיא בעשרייבונג איינעס אויסגעצייכנעטען יודען אויס נאָרדליכען לאֶנדערן ציעמליך דער איינעס זידלאֶנדערס, דען זיא לעבטען מעהר דורך אונד פֿיר איינאנדער, אלס פֿיר דיא נאציאָנען, פֿאָן דענען זיא גלייכזאם מיטהאנדעלט ווערדען; געגענוואָרטיג לעבען זיא געשיעדען אונד מעהר פֿיר דיא נאציאָן דעם פֿאטערלאנדעס, דאהער קאֶננען איהרע הערפֿאָרראגענדען גייסטער נור דורך דיעזעס ערקאננט אונד איהרע בילדונג אויס דעמזעלבען הערגעלייטעט ווערדען. הייל דען יודען איבעראלל, ווען זיא איממער מעהר דאנאך שטרעבען, אללע גוטען אייגענשאפֿטען דער נאֶכסטען מיטבעוואָהנער איהרעם פֿאטערלאנדעס אנצונעהמען, זיך אין דיא זיטטען אונד לעבענסאנזיכטע דערזעלבען רעכט היניינצולעבען, ביז זיא מיט איהרער נאטור פֿער־

וואקזען אונד אללע איזאָלירונג אבשטרייפען, זאָ דאס זיא דורך גלייכען זין אונד גלייכע דענקווייזע אללע אינטערעססען איהרעס פאטערלאנדעס אונד וואָהנזיטצעס טהיילען, מיט איהרען נאכבארען צו אללען גוטען צוועקקען זיך לייכט פערשטאָנדיגען, דיא פאָרטהיילע אין זיך אונד אנדערן פערטיילגען אונד אללע איינאנדער גערן ברידערליך אונד פריעדליך דיא האנד רייכען!

אום נון צו אונזערער דארשטעללונג צוריקצוקעהרען, בעטראכטען וויר אין אָנגעפיהרטע צוערסט דען ענגלאָנדער.

דער געבילדעטע ענגלאָנדער, וועלכער פאָר זאָרגען געזיכערט איזט, קעננט ווערער אונטערווירפיגקייט נאָך הערשזוכט. זיינע בעדייטענדע שטעללונג אין דער בירגערליכען געזעללשאפט ערלאנגט ער נאך מאאסגאבע דער טהיילנאהמע, וועלכע ער דערזעלבען בעווייזעט, אינדעם ער געמיינניטציגע ווערקע בעפאָרדערט אונד גראָסארטיגען אונטערנעהמונגען זיינע אויפמערקזאמקייט אונד מיטטעל צווענדעט. קיין לאנד איזט אן דיעזען זאָ רייך וויא ענגלאנד, אונד דיא בעגיטערטען ווערדען דאָרט אום זאָ הייפיגער פאָן זיננפאָללען ערפינדערן אונד אינדוסטריעללען גייסטערן צור אויספיהרונג אָפט ריעזענהאפטיגער ענטווירפע אין אנשפרוך גענאָממען. דאהער פיעלפאָלטיגע בעשטרעבונגען, פריפונגען, בעראטהונגען אונטער פראקטישען מענערן, דאהער פיעלפאכע געלעגענהייט צור ערווייטערונג דער איינזיכטען, צור ערווערבונג נוטצליכער קעננטניססע, צור איבונג, שאָרפונג אונד בעריכטיגונג דעם אורטהיילס. דאהער צאהלרייכע בייאשפיעלע פאָן איבעראויס בעוואונדערנסווירדיגער קונדע אין מאנניגפאכען צווייגען דעם וויססענס זעלבסט בייא דענען, דיא אין איהרער פריהען יוגענד דעם קלאססישען אונטערריכטס ענטבעהרטען. אויך מ' משה האט אויף דיעזע וויזע דורך עמפפאנגליכקייט דעם גייסטעס לייכט פאָרטשרייטענד זיך אין אונד מיט דער געזעללשאפט געבילדעט, אונד איזט הויפטזאכליך איין פראקטישער וועלטמאן, מעהר פיר דיא טהאט אלס פיר דיא טהעאָריע געשאפפען.

פערנער ענטוויקקעלט זיך דאז זעלבסטגעפיהל דעם ענגלאָנדערס אויס אללגעמיינען אלס אין איהנען אנגעבאָרנעם עלעמענט, ניכט אלס איינע ליידענשאפטליכע וואללונג, דיא דאנאך שטרעבט זיך זעלבסט צו בעפרייען אונד דיא נאטירליכען גרענצען צו איבערשרייטען. וועניגע פאָליטישע אָדער רעליגיעזע פארטהייגאָנגער אויסגענאָממען, ערקעננען זיא פרייהייט נור אין דער שטרענגסטען בעאָבאכטונג דער געזעטצע. דיא גאנצע אטמאָספהארע ענגלאנדס פאָסט געזעטצליכקייט איין. אללעס האט איינע פאָזיטיווע פאָרם; ניכט בלאָס דאז לעבען אים שטאאטע, זאָנדערן אויך געזעלליגער פערקעהר אונטערהאלטונג, געמיינזאמע בעראטהונגען, זאָגאר דער דיאָטעטישע טהייל דעם לעבענס, — אם מייסטען אבער דער קולטוס. דיא רעליגיאָנספאָרמען זאָנדערן זיך שטרענג אונד זינד אין פיעלע זעקטען פערשפליטטערט, אבער יעדע האט איהרע בעשטיממטע איינריכטונג אונד דיעזע בילדעט איהר געזעטץ. צו וועלכעם קולטוס איינער זיך בעקעננט, דעססען פאָרשריפטען אונד געוואָהנהייטען ניממט ער אן. אונד פערלעסט ער דען ביסהעריגען, אום זיך איינעם אנדערן צוצווענדען, זאָ איזט ער דיעזעם גלייך טרייא צוגעטהאן. אינדיפערענטיסמוס ווירד אין יעדעם קולטוס געטאדעלט אונד קאָממט זעלטען פאָר. מאן דארף זיך דאהער ניכט וואונדערן, דאס דיא דאָרטיגען יודען דערזעלבע גייסט בעזעעלט, אונד דיא געזעטצליכע

פארן דעם הערקאממענס ניכט פאן דער צונעהמענדען וועלטבילדונג, וויא זאנסט זא הייפיג, פערדראנגט ווירד; יא דיא רייכען אונד בעגיטערטען אונד דיא אונטעררִכטעטסטען געבען היערין דאז בייספיעל. אבער דער-זעלבע גייסט איזט אויך דעם פאנאטיסמוס אונצוגאנגליך. אללע קולטע שטעהען מיט געגענזייטיגער אכטונג נעבען אדער געגען איינאנדער, זיא פיהרען בעווייזע געגען בעווייזע, אבער דיא מענשענליעבע אונד דער גע-זעלליגע אומגאנג האנגען ניכט פאן דער גלויבענספארם אב, יענע ווירקט-מאהין דאז הערץ זיא רופט. אונד דיעזער פערבינדעט, וואס דיא קירכע שיידעט, זאבאלד דיא זעעלען איינאנדער בעגרייפען. אללע דיעזע איינגען-טהימליכקייטען זינד אויך בייא דען דארטיגען יודען צו פינדען. זא לעבט אויך ס' משה שטרענג אין דער פארם דער רעליגיאזען זיטטען, אונד צוואר נאך פארטוגיזישען ברויך אין וועלכען ער ערצאגען; אבער ער-פערקעטזערט ניכט אנדערסדענקענדע, ער פליעהט ניכט דיא, זא זיינע ווייזע ניכט טהיילען.

אפפענטליכע בלאטטער האבען איבער דאז פערהאלטניס מ'ס צו דער נייען וועסט לאנדאן זינאגאגע איהרע בעמערקונג אויך איינע ווייזע געמאכט, וועלכע איהן אלס פאנאטיקער ערשיינען לאססען. אינצווישען דארף מאן אויך ניכט פערגעססען, דאס דיא ערריכטונג דער נייען זינאגאגע צוגלייך איינע זעהר שטארקע פארטהייאויפרעגונג הערפארגע-רופען האט, אונד דאס מ' אן דער שפיטצע דער קאנזערוואטי-ווען פארטהייא שטעהט, אונד וואס איין פארטהייסטרייט אין לאנדאן זאגען וויל, איזט ניעמאנדען אונבעקאננט. — דיא נייע זינאגאגע איזט איבריגענס, טראטץ דער באננפליכע דעם אבעררבבינען אונד טראטץ דער פיעלען הינדערניססע, וועלכע דעססען פארטייא איהר בערייטעטע, אין פאללעם גאנגע. דיא איינוויהונגסרעדע, פאן דאקטאר מארקס גע-האלטען, איזט איין מערקווירדיגעס אקטענשטיק אונד איין וואהרהאפטעס אנטיטהאלמודיטעס מאניפעסט.

וויר האבען אונס מעהרפאך איבערצייגט, וויא היער בייא ס' משה נור גאנץ דיא פאטערלאנדישע דענקארט וואלטעט. אין דיעזער מאג מיר-ערהין איינע געוויססע שטאררהייט אונד אונבעוועגליכקייט אויפפאללען, אבער איינע פעסטע קאראקטערשטארקע בילדעט זיא דעננאך. אין סיר משה ווירד זיא, וויא וויר נאכהער בעמערקען דורך שטארקעס געפיהל אונד לעבהאפטע פהאנטאזיא בעוועגליכער אונד לעבענספאללער. דאז רע-ליגיאזע עלעמענט אבער האט פארציגליך פיעל דאצו בייגעטראגען. איהן צו זיינער מיססיאן פארצובערייטען אונד איהרען מאכטיגען איינפלוס ווירקזאמער צו מאכען.

עהע וויר דיעס נאכווייזען, מיססען וויר נאך דיא זאציאלע זייטע בעלייכטען; דען היער פינדען וויר פארנעהמליך דיא בעדינגונגען, וועלכע עהער נאטהיג וואָרען, אום דורך אפפענהייט אונד בעזאננענע גייסטעס-געגענווארט דעם דעספאטיסמוס צו אימפאנירען, אלס דא, וואָ געוואנדט-הייט אונד לעבענסקלוגהייט שנעללע פארטהיילע צו ערריגען זוכען. אויך היער פינדען וויר דען פאטערלאנדישען גייסט. אין אללען צוזאממענקינפ-טען דער ענגלאנדער, וויא ליידענשאפטליך אויך דיא געמיטהער אויפגע-רעגט זיין מאגען, הערשט איינע פאזיטיווע פארם, וועלכע דעם

אויסברוכע ווילדער געפֿיהלע טראנקען זעטלט. איינע שטרענגע אָרדנונג רעגעלט זעלבסט דיא אללערהיטציגסטען דעבאטטען, אונד צווינגט זיא אינסבעזאָנדערע, זיך פֿאָן פערזאָנליכקייטען אונד נעבענדינגען פֿערן צו האלטען, אונד נור דיא פֿראגע נאך אללען זייטען הין צו בעשפרעכען. דאז ערגעבניס איזט דאן איינער איינע קלאר אויסגעדריקטע ענטשליעסונג, — איינע אייגענטהיאמליכקייט, וועלכע דעם וואהרען, ווען אויך נור אללמאָהליגען פֿאָרטשריטטען זעהר פֿאָרדערליך ערשיינט. וויר קאָננען ניכט אומהין צו ווינשען, דאס אללע יידישען פֿערהאנדלונגען, אין דענען עס הייפֿיג זאָ שטירמיש הערגעהט, אָפֿט אללע צוגלייך שפרעכען, אָפֿט דיא היטצע, דער אייפֿער אָדער דער אונוויללע אין אבגעבראָכענען, קוים פֿערשטאָנדליכען זאָטצען, איהר וואָטטוך הינווערפֿען, אָפֿט נור איינצעלנע איהר אנזעהען געלטענד מאכען, אונד מייסט ניכטס וויטער ערפֿאָלגט, אלס העפֿטיגע אויפֿרעגונג אָהנע היילזאמען בעשלוס, — זיך דיא ענגלישע בעראטהונגסווייזע צום מוסטער נעהמען קאָננטען.

אויך אונזערן ס' משה האט דיא פֿילאָזאָפֿישע געלעגענהייט, אין זאָלכען פֿערזאממלונגען טהאָטיגען אנטהייל צו נעהמען, ניכט געריגען איינפֿלוס געהאבט. וויא אללע דענקענדען מאָננער זיינעס לאנדעס אונד בעזאָנדערס דער הויפטשטאדט, וואָ דיא אָפֿפֿענטליכקייט דער פֿערהאנדלונגען דעם פֿרייען וואָרט זיינען האָהען ווערטה פֿערלייהט, דריקט ער זיינע געדאנקען אין רוהיגער ענטוויקקעלונג אויס, אונד וואָהלט זעלבסט אין דער וואָרמע דער עמפּפינדונגען שטעטס דאז טרעפֿפֿענדע וואָרט אונד דיעיעניגע ווענדונג, וועלכע אם נאָכסטען צור איבערצייגונג פֿיהרט. איינע גאבע פֿאָן דער האָכסטען וויכטיגקייט אין איינער זאָלכען מיססיאָן.

ווען וויר נון דיא אייגענטהיאמליכקייטען אונזערס העלדען ביסהער פֿאָן דען זייטען בעטראכטעט האבען, וועלכע גאנץ זיינעם הייאמישען באָדען, זיינעם פֿאטערלאנדע איהרען גאנץ פֿערדאנקען, זאָ דירפֿען וויר ניכט אויסער אכט לאססען, דאס ער איזראעליט איזט, אונד איין טהייל זיינעס וועזענס דער געמיינדע איזראעלס אנגעהאָרט. אונד היער טריטט אונס הויפטזאָכליך זיין געמיטה ענטגעגען. וועלכעס דורך וואהרהאפֿט רעליגיאָזע בילדונג אין איינע פֿראָממע אויפֿפֿאססונג דער לעבענסצוועקקע געוואָהנט, יענען אייפֿערן פֿאָרציגען ערסט דען וואהרען ווערטה אויפֿדריקט, אינדעם ער זיא פֿאָר דער קעהרזייטע שיטצט, וועלכע מאן זאָ אָפֿט אן איהנען וואהרנימט. וואָ ניכט איינע זאָלכע געמיטהליכקייט אָבוואלטעט, שלאָגען יענע אייגענשאפֿטען גאר הייפֿיג אום אין קאלטע זעלבסטזוכט, אונביעגזאמע שטאררהייט, שטייפֿע בעהאררליכקייט, טהיילנאהמלאָזיגקייט פֿיר ליידען אונד פֿריידען דער אינדיווידוען זעלבסט בייא גראָססארטיגעם זין פֿיר אללגעמיינע אידעען. ס' משה אבער האט זיינע געמיטהליכקייט אין איינער געמיינדע גענאָהרט, דערען שיקזאלע זאָ וואָהל אלס רעליגיאָנסלעהרען טיעף דיא זעעלען ערגרייפֿען אונד דורכדרינגען. קיינע געמיינדע אין דער וועלט איזט זאָ זעהר אונד זאָ אונאבלאָססיג דאראויף הינגעוויעזען דער ארמוטה אונד דעם עלענדע ליעבעפֿאָללע טהיילנאהמע צוצווענדען, אונד דיא וואונדען, וועלכע איין הארטעס געשיק זאָ גרויזאם שלאָגט, צו היילען אָדער צו לינדערן, אונד נירגענדס געבען דיא רעליגיאָזען ריטען זאָ פֿיעלפֿאָלטיגען אנלאס, דעם אנטריעבע צום וואָהלטהון מיט רעליגיאָזעם זיננע צו געניגען.

היער פאנד ס׳ משה שאָן פריה איינען ערגיעביגען באָדען צור ענטפאלטונג זיינער מענשענליעבע, נאמענטליך אין לאָנדאָן, וואָ מיט דער נאהע דער ארמען ניכט בלאָס דיא וואָהלטהאֶטיגקייט אין איזראעל געשטיעגען איזט, זאָנדערן אויך דיא פריידע אונ וואָהלטהון איינע מענגע פעראיינע פיר דויערנדע אבהילפע דעם נאָטהשטאנדעס, וועלכען זיך אללע בעגיטערטערן גערן אנשליעסען, הערפאָרגערופען האט.

ס׳ משה געהט אויך היערין האנד אין האנד מיט איינער גאטטין, וועלכע דאז פאללע עבענבילד זיינעס מענשענפריינדליכען זיננעס דארשטעללט. מיט שפרעסלינגען איזט איהרע עהע ניכט געזעגנעט, דעמנאָך ווירקזאמער ווידמען ביידע איהרע ליעבענדע אויפמערקזאמקייט דער ליידענדען מענשהייט. אונטערשיעדע אין דער איבונג דער מילדטהאֶטיגקייט קעננען זיא ניכט, נור דאס דער טרויריגע צושטאנד דער יידישען געמיינדען זיא הייפיגער אין אנשפרוך נימאט. אונד זיא בעזאָנדערס אין זיריען אונד פאלאֶסטינא דען בעדריקטען אונד פערלאססענען מעהר אלס געוואֶהנליכע שפענדען צוגעפיהרט האבען.

צוויא יאהרע פאָר דען טרויריגען ערא‍יגניס צו דאמאסק האבען סיר משה אונד זיינע געמאהלין דאז הייליגע לאנד אונד דערען בענאכבארטע לענדער לעדיגליך צו דעם צוועקקע בעזוכט, אום דיא מיטטעל, מיט דענען גאָטט זיא געזעגנעט האט, צום בעסטען איהרער מיטמענשען דאָרט, אָהנע ריקזיכט אויף אבקונפט אָדער רעליגיאָן, צו פערווענדען. וואָ אין יענען געגענדען ארמוטה איזט, דא האט זיא איינען הערצערשיטטערנדען קאראקטער אונד איזט הייפיג מיט צערשטאֶרענדער קראנקהייט פערבונדען. אבער וואָ קראנקהייט אונד מאנגעל זיך צייגטען, דאהין לענקטען ס׳ משה אונד זיינע געמאהלין איהרע שריטטע, אונד דער ליידענדע, ווער ער אויך זיין מאָכטע, ערפרייטע זיך איהרער גיטע.

דיעזע רייזע וואר אום זאָ פערדיענסטליכער, אלס בערייטס 12 יאהרע צופאָר ביידע שאָן דיעזעלבען לאֶנדער אין איהרער גאנצען פערוואהרלאָזונג קעננען געלערנט האטטען. איין פראָממעס געפיהל צאָג זיא הין נאך דען געגענדען, פאָן וואָ דיא אלטע גאָטטעספערעהרונג צוערסט מיט שאֶנעם מאָרגענליכטע שטראהלטע, אונד וואָ זייט יאהרהונדערטען פינסטערע בארבאריא אללען פאָרטהיילען גלאנץ דער איזראעליטען הייליגטהימער פערוויסטט האט. זיא זוכטען דאָרט וואָהלטהוענדע אנשויאונגען פיר איהר רעליגיאֶזעס געמיטה אונד צוגלייך איינע נאכהאלטיגע בעפריעדיגונג איהרער מילדטהאֶטיגקייט, דא וואָ דיא ליידענדען זאָ זעלטען זיך איינער מענשענפריינדליכען היילפע ערפרייען. אים מייא דעם יאהרעס 1827 טראטען זיא דיא רייזע נאך יערוזאלעם אן, אונד אים פעברואר 1828 קעהרטען זיא צוריק. בייא יודען אונד קריסטען ליעסען זיא אין עגיפטען אונד פאלאֶסטינא איין זעגענרייכעס אנדענקען. מילאדי מאָנטעפיאָרע האט איין טאגעבוך פאָן דיעזער רייזע, יעדאָך נור פיר פריינדע דרוקקען לאססען. אויס דעמזעלבען זעטצען וויר, אונגערן דיא געמיטהליכען שילדערונגען איהרעס בעזוכעס דער פיראמידען, זאָ וויא אנדערער מערקווירדיגקייטען איבערגעהענד, דיא איניגען בעטראכטונגען היעהער, וועלכע דיא קאראקטעריסטיק איהרעס זיננעס פערפאָללשטאֶנדיגען קאֶננען. אם 17. אָקטאָבער האטטען זיא יערוזאלעם ערריכט. אונטערם 18. בעמערקט לאדי מאָנטעפיאָרע פאָלגענדעס:

„קיינע שטאדט אין דער וועלט האט אין בעציהונג אויף טהיילנאהמע
איינען פערגלייך אויס מיט יערושאלים. — זא פערמאלען, אדע אונד טרויא=
ריג דיא שטאדט אויך ערשיינט, זא פעראנדערט זיא אויך איזט זייט דען
טאגען איהרעס גלאנצעס. דיא הויפטשטאדטע דער אלטען וועלט פלאסען
אונס. ווען וויר איהרע פערפאללענע דענקמאהלער בעטראכטען, געדאנקען
איין, וועלכע אונס ווייט אין דיא פריהערע געשיכטע אונזערס געשלעכטס
צוריקפיהרען, אונד געפיהלע, וועלכע דאז געביעט אונזרער פהאנטאזיא דא=
דורך ערווייטערן, דאס זיא ערוויננערונגען אויס דער פארצייט אין דיא ווע=
זענטליכע געשטאלט דער דינגע, וויא זיא יעטצט זינד, הערייגציעהען; אבער
דיע מענשליכע זעעלע בעזיטצט אויך דיא קראפט, אהנע איימערליכע הילפס=
מיטטעל, עבינן זא גוט, אלס ווא דיעזע אינן איבערפלוס דא זינד, זיך אלטע
בעגעבענהייטען לעבהאפט פארצושטעללען. אויך דער עבענע פאן מאראט=
טהאן זינד קיינע מאנומענטע דענקשטיינע, דיא דען ענטהוזיאזמוס דעס
רייזענדען אנרעגען, אבער ער פערמיסט דערגלייכען ניכט; זא איזט עס
איממער, זאבאלד איין שטארקעס אונד בעשטיממטעס געפיהל אונזערער זיט=
ליכען נאטור אין אונס לעבט; דא ברויכען וויר נור אן דען ארטע צו זיין,
ווא גראסע בעגעבענהייטען זיך צוגעטראגען האבען, אונד זינד זאלכע איר=
גענד פערבונדען מיט דעם שיקזאלע נאהמהאפטער פאלקער, אדער מיט דער
געשיכטע דער איינצעלנען רעליגיאן, זאפאהרט עמפפינדען וויר איינע עהר=
פורכט אונד איינע אנדאכטספאללע ערהעבונג, איין אין יעדען בעטראכט
עדלערעס געפיהל, אלס דאז, וועלכעס דיא פראכט אדער דיא וואונדער
אויס אלטער צייט אין אונס ערצייגען. דאהער איזט יערושאלים, אבגלייך
דיא היידען מיט דער פפלוגשאר דאריבער הינגעלאגען, פיעל ערגרייפענ=
דער אלס ראם. אטהען אונד זאגאר דיא עגיפטישען שטאדטע, אונגעאכ=
טעט דיעזע נאך פיעלע דענקמאהלער איהרער עהעמאליגען גראסע בעזיט=
צען, יא ווייט מעהר אלס אללע אנדערן ארטע, וועלכען דיא פראפאנגעשיכטע
דעם מענשענגעשלעכטס איינע וויהע געבען קאן. קיין ארט האט זא זעהר
געליטטען, וויא יערושאלים; עס איזט מעהר אלס וואהרשיינליך, דאס ניכט
דאז גערינגסטע מעהר איבריג איזט פאן דער שטאדט, וועלכע דיא פריידע
דער גאנצען ערדע וואר; דיא אויפמערקזאמסטען אונד בעגייסטערטסטען
רייזענדען געשטעהען פיעלמעהר, דאס זא אפט זיא איינינגע צייכען אויפ=
זוכטען, אונד דאראן פארטלוטרייטען, זיך איהנען וועניגעס נור דארבאט,
אונד זיא צו פארשונגען צו ערמוטהיגען. אללייין עס בעדארף אין דער טהאט
ניכט דער איבררעסטע פאן טעמפעלן אונד פאלאסטען, אום היער עהר=
פורכט צו ערוועקען; וואלע אויך היער נאך וועניגער וואהרשיינליכ=
קייט, מיט איינינגען ערפאלגע דיא לאגע עהעמאליגער געביידע צו ערמיט=
טעלן, זא ווירדע יערושאלים איממער דיא שטאדט בלייבען, צו וועלכער איין
פראממעס אונד נאכדענקליכעס געמיטה זיך מיט טיעפער זעהנזוכט הינ=
ווענדעטע. דאז געפיהל פיר יערושאלים איזט עהנליך דעם פיר דען היי=
מאטהליכען ארט אונזרער קינדהייט; וואהרע דיעזער אויך גאנצליך דעם בא=
דען גלייך געמאכט, אונד פאנדען וויר, נאך פיעלען יאהרען צוריקקעהרענד,
אן דעססען שטעללע איין בעאקקערטעס פעלד אדער איינע וויסטע,
זא ווירדען אין אונס דיעזעלבען געדאנקען אויפשטייגען, אלס שטינדע יעדעס
געביידע נאך פאר אונס, אונד איינען נאך טיעפערען איינדרוק דאדורך אויף
אונס מאכען, דאס דיא צערשטערונג דאראן זא אללעס פערניכטעט האט.

„עס איזט פֿאַסט אונאומגאָנגליך, דאס דער רייזענדע, וועלכער יערוזאַלעם בעזוכט, זאָלכע געפֿיהלע עמפפֿינדעט; אונד נור נאָך מאסגאבע דער פֿערעהרונג, דיא ער פֿיר דען אָרט העגט, אונאבהאָנגיג פֿאָן דעם, וואס מאן היער וואהרנימט, קאָן ער דיא וויהע דעסזעלבען רעכט ווירדיגען. קאָן זיינע דענקקראפֿט זיך ניכט דעם איינפֿאכען אימפולזע דעס גייסטעס פֿיגען, אָדער איזט זיינע זעעלע ניכט פֿאָהיג, אָהנע אַנוועזענטע, אינסריפֿטען אָדער סטאַטוען אין טהאָטיגקייט צו טרעטען, זאָ דאַרף ער אין יערוזאַלעם ניכט אויף בעפֿריעדיגונג רעכנען; אונד פֿערלאָסט ער זיך אויף זאָגען, וועלכע זיך היער יאהרהונדערטע הינדורך אנגעהייפֿט האבען, זאָ זינד אללע זיינע בעטראכטונגען נור גייסטיגע שאַטטענגעבילדע. ער מוס זיך גאנצליך דעם בעגריף פֿאָן דער אללגעמיינען הייליגקייט דעס אָרטעס היגגעבען. יערוזאַלעם איזט אין הינזיכט אויף דענקמאָהלער אויף דעמזעלבען פונקטע יעטצט, וואו עס וואר, אלס עס דאווידס שטאדט וואורדע; נור דיא פֿעלזען אונד טהאלער זינד נאָך דא, אום „צו זייגען. דאס דיעזער אָרט אונד דאז אלטע יערוזאַלעם — איינס איזט.

„אבער איזט איינמאל דיא זעעלע צו דען געפֿיהלען געשטיממט, וועלכע אָהנע אייסערליכע געגענשטאַנדע אויפֿטויכען מיססען, זאָ ווירד יעדער פֿוס בריט דעם באָדענס, דען דער רייזענדע אין יערוזאַלעם אונד דעססען אומגעבונג בעטריטט, דיא לעבהאפֿטיגקייט יענער עמפפֿינדונגען פֿערשטאָרקען. איינע שטאַרקע פֿעראָנדערונג איזט זייט יערוזאַלעמס פֿאללע זאָגאר אין דעם געוואנדע דער נאטור איינגעטרעטען, אונד איהר געגענוואָרטיגער צושטאנד איזט אין אויפֿפאללענדער איבעראיינסטיממונג מיט דען לעצטען קאפיטעלן דער געשיכטע דיעזער שטאדט. נאָך בעדעקקען דער אָלבוים, דער פֿייגענבוים אונד דער וויינשטאָק מאנכע דער היגעל אונד מיט איהרען רייכבעלאַסטעטען צווייגען; זאָגאר דיא ראָזע בליהט אין פראָכטיגער איפפיגקייט אין דען קליפֿטען דער טהאָלער, אונד מאנכע דער עבענען לייגען איהרע פֿרוכטבארקייט אין רייכען ערנטען; אבער דאָך זיעהט מאן איבעראלל שוידערהאפֿטע צייכען דער טראָסטלאָזיגקייט אונד דער רייזענדע פֿיהלט אונווילליקיהרליך, דאס ער זיך אין איינעם לאנדע בעפֿינדעט, פֿאָן דעם עס, פֿאסט „אָהנע פֿיגירליכען זין, הייסט, דאז הערץ דעם לאנדעס איזט געבראָכען.

„איינער רעפֿלעקטירענדען זעעלע ווירד עס ניכט שווער, זיך דיא מאנניגפֿאכען — פֿייערליכען אונד אנגענעהמען — עמפפֿינדונגען פֿאָרצושטעללען, וועלכע זיך דעם פילגערס בעמאָכטיגען. ווען ער דער עהרווירדיגען הויפטשטאדט דיעזעס זעלטזאמען לאנדעס נאהעט. דאז טויערליכע אונד מעלאנכאָלישע, דאז דיעזער געגענד אייגען איזט, ווירד דורך דען גענוס, דען דער וואנדערער האט, אם ציעלע איינער לאנגען אונד שוויעריגען רייזע צו שטעהען. געמילדערט; פֿאסט אללע, דיא יערוזאַלעם בעזוכט האבען, בעקעננען זיך צו זאָלכען געפֿיהלע.

דיא עדלע רייזענדע ערלאָהלט היערויף אין קורצעם דיא שיקזאלע יערוזאַלעמס; איין ראשער פֿלוג דורך דיא געשיכטע דער פֿעראנדערונגען, וועלכע דיא שטאדט ערפֿוהר, בעזאָנדערס אונטער דען ראָמערן, אונטער טיטוס, האדריאן, קאָנסטאנטין, דאן אונטער קאָזרואַ אונד ווידער אונטער עמר אונד דעם איזלאם, דיא פֿיעלפֿאכען ליידען דערזעלבען אין דען

קרייצציגען, אונד צולעצט איהרע גאנצליכע פֿערוואהרלאזונג אונטער דען טירקען. דאן שליעסט זיא מיט דאנק אונד לאב דעם אללמעכטיגען, דער זיא דיא בעשווערדען דער רייזע גליקליך האט איבערווינדען לאססען.

אין דען וועניגען טאגען איהרעס אויפֿענטהאלטעס האטטען דיא ביידען רייזענדען צייט גענוג געפֿונדען, אום פֿארקעהרונגען צור אויגענבליקליכען אונד פֿערנערען אונטערשטיטצונג דער פֿיעלען הילפֿלאזען פֿאמיליען צו טרעפֿען, וועלכע זייטדעם דען נאמען מאנטעפֿיארע אין איהרע געבעטע איינשליעסען. דאס טאגעבוך ענטהאלט היעראיבער נור איינע שוואכע אנדייטונג, אבער אנדערווייטיגע צופֿערלעססיגע נאכריכטען זינד איבער דיעזען פונקט דעסטא אויספֿיהרליכער.

מעהר אלס צו יענער צייט אונד נאכדריקליכער ווירקטען זיא אויף איהרער צווייטען רייזע, פֿאן דער וויר בעדויערן, קיין טאגעבוך פֿאר אונס צו האבען. ס' משה ליעס זיך דאמאלס גאנץ בעזאנדערס אנגעלעגען זיין, אין אללע פֿערהעלטניססע מיט מעגליכסטער גענויאיגקייט איינצודרינגען, אום איינע קלארע איבערזיכט פֿאן דער זעעלענצאהל, דען אומשטאנדען אונד דען בעדירפֿניססען יעדער פֿאמיליע צו ערלאנגען. דיעזע אונטערזוכונג איזט איינע ווייטלייפֿיגע, האֶכסט מיהזאמע ארבייט, וועלכע ס' משה מיט בעוואונדערנסווירדיגער אויסדויער דורכפֿיהרטע, אינדעם ער אללע הויזפֿעטער אָדער הויזמיטטער איינצעלן איבער יעדען פונקט בעפֿראגטע, אונד זיך דער וואהרהייט דער אויסזאגען פֿערזיכערטע, וואריבער ער דאן איין שפעציעללעס פֿערצייכניס מיט איינטראגונג אללער פערזאנען־נאמען אונד נאֶטהיגען בעמערקונגען אנפֿערטיגטע. דיעזעם מערקווירדיגע פֿערצייכניס האבען וויר אין זיינען הענדען געזעהען אונד ווירקליך בעוואונדערן מיססען. —

אויס דיעזער שילדערונג דעס טרעפֿליכען פאארעס אונד איהרער אים היימאטהלאנדע זאוואהל אלס אין עגיפטען אונד זיריען האכגעעהרטען געזיננונג אונד האנדלונגסווייזע ערקלארט זיך'ס לייכט, דאס צור צייט דעם ענטזעטצליכען טרויערשפיעלס אין דאמאסקוס קיינער געאייגנעטער ערשיינען קאננטע, דיא וויכטיגע מיססיאן צו איבערנעהמען אונד מיט ערווינשטעם ערפֿאלגע צו פֿאללפֿיהרען, אלס ס' משה. עס וואר דעמנאך נאטירליך, דאס אויך דיא אויסגעצייכנעטע אונד דענקווירדיגע פֿערזאממלונג האכגעשטעללטער קריסטען צו לאנדאן אין דער עגיפטישען האללע אם פֿרייטאגע דען 3. יולי 1840 געהאלטען, וועלכע צום צוועקקע האטטע, דען איזראעליטען איהרע ערנסטע טהיילנאהמע אין דיעזער אנגעלעגענהייט אויסצודריקען, עבענפֿאללס אויף ס' משה איהר פֿערטרויען זעטצטע, אונד האפֿפֿטע זיין אונטערנעהמען מיט איינעם גליקליכען ערפֿאלגע געקראֶנט צו זעהען, וואזו זיא איהם מיט איהרען זעגענסווינשען בעגלייטעטע.

עס גיבט בעאורטהיילער אים פובליקום, וועלכע יעדער פֿערדיענסטליכען האנדלונג קליינליכע מאטיווע אונטערלעגען זוכען, צו דערען בעוואהרונג מאן אין יעדעם מענשען לייכט שוואכען אויפֿזוכט. אויך סיר משה פֿינדעט, אונד אינסבעזאנדערע אין ענגלאנד, ווידערזאכער גענוג, וועלכע איהן אין דען אויגען דער וועלט צו פֿערקליינערן בעמיהט זינד, אונד פֿיעללייכט פֿארצוגסווייזע וועגען זיינער אללצושטארקען איינמישונג אין דיא אנגעלעגענהייט דער נייען וועסט־זינאגאגע, איבער וועלכע אבצואורטהיי-

זען מאן איהנן מיט רעכט אללען בערוף אבשפריכט. אללײן אויך דיא אויסגעצייכנעטסטען קאראקטערע פערקעננען אָפטמאלס איהרע שטעללונג, אָדער ווערדען דורך דיעזעלבע, אונד דורך דאס אנדרינגען אנדערער, וועלכע זיא צו פארטהייצוועקקען בענוטצען וואָללען, לייכט בעוואָגען, איהרען איינפלוס אויך איבער דיא גרענצען איהרער קראֶפטע הינאויס געלטענד מאכען צו וואָללען. דיעזעם מוס יעדאָך מיסלינגען, אָהנע דאראום דיא פערדיענסטע, וועלכע אונבעסטרייטבאר דער געשטירצטע אנגעהאֶרען, אירגענד צו פעררינגערן.

אָהנע דענן בעריהמטען אונד דורך זיינען אייפער פיר ערקאֶמפפונג דער מענשענרעכטע אונד צערשטאָרונג אונגערעכטער פאָראורטהיילע בעקאננטען פראנצאֶזישען רעכטסגעלעהרטען, ק ר ע מ י ע. וועלכער זיך באלד דאראויף יענער מיססיאָן אנשלאָס, פאָן זיינעם אנטהייל אן דער אלעקסאנדריען דורכגעזעטצטען אבשאפפונג דער אונשולדסערקלאֶרונג אונד ערלאֶזונג דער אונגליקליכען אָפפער צו דאמאסק, דאס מינדעסטע שמאֶלערן צו וואָללען. בלייבט עס דאָך געוויס, דאס דעם ס׳ משה דער גראָסערע רוהם געביהרט, צו קאָנסטאנטינאָפעל דען פערמאן פאָם 12. ראמאזאן 1256 (6 נאָוו· 1840) ביים זולטאן אבדול מעג׳יד ערווירקט צו האבען, וועלכער איינער ערנייערונג אֶהנליכער גרייעלצענען פיר אימער פאָרבייגט. דיעזער אויסגאנג דארף ניכט אלס איין צופאֶלליג הינצוגעטרעטענעס ערייגניס בעטראכטעט ווערדען; עס לאג פיעלמעהר זאָגלייך ביים אנטריטט יענער רייזע אים פלאנע דעס ס׳ משה, זיך קיינעסוועגס אויף דיא בלאָסע בעפריעדיגונג דער מיסהאנדעלטען אינדיווידוען צו בעשראֶנקען, וועלכעם דער איינציגע צוועק דעם פראנצאֶזישען אדוואָקאטען וואר, — איין אומשטאנד, וועלכער דאס פערנעהמען דער ביידען מאֶננער געשטאֶרט האט, — זאָנדערן דען גאנג דער דינגע זאָ לאנגע צו פערפאָלגען, ביז אויך אין יענעם דעספאָטישען רייכע דאס מענשענרעכט צו זיינער פאָללען געזעטצליכען אנערקעננונג געבראכט זיין ווירדע. דיעזען גראָסען צוועק בעהיעלט ער דאהער, אויך נאכדעם דער פאשא דיא אָפפער דער פאנאטיטען וואותה אויף פרייען פוס געשטעללט האטטע, נאך אים אויגע, אונד איהם ווידמעטע ער. אונטער מאנניגפאכען נייען געפאהרען אונד בעשווערליכען אומשטאֶנדען, אין איינער זעהר בעדענקליכען צייט, זיינע טהאֶטיגקייט; שטעטס בעגלייטעט פאָן דער מוטהפאָללען אונד ניכט מינדער אויסדויערנדען געמאהלין, ביז איהם דיא פריידע צו טהייל ווארד, זיין ווערק גאנץ צו פאָללענדען.

וויר ווירדען דיעזע קאראקטעריסטיק מיט נאָך פיעלען אנדערן ערפריילִיכען צוגען אויס דעם לעבען דעס געפייערטען פאטריארכען אויסשמיקקען קאֶננען, ווען וויר ניכט פירכטעטען, דיא גרענצען צו איבערשרייטען, וועלכע אונס דיא עדלע בעשיידענהייט דעסזעלבען אויפערלעגט, דיא וויר דורך קיינע וויטערע רוהמרעדע פערלעטצען מאֶכטען.

זאָ עבען ברינגען דיא צייטונגען דיא פערבירגטע נאכריכט, דאס סיר משה מאָנטעפיאָרע אָבערשעריף פיר דיא גראפשאפט קענט אונד פאָן לאָנדאָן געוואָרדען.

ליעד איינעם יערוזאלעמערס.
(נאך ארנדט'ס דייטשעם פאטערלאנד.)

וואָ איזט דער ערדע שאֶנסטעס לאנד? —
איזט'ס אן דעם גאנגעס צויבערשטראנד?
איזט'ס וואָ, פאָם פינסטערן וואהן בעטהאֶרט,
דען אפיס מאן אלס גאָטט פערעהרט? —
אָ ניין! אָ ניין! אָ ניין!
היער קאן דאז שאֶנסטע לאנד ניכט זיין!

וואָ איזט דער ערדע שאֶנסטעס לאנד? —
איזט'ס וואָ דיא שווארצע זופּ' ענטשטאנד? —
וואָ אייזען מאן אלס גאָלד דיר בייט,
אונד ווערער ליסט נאָך ליגע שייט? —
אָ ניין או. ז. וו.

וואָ איזט דער ערדע שאֶנסטעס לאנד? —
איזט'ס וואָ דיא ציעג' דען גאָטט-קוועלל פאנד? —
וואָ פיטהיאס פערוואָררנער גייסט
דער צוקונפט שפיעגעל טריג'ריש וויז'ט? —
אָ ניין, או. ז. וו.

וואָ איזט דער ערדע שאֶנסטעס לאנד? —
וואָ רעמוס פיעל פאָן ברודערהאנד? —
וואָ אֶטנא'ס קראטער וייט אונד ברייט
דער לאווא פלוטה פערדערבענר שפייט? —
אָ ניין, או. ז. וו.

* * *

קענאאן, דאז געלאָבטע לאנד!
פֿאָם נעבאָ ביס צום מעערעסשטראנד,
וואָ פֿהילאָמעלע׳ס שטיממע שאללט,
וואָ קיהן אונד העהר דער יאָרדאן וואללט:
דאז איזט דער ערדע שאָנסטעס לאנד!
געזעגנעט פֿאָן דעם שאָפּפֿערס האנד!

קענאאן, דאז געלאָבטע לאנד!
פֿאָן אראב׳ס פֿלור ביס אראמ׳ס ראנד,
וואָ ליבאנאָן זיך שטאָלץ ערהעבט,
אונד היממעלאן דיא צעדער שטרעבט:
דאז איזט, או. ז. וו.

קענאאן, דאז געלאָבטע לאנד!
דאז הייליגע, אונז טהיירע פּפֿאנד!
וואָ דאטטעלן פֿייגען, אֶהל אונד וויין
דער מענשען הערצען האָכערפֿרייען:
דאז איזט, או. ז. וו.

קענאאן, דאז געלאָבטע לאנד!
ישורון׳ס פֿעסט פֿערקניפּפֿענד באנד!
אללוואָ איין פֿאָלק, געשאֶטצט אונד ווערטה,
דען איינציג וואהרען גאָטט פֿערעהרט:
דאז איזט, או. ז. וו.

קענאאן דאז געלאָבטע לאנד!
דעם עוו׳גען גאָטטעס ערב׳ גענאננט!
וואָ העלדענמוטה אונד טוגענד וואָהנט, —
וואָ יאהאָווא זעלבסט האט זיינען טהראָן:
דאז איזט דער ערדע שאָנסטעס לאנד!
געזעגנעט פֿאָן דעם שאָפּפֿערס האנד! —

פראָבען ראַבביניִשער ווייזהייט.

צור קאראקטעריסטיק דעס יודענטהומס, זיינער לעהרער אונד זיינער לעהרען.

*)דאס תלמוד אונד מדרש איינע פונדגרובע זינד דער לעבענס-ווייזהייט דירפטע וואָהל שווערליך מעהר אין צווייפעל געצאָגען ווערדען. גערארע פיר דאז פראקטישע לעבען זינד זיא אונשאֶטצבאר.

אינדעססען רוהט דאָך נאָך איממער איין געהיימניספאָללער שלייער דאריבער, איינע מיסטישע היללע, דיא עס ניכט יעדעם פער-גאֶננט איזט צו העבען אונד צו ליפטען. דיא בילדערשפראכע, דאז בעשטרעבען אללעם בעגריפפליכע אין אנשויליכע פאָרמען צו פאס-סען; דער מאָרגענלאֶנדישע דופט, דער פאנטאסטישע שוואונג, דער זעלבסט דעם נאטירליכען, דעם געוואֶהנליכען אונד אללטאֶגליכען איינען אנשטריך גאב דעם וואונדערבארען אונד אבענטהייערליכען (לשון הבאי, גוזמא וויא זיא עס זעלבער נעננען, תמיד כ"ט); דיא איהנען גאנץ אייגענע זימבאָליק, דיא זעלבסט אין דען רעכטס-בעגריפפען אונד זאטצונגען זיך ניכט פערלייגנעטע, פיר יעדע בעמער-קונג אונד ערפאהרונג איין בילד אונד ביישפיעל שטעטס צור האנד האטטע, אונד דאז מאשאל דעם נימשאל זובסטיטואירטע, שטעטס אין ראֶטהזעלן שפראך**) — וואס דען פאָרטראֶגען אללערדינגס איי-

*) אויס איינעם פאָרוואָרטע פאָן י' נ' מאננהיימער אים צוויי-טען יאהרגאנגע דעם קאלענדערס אונד יאהרבוכס פיר איזראע-ליטען, זייטע 189.

**) דאחין געהאֶרען אויסדריקקע וויא: ידו על העליונה. אזל סומקא ואתי חוורא אָדער: שלא לנעול דלת בפני לוין.

נען בעזאָנדערן רייץ פֿערליעה, אונד אורשפּרינגליך געוויס דער וואהר־
הייט איהרע איינדרינגליכקייט זיכערטע, שאָן דעסוועגען, וויל עס דאז
געמיטה מעהר אנצאָג אונד דיא אויפֿמערקזאמקייט מעהר פֿעססעלטע,
אלס דער אבסטראקטע בעגריף*) ; — דיעזע אומשטאֶנדע האבען
מעהר אָדער וועניגער דעם אבערוויטצע אונד דער פֿערדאֶכטיגונג פֿאָן
דער איינען אונד פֿאָן דער אנדערן זייטע פֿאָרשוב געלייסטעט, אונד
דיא ראבבינישע וויזהייט אין פֿערדוף געבראכט. דיעזען שלייער צו
ליפֿטען, דאז איזט זייט יאהרען דאז אונערלאֶסליכע בעמיהען דער
גאָטטעסגעלעהרטען אין ישראל. „עס רעגען זיך דיא ליפפען דער
הינגעשיעדענען, דיא אים שטיבע שלאפֿען." דיא וועלקען בלומען
אויף איהרען גראֶבערן לעבען וויעדער אויף, אונד ערפֿרייען אונס אויפ'ס
נייע מיט איהרעס דופֿט אונד איהרער פֿארבען פראכט. „עס איזט

מלבין פני חברו ביידעס פֿיר שאאם אונד „בעשאֶמען". דיא פֿראגע, אָב דער טאָדטשלאג צולאֶססיג זייא, ווען מיין אייגענעס לעבען פֿאָן איינעס דריטטען בעדראָהט איזט, אָב דאז נאָטהוועהר זייא, — ווירד פֿערניינעט, אונד צוואר אויף דען רעכטסגרונד היִן: „ווער זאגט דיר, דאס דיין בלוט דאז ראָ־טהערע זייא, פֿיעללייכט איזט זיינעס ראָטהער? (פסחים דף כ"ה ע"ב.) געשלעכספֿערהאֶלטניססע ווערדען אין דער רעגעל אימּמער זימבאָליש בעצייכנעט, אונד אימּמער דאז בילד פֿיר דיא זאכע זובסטיטואירט.

*) „ראבבי פרעדיגטע, אונד דאז פֿאָלק שליעף איין, דא וואָללטע ער זיא וועקקען אונד מונטער מאכען, אונד ערצאֶהלטע איהנען איינע געשיכטע: אין עגיפּטען וואר איינע פֿרויא, דיא געבאר אין איינער שטונדע 600000. דאז פֿאָלקווארד וואך אונד מונטער, אונד מאן ריעף פֿאָן אללען זייטען: אונד ווער וואר דאז? אונד ער שפּראך: „דאז וייב וואר יוכבד, דיא מוטטער אונזערס לעהרערס משה, דיא געבאר איינען זאָהן, דער וואָג דיא 600000 מאֶננער אויף אין ישראל! מדרש צום האָהענ־ליערע ד' א'. דער פֿאלל קאָממט אֶפֿטער פֿאָר. מדרש צו אסתר דף פ"ו ע"ב ווירד פֿאָן ר' עקיבא איין גלייכעס ערצאֶהלט, פֿערגלייכע בראשית רבה צו חיי שרה אים איינגאנגע.

ניכטס לעערעס דאראן, אן איהרעם וואָרטע; וואס לעער דאראן איזט, איזט עס, וויל אונס דאז פֿערשטאֶנדניס פֿעהלט." **הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן.** "וויר האבען פֿיעל געלד, אבער קיינען, דער עס וועכסעלט אונד אין גאנגבארע מינצע אומזעטצט" — וויא זיא זיך זעלבער אויסדריקקען (סנהדרין ס"ח). אן אונס איזט עס, איהרען וואָרטען אונד לעהרען דיא פֿאססונג אונד געלטונג צו זיכערן, עס פֿליססיג צו מאכען אונד אין אומלויף צו ברינגען. וויר מיססען דיא גייסטער הערויפֿבעשוואֶרען, אונד זיא ווערדען אונס רעדע שטעהען.

מאָגע דאהער דער קליינע בייטראג צור פֿערשטאֶנדניס אונד ווירדיגונג אונזערער אלטען ווייזען, דען איך היער געבע, מיט דער פֿריינדליכקייט עמפּפֿאנגען ווערדען, מיט דער איך איהן געבע.

---

1. דער ראנגשטרייט.

דער ווייצען, דיא שטאָפּפעל אונד דאז שטראָה ווארען אים שטרייטע. דיא שטאָפּפעל מיינטע, אום איהרעטוויללען זייא דאז פֿעלד בעבויעט, געפּפֿליגט אונד געזאֶעט וואָרדען; דאז שטראָה מיינטע, אום זיינעטוויללען זייא דאז פֿעלד בעבויעט וואָרדען. דער ווייצען — דער שוויעג. אונד אלס זיא איהן אום זיינע מיינונג פֿרוגען, שפּראך ער: "ווארטעט, ביז דאס דער הערר קאָממט, דער דאז פֿעלד בעשטעללט, דא ווירד עס זיך צייגען." אונד אלס דיא צייט קאם דער ערנדטע, דא ווארד דיא שטאָפּפעל דער פֿייַלניס היננעגעבען, דאז שטראָה קאם אינ'ם פֿייער, דער ווייצען ווארד אינ'ם הויז געבראכט אונד אויפֿגעשיכטעט צור לעבענספֿריסטונג אונד ערהאלטונג!

זאָ אויך, וואָ מענשען אונד פֿאֶלקער דען ווערטה אונד דאז פֿערדיענסט זיך אב- אונד צושפּרעכען. ווארטעט, ביז דאס דער טאג דעס העררן קאָממט, אונד עס ווירד זיך צייגען, פֿיר ווען דיא

וועלט איזט ערשאפּפען וואָרדען. דען עס שטעהט געשריעבען (ישעיה מ"א ט"ז): „דוא שטרייעסט זיא אויס, אונד דער ווינד, דער טראָגט זיא וועג, דער שטורם, דער פּעגט זיא פאָן דער טעננע; אונד דוא, דוא פרייעסט דיך אין גאָטט, אונד ריהמעסט דיך דעס הייליגען ישראל'ס!"

מדרש רבה לו בראשית, ענדע פ' וישלח.

2. דיא רעכטפערטיגונג.

ווען דער מענש צו געריכט קאָממט אין דער קינפּטיגען וועלט, דא איזט דיא ערסטע פראגע, דיא מאן אן איהן שטעללט אונד ריכטעט: „האסט דוא אין רעכט אונד רעדליכקייט פערקעהרעט מיט דען מענשען?" דארויף פראגט מאן איהן: האסט דוא דער תורה, דער ערקעננטניס אונד פערעהרונג גאָטטעס איין בעשטיממטעס מאאס אן צייט אונד קראפט געווידמעט אונד געווייהעט? האסט דוא געהאָפּפּעט אונד ווארסט דוא דעס הייליעס געוואָרטיג? האסט דוא יעגליכעס מיט פערשטאנד אונד איבערלעגונג עראָרטערט אונד געפריעפט, — אויס יעדעם דען שלוס אונד פאָלגעזאטץ געצאָגען? אונד וואָ ער אויף דיא פראגען אללע האט בעשייד געגעבען, דא איזט נאָך איינעס צו בעשטעהען. וואר דיא גאָטטעספורכט זיין גאנצער שאטץ, זאָ קאָממט אויך אללעס אנדערע איהם אנהיים, וואָ ניכט, זאָ האט קיינעס זיינע געלטונג. רבה בר בר חנה שפראך: וועד דיא תורה, דיא וויססענשאפט אונד דאז געזעטץ האט, אונד ניכט דיא גאָטטעספורכט, דער גלייכט איינעם קאָממערער, דעם מאן דיא שליססעל צו דעם איננערסטען געמאכע האט אנפערטרויעט, אבער דיא צו דען אייסערען טהאָרען אונד טהירען, דיא האט ער ניכט. וויא קאָממט ער נון הינייין? ר' ינאי ריעף: „וועהע איבער דען, דער קיין הויז האט, אונד אן דען טהירען ציממערט פיר זיין הויס.

מסכת שבת דף ל"א.

3. דאז גאָלדענע שטוהלביין.

צו ראבבי חאנינא שפראך זיין ווייב:
„וויא לאנג קאסטייסט דוא דיינען לייב,
אין דירפֿטיג ענגער שראנקע לעבענד,
זאָ באָנגליך אָפט אין זאָרגען שוועבענד?
בעטע צו גאָטט איין קראפֿטגעבעט!
זאָלך איינעם מאננע, וועןן ער פֿלעהט,
פֿערזאגט דער הימּמעל קיינע גאבע."
דא באט דער מאן אום גאָלדענע האבע.
אונד זיעה, פֿאָם הימּמעל איינע האנד
באָט אלזאָפֿאָרט איין גנאדענפֿאנד:
דען פֿוס פֿאָן איינעם גאָלדנען שטוהלע.
דער צאָג אויס זיינעם זאָרגענפֿוהלע
דאז פֿראָהע פּאאר מיט איינעם מאל. —
דרויף וואורדע טריימענד אין דען זאאל
דער עוויגען לוסט עמפּאָרגעהאָבען
דעם ראבבי ווייב אונד זאה דאָרט אָבען
דיא פֿראָממען אלל אויף וואָננעזיטצען
פֿאָן גאָלדע רוהן אונד פֿריידע בליטצען.
איהר מאן, דער ראבבי, שטאנד אללײנע;
זיין שטוהל — ער האטטע נור דרייא ביינע
אונד טויגטע ניכט וויא אנדרע שטיהלע
צו שטאנדגערעכטעם רוהעפֿיהלע.
היערדוך ערשרעקט, ערוואכט דיא פֿרויא,
בעריכטעט דיא בעטריבטע שויא
אונד שפריכט: „אָ ראבבי, בעטע, בעטע,
דאמיט דער אָהנע וויטץ ערפֿלעהטע
דיר דאָרט געבּרעכענד ערלע האָרט
ריקקעהרע שנעלל אן זיינען אָרט!"

חאנינא טהאט'ס. דיא האנד צום גליקקע
זיא קאם אונד צאָג איהר פֿאנד צוריקקע.

אויך דוא פֿיעללייכט האסט איינען זעגען,
זאָ הימליש אונד זאָ האָך געלעגען,
האסט איינען שטוהל אים גייסטערזאאל
אונד דארבעסט היער אים ערדענטהאל.
פֿערוואנדעלע דאז העהרע גוט,
אָב אויך דער מאנגעל וועהע טהוט·
ניכט אין איין אירדיש טיעפֿגעמיינעס;
ערהאלטע דיר'ס איין עוויג ריינעס!

4. געבורט אונד טאָד.

„נאקט וויא ער קאם אויס דער מוטטער שאָאס, געהט ער וויעדער הין, אונד נימט ניכטס מיט פֿיר אלל זיין מיהען." (קהלת ה' י"ד.)

איין פֿוכס פֿאנד איינען וויינבערג, אונד וואָללטע זיך רעכט גיטליך טהון. אבער דער וויינבערג וואר איינגעצייננט אונד פֿאָן אללען זייטען פֿעסט פֿערשלאָססען, אונד ער קאָננטע ניכט הינייין. ענדליך פֿאנד ער אירגענדוואָ איין לאָך אים צוינע; אבער דאז וואר פֿיעל צו ענג, אלס דאס ער האָטטע דורכשליפּפֿען קאָננען. וואס טהאט ער? ער פֿאסטעטע דרייא טאגע לאנג, ביז דאס ער זאָ אבגעצעהרט אונד מאגער וואר, דאס ער זיך דורכצוואָנגען קאָננטע. נון אס ער נאך הערצענסלוסט, אונד שוועלגטע אין דער פֿיללע. וויא ער אבער וויעדער צוריק וואָללטע, אונד הינאויס אינ'ס פֿרייע, גינג עס וויעדער ניכט; דען נון וואר ער פֿאָלל אונד פֿייסט. וואס וואר צו טהון? ער פֿאסטעטע וויעדער דרייא טאגע לאנג, ביז דאס ער אבגעצעהרט אונד מאגער וואר, אונד גינג הינאויס, וויא ער וואר היניינגעקאָממען. אונד וויא ער דרויסען וואר, דא קעהרטע ער זיך דעם וויינבערגע צו, אונד שפראך: „אך, וויא שאָן ביזט דוא, וויא שאָן זינד דיינע פֿריכטע;

וויא קאָסטליך שאָן, וואס צו דיר געהאָרט! — אבער וואס ניטצעסט דוא מיר, וואס האבע איך נון דאפאָן? שוואך אונד מאטט וויא ביים מיינעם איינטריטטע בין איך נון ביים מיינעם שיידען.״ אלזאָ איזט עס מיט דיזער וועלט.

„וויא דער מענש איזט אין דיא וועלט געקאָממען, נאקט אונד בלאָס, זאָ געהט ער אויס דער וועלט.״ ער געהט וויא ער געקאָממען. אונטער אונרוהע אונד געטיממעל קאָממט ער אין דיא וועלט, אין אונרוהע אונד געטיממעל געהט ער אויס דער וועלט. וויינענד קאָממט ער אין דיא וועלט; וויינענד געהט ער אויס דער וועלט. בעוואוסטלאָס אונד בעזיננונגסלאָס קאָממט ער אין דיא וועלט אונד געהט ער אויס דער וועלט. אין דיא וועלט קאָממט ער מיט פעסט־געשלאָססענען האָנדען, אלס וואָללטע ער זאגען: דיא גאנצע וועלט איזט מיין, איך פאססע זיא אונד לאססע זיא ניכט. אויס דער וועלט געהט ער, אונד שטרעקט דיא האָנדע וויט אונד אָפפען אויס. אונד צייגט דער וועלט, דאס ער ניכטס דארין האט, דאז ער דאז זיינע גענאננען קאָננטע.

מדרש קהלת צו דער שטעללע. דיא פאבעל פאָם פוכזע קאָממט אויך אים אָזאָפ פאָר נראָ. 12 ער. טויכניטץ.

5. גאָטטעס איינהייט.

אונד דער עוויגע ווירד קאָניג זיין איבער דיא גאנצע ערדע; אן זעלביגעם טאגע ווירד דער עוויגע איינציג זיין אונד זיין נאמע איינציג. (זכריה י״ד ט׳.)

דארויף דיא גמ׳ פסחים דף נ׳ ע״א: איזט ער עטווא יעטצט ניכט איינציג? דא זאגטע רבי אחא בר חנינה: ניכט וויא דיזע וועלט איזט דיא צוקינפטיגע; אין דיזער וועלט שפריכט מאן ביים פראָהען נאכריכטען: ברוך הטוב והמטיב „געפריעזען זייא דער גיטיגע אונד וואָהלטהוענדע״, ביים טריבזעליגען נאכריכטען היינגעגען: ברוך דין אמת „געפריעזען זייא דער גערעכטע ריכטער״, אבער

אין דער צוקינפֿטיגען וועלט איזט ער גאנץ דער גיטיגע אונד וואָהל-טהוענדע.

יעטצט האלטען וויר מאנכע בעגעגניססע פֿיר גוטע, מאנכע פֿיר שלימּע, אונד ערשיינט אונס גאָטט באלד אלס מילדער פֿאטער, באלד אלס שטרענגער ריכטער; פֿאָלגליך ניכט אימּער אלס דער איינע אונד דערזעלבע; אבער אין דען טאגען דעס משיח ווירד דיא צור פֿאָללענדונג געדייהטע מענשהייט איינזעהען, דאס גאָטטעס פֿיגונגען לויטער ליעבע אונד טרייע זינד, אונד איהן שטעטס אלס דען גיטיגען פרייזען.

6. זעלבסטבעאורטהיילונג.

האסט דוא דעס גוטען נאָך זאָ פֿיעל געטהאן,
זיעה'ס אימּער נור אלס איין געריגגעס אן.
דענק' ניכט: אויך מיינען מיטטעלן איזט'ס געוואָהרט,
דוא גיבסט פֿאָן דעם. וואס דיר דיין גאָטט בעשעערט.
ד'רום שטאטט צו פראהלען, דיך צו איבערהעבען,
מוסט דאנק אונד עהרע דיינעם גאָטט דוא געבען.

ווארד דיר אויך נור איין קליינעס גליק צו טהייל,
זאָ פֿרייא' דיך זיין, אלס וואָר' עס גראָסעס הייל.
האסט דוא געפֿעהלט. איזט קליין אויך דער פֿערשטאָס,
אין דיינען אויגען זייא ער שווער אונד גראָס.

דאָך וואָ דוא לייךעסט נאָך זאָ שווערעס לייד,
אכט' עס געריגג, — עס איזט נור קלייניגקייט;
אונד דענקע: שווערערעס האב' איך פֿערדיענט!
וויא ווארד זאָ לייכט זאָ שווערע שולד געזיהנט!

דרך ארץ סוטה

7. גלייכניס.

זייא וויא דאז ראָהר זאָ וויך אונד פֿיגזאם,
ניכט וויא דיא צעדער שטארר, אונביעגזאם.
עס זענקט דאז שילף, נוען ווינדע וועהן,
דאז הויפט, אונד בלייבט אם אָרטע שטעה'ן,
דאָך צעדערן, דיא זאָ האָך זיך טהירמען,
ענטוואורצעלט ווערדען זיא פֿאָן שטירמען.

תענית דף כ׳ ע״א ודך אכן סוטה פ׳ ח׳.

8. פֿיער שילער.

איין מייסטער לעהרט; דא זיטצען,
דעס מאננעס ערהאבנעם גייסט צו ליעב,
אום איהן הערום פֿיער שילער:
איין שוואם, איין טריכטער, איין זייהער איין זיעב.
דער שוואם, דער גראָסע טרינקער,
זויגט אללעס, אללעס, וואס דא פֿליעסט;
ניכטס פֿאסט יעדאָך דער טריכטער,
זאָ פֿיעל מאן איהם אינ'ס איננערע גיעסט.
דער זייהער האָלט דיא העפֿע;
דאז קלארע ווירד צום רינגע-באָרן.
דאז זיעב — דא פֿאָללט דיא שפרייא דורך,
עס בלייבט יעדאָך דאז עדלע קאָרן.

9. דער וויזע, דער שטארקע, דער רייכע.

ווער איזט דער וויזע? דער דען שטאָלץ ענטפֿערנט
אויס זיינער ברוסט, אונד גערן פֿאָן אללען לערנט.

ווער איזט דער שטארקע? דער זיך זעלבסט בעצווינגט,
ניכט דער צור איבערגאבע שטאָדטע ברינגט.

ווער איזט דער רייכע? דער צו זיינעם הייל
בעשיידען הינניממט זיין בעשיעדען טהייל.

10. דער צושפרוך דער פֿריינדע.

דאז מייסטע אונרעכט אין דער וועלט האט זיינען גרונד אין דער געגענזייטיגקייט, אונד ערהאֶלט זיך דורך דיא — האָפֿליכקייט. — „עס געשיעהט מיר אויך פֿיעל אונרעכט", איזט דיא געוואֶהנליכסטע ענטשולדיגונג, איך ווערדע בייא אללער אומזיכט איבערפֿאָרטהיילט. וויא קאֶננטע איך אלליין עס זאָ גענויא נעהמען?" — אונד ווער ווירד זאָ אונארטיג זיין, זאָ לאנגע עס זיין אינטערעססע ניכט ערהיישט, יעמאנדעם צוצורופֿען: „ברודער, דא האסט דוא אונרעכט געטהאן, טראכטע עס גוט צו מאכען, אָדער: דאז איזט איינע פֿערדיענטע שטראפֿע, נור גרינדליכע בעססערונג קאן זיא העבען! איינען פֿריינד אויף איין פֿערזעהען אים אנצוזיגע, איהם איינען אונבעמערקטען פֿלעקקען אם ראָקקע אויפֿמערקזאם צו מאכען, נעננט מאן ארטיגקייט, זאָרגע פֿיר זיינע עהרע; איהם היינגעגען איין מאָראלישעס פֿערזעהען צו הערצען פֿיהרען, איהם פֿיר איינען שאנדפֿלעק אין זיינעם קאראקטער דיא אויגען אֶפֿנען אונד זאָ פֿיר זיינע וואהרע עהרע זאָרגען, וואֶרע אונפֿערצייהליכע גראָבהייט, ראָהע ברוטאליטאֶט.

איין שאֶנעם ביישפיעל דער ענטגעגענגעזעטצטען דענק- אונד האנדלונגסווייזע ערצאֶהלט אונס דער תלמוד, ברכות דף ה' ע"ב.

רבי הונא האטטע דאז אונגליק, דאס איהם 400 פֿאֶסכען וויין זויער וואורדען, דא בעזוכטען איהן זיינע געלעהרטען פֿריינדע, אונד ריעטהען איהם, זיינע האנדלונגען צו אונטערזוכען. „וויא", פֿוהר ער אויף, „האבט איהר עטווא איינען פֿערדאכט געגען מיך?" „זאָלל עטווא," ענטגעגנעטען זיא, „אויף דען הייליגען, געלאָבט זייא ער

דער פֿערדאכט קאָממען, דאס ער אונגערעכט ריכטעט?" „וואָהלאן," ערווידערטע ער, „ווען יעמאנד עטוואס טארעלנסווירדיגעס פֿאָן מיר אין ערפֿאהרונג געבראכט, זאָ זאגע ער עס מיר." אונד זיא זאגטען: „וויר האבען געהאֶרט, דאס דוא דיינעם ווינצער (דער פֿיר זיינע אר- בייט איינען בעשטיממטען טהייל דעס ערטראגעס ערהיעלט) זיינען טהייל אן דען רעבשטאֶקקען פֿאָרענטהאלטען." וואָראויף ר' הונא: „דער האט מיר זעלבסט קוים עטוואס געלאססען, דאז מייסטע האטטע ער שאָן פֿריהער פֿיר זיך וועגגענאָממען."

אונד זיא פֿערזעטצטען דארויף: „דא האבען וויר דאז שפריכ- וואָרט: אויך וועך דען דיעב בעשטיעהלט, ערפֿאֶהרט, וויא דאז שטעהלען שמעקט." „זאָ וויל איך איהם," זאגטע יענער, „דען בעטרעפֿפֿענדען טהייל געבען".

אייניגע ערצאֶהלען, דאס דארויף דער עססיג ווידער צו וויין געוואָרדען, אנדערע היגגעגען, דאס דער עססיג אים פֿרייזע געשטיע- גען, אונד זאָ טהייער וויא וויין פֿערקויפֿט וואָרדען זייא.

11. איינע מילדע גאבע.

אין ברכה מצויה לא ברבר המדוד ולא בדבר המנוי אלא ברבר הסמוי מן העין. (תענית ח:)

איינע מילדע גאבע איזט ניכט דאז, וואס געצאֶהלעט ווירד אונד ניכט דאז, וואס געמעססען ווירד, זאָנדערן דאז, וואס דעם אויגע איזט פערבאָרגען.

דיא וואהרע מילדטהאֶטיגקייט קאראקטעריזירט זיך אין דער איילע מיט דער זיא גיעבט, „bis dat, qui celeriter dat." דיא מעססעט ניכט, דיא צאֶהלעט ניכט, דיא בערעכנעט ניכט, דיא וואֶגעט ניכט אב מיט קארגער האנד. דען עס איזט דאז קיינע מילדע, גוטמיטהיגע, וואָהלוואָללענדע שפענדע, דיא אין איינער געוויא אבגעצאֶהלטען, וואָהל געמעססענען גאבע בעשטעהט; צורריקען מוס זיך דאז אויגע, וועֶהרענד מאן גיעבט. —

12. דרייא רעדעווייזען.

דאז מיינע מיין, דאז דיינע דיין — זאָ זאגט דיא מעננע.
דאז מיינע מיין, דאז דיינע מיין — זאָ זאגט דער באֶזע.
דאז דיינע דיין, דאז מיינע דיין — זאָ זאגט דער גוטע.

13. דעם ראבבי לעבענשפענדע.

„ווער וויל לעבען, לעבען האבען?
לעבען האב' איך אין דען האֶנדען,
אללען, אללען אויסצושפענדען
זיינע וואָננע, גערן בערייט."
אלזאָ לויט אויף אָפנעם מארקטע
ריעף דער ראבבי אלעקסאנדער.
אללעם שטראֶמטע צו דעם מאננע,
וואָללטע לעבען, לעבען האבען.
זעלביגער היעראויף בעשענקטע
ניכט מיט איינעם צויבערטראנקע,
ניכט מיט איינעם טרוגרעצעפטע;
עס ענטשטראֶמטע זיינעם מונדע
ריעזער לעהרע גרינדליכקייט:
„ווער פאָן אייך נאך לעבען דירסטעט,
מאֶכטע גוט אונד לאנגע לעבען,
וואהרע זאָרגליך זיינע צונגע,
צאֶהמע יעדע באֶזע רעדע,
איממערדאר נור פריעדען אטהמענד,
פריעדען אָהנע האס אונד שטרייט!"

14. דיא צערבראָכענען טאפעלן.

I.

דיא טאפעלן, דיא משה, אים צאָרן ענטבראננט
אָב זיינעם פאָלקע, שליידערט' אויס דער האנד, —

צערטרימּמערט — וואורדען דענּנאָך אים פֿעראיין
מיט דעם געזעטץ — זיא אויפֿבעוואהרט אים שריין. —
דיא גאָטטעס שריפֿט איינמאל שאָן האט געעהרט,
אויך איהרע טרימּמער זינד פֿאָן עוו'געם ווערטה.
דרום זאָללסט דוא אויך דען מאן דער וויססענשאַפֿט
נאָך עהרען, ווען איהם שוואנד דעם דענקענס קראַפֿט,
דען ווייזען עהרען, ווען דער יאהרע לאסט
דעם רעגען גייסט שטיללשטאנד געבאָט אונד ראסט.

15. דיא צערבראָכענען טאפֿעלן.

II.

אין דיא וואָהנונג דעם פֿראָממען עובדיה קאם אָפֿט איין גרייז, דען ראז האָהע אלטער טיעף געבייגט; זיינע געשטאלט וואר איינגעפֿאללען אונד זיינע שפּראכע קוים מעהר האָרבאר אונד פֿערשטאָנדליך, נור דורך איינצעלנע צייכען אונד געבאָהרדען קאָננטע ער זיינע געדאנקען אָפֿפֿענבארען.

אבער עובדיה ליעבטע דען גרייז, אונד זאָ אָפֿט ער קאם, גינג ער איהם מיט עהרפֿורכט ענטגעגען אונד בראכטע זעלבסט איהם דען אם ווייכסטען געפּאָלסטערטען שטוהל, דאמיט ער זיך אויסרוהע, אונד ווען ער דיא וואָהנונג דעם פֿראָממען עובדיה וויעדער פֿערליעס, גינג דיעזער מיט איהם אונד בעגלייטעטע איהן ביז אן יינע שטיללע היטטע.

אונד עובדיה'ס זאָהנען ענטגינג עס ניכט, מיט וועלכער עהרערביעטונג איהר פֿאטער דען אלטען מאן בעגעגנעטע, אונד זיא פֿראגטען איהן איינעס טאגעס אום דיא אורזאכע.

אונד עס בעלעהרטע עובדיה זיינע זאָהנע וויא פֿאָלגט: אין זיינען פֿריהערן יאהרען, מיינע קינדער, וואר דיעזער גרייז, דער יעטצט קוים פֿערשטאָנדליך רעדען קאן, איינער דער געפֿייערטסטען רעדנער אונד דער וויזעסטען דענקער אונד פֿאָרשער איינער. דער צאהן דער צייט האט צוערסט דען בויא זיינעס לייבעס צערשטאָרט, דאן אבער

אויף דיא קראַפֿטע זיינעס גייסטעס געשוואַכט אונד מיט דעם ליכטע זיינער אויגען האבען זיך אויך זיינע פֿריהערען קעננטניססע פֿערדונקעלט. אך, ער גלייכט יעטצט דער רואינע איינעס איינסטיגען בעריהמט געוועזענען טעמפעלס! —

אונד עובדיה פֿוהר פֿאָרט, אונד שפּראך צו זיינען זאָהנען אלזאָ: נאכדעם משה, דער קנעכט גאָטטעס, דיא טאפֿעלן דעם בונדעס אין דיא לאדע געלעגט, ווארד איהם דער אויפֿטראג פֿאָם העררן, אויך דיא איינסט פֿאָן איהם אם פֿוסע דעם בערגעס צערבראָכענען געזעטצעסטאפֿעלן מיט אויפֿצובעוואהרען אין דעם געווייהעטען הייליגטהומע; דען ניכט נור דיא אונפֿערזעהרטען, אויך דיא צערטריממערטען טאפֿעלן דער גאָטטליכען לעהרע זאָללען הייליג געאכטעט ווערדען פֿאָן דען מענשען. זאָ ערצאָהלען אונזערע ווייזען. — זאָ אָפֿט איך נון איינען גרייז זעהע, דער פֿריהער דורך לעהרע אונד לעבען הייליזאם געווירקט, אונד דען דיא יאהרע מירבע אונד שוואך געמאכט, דענקע איך אן דאז זיננרייכע וואָרט: „אויך דיא צערבראָכענען טאפֿעלן דעם געזעטצעס זאָללען האָך געאכטעט ווערדען פֿאָן דען מענשען.“ אלזאָ דער פֿאטער.

אונד דיא וואָרטע מאכטען איינדרוק אויף דאז קינדליכע געמיטה זיינער זאָהנע, דענען פֿאָן נון אן איינע פֿראָממע עהרפֿורכט בייאוואָהנטע פֿאָר דענען, דיא דיא קראָנע דעם אלטערס טרוגען אויף דעם גרויעם הויפטע. יא, זאָ אָפֿט זיא פֿאָראיבערגינגען אן דען רואינען איינעס הייליגען געביידעס פֿיהלטען זיא איינע פֿראָממע שייא אונד מיט ריהרונג דאכטען זיא אן דאז גלייכניס פֿאָן דען צערבראָכענען טאפֿעלן דעם געזעטצעס.

בייטראג צור זימבאָליק דעם תלמוד.

אויס איינער נאָך אונגעדרוקטען זאממלונג אללעגאָריען דעם תלמוד.

שלשה פתחים יש לגיהנם. אחד במדבר, ואחד בים ואחד בירושלים.

דרייא פפאָרטען פיהרען אין דאז גיהנם. איינע איזט אין דער וויסטע, איינע אין דעם מעערע אונד איינע אין ירושלים.

זימבאָליק: גיהנם — זיטטליכע פערדערבטהייט, דאז רייך דער זינדע. וויסטע, איין טרעפפענדעס בילד דער אר־מוטה, זאָ וויא דאז מעער, אלס אָרגאנאָן דעם האנדעלס, זעהר טרעפליך דען רייכטהום זימבאָליזירט. ירושלים היער דיא שטאדט דער איפפיגקייט אונד פריוואָליטאֶט (פאָר. יאהרגאנג III.).

דיא וויזען געבען אונס היער אונטער איינעם דונקעלן, געהיים־ניספאָללען בילדע איינען זאטץ ערפראָבטער וואהרהייט אונד געריפ־טער ערפאהרונג. ענטקליידען וויר איהן דעם אללעגאָרישען שמוק־קעס, זאָ פינדען וויר דיא לעהרע: צום זיטטליכען פערדער־בען פיהרען דרייא וועגע: דיא ארמוטה, דער רייכטהום, דיא גראָסע, איפפיגע שטאדט. —

דער מענש שטעהט אם פעסטעסטען, געהט אם זיכערסטען אונד וואנדעלט דער טוגענד אם געטרייעסטען, זאָ לאנגע ער אין דער „גאָלדנען מיטטעלשטראסע" בלייבט; זאָ לאנגע וועדער אר־מוטה מיט איהרען האֶרטען, איהרען טרויריגען דריקקענדען לאגען, דאז הערץ פערהאֶרטעט אונד יעדעס געפיהל אין ערביטטערונג אויפ־לאֶזט; נאָך דער רייכטהום מיט זיינען וואָלליסטען, זיינעס איבער־מוטה, זיינען פערפיהרונגען, דיא זעעלע פערוויכליכט אונד פערדערבט

אונד פֿיר אללעס עדלע, גראָסע אונד ערהאבענע אונעמפפֿינדליך,
אונעמפפֿאֶנגליך מאכט. — וואֶהרענד ער היער דעם גאָלדקאלבע
דאז קניא בייגט, אונד איבער זיינען בלענדענדען שיממער מענשענ-
ווירדע אונד מענשענאדעל הינטאנזעטצט אונד פֿערגיסט, זינקט ער
דאָרט אין דעם לעבענס געמיינהייט הינאב, פֿערקויפֿט זיך אום דיא
בראָזאמען, דען אבוואורף דער וועלט. אונד וויר יעדער געמיינהייט
אונד ניעדריגקייט פֿאֶהיג; וואֶהרענד היער איבערפֿלוס אונד וואָהל-
לעבען מוטטער אונד אממע אללער לאסטער ווערדען, טהון דאָרט
נאָטה אונד דריקקענדער מאנגעל דאז איהריגע צום פֿערדערבניס דעס
בעססערן איכ׳ס. יענער פֿאָרשער דעס מאָרגענלאנדעס, דען דער
שארפֿע, בעטראכטענדע בליק אין דיא שוואֶכען דער מענשהייט צום
ווייזען ערהאָבען, בעטהעט אין דיעזעם גייסטע: „גיעב מיר ווע-
דער ארמוטה נאָך רייכטהום, גיעב מיר איין בעשיידענעס, מאֶסיגעס
אויסקאָממען! איך מאֶכטע זאָנסט זאטט זיין אונד לייגנען אונד שפרע-
כען: ווער איזט דער הערר? אָדער איך מאֶכטע דארבען אונד שטעה-
לען אונד מיך פֿערגרייפֿען אן דען נאמען מיינעס גאָטטעס."

ניכט מינדער ווירד אין גראָסען איפּפּיגען שטאֶדטען דאז זיטט-
ליכע הייל דעס מענשען געפֿאֶהרדעט. אין גראָסען שטאֶדטען דא
האט דיא זינדע איהרען טעמפּעל אויפֿגעשלאגען אונד אויף זיעבען
זיילען זיך איהר הויז געשטיטצט. — דא איזט דיא פֿערשטעללונג אונד
דיא הייכעלייא אונד דיא פֿריוואָליטאֶט צו הויזע. — דא פֿערברייטען
פֿיעלוויססערייא אונד דאז פֿליטטערגאָלד פֿערדערבליכער וועלטבילדונג
איהרען אונהייליגען שיממער. — דא טהראָנעט דער גאָטטלאָזע וויטץ,
דער אונשולדיגען זין, הייזליכע איינגעצאָגענהייט אונד פֿראָממע איינ-
פֿאלט בעשפּאָטטעלט אונד פֿערלאכט. וויא מאנכער יינגלינג, מאנכע
יונגפֿרויא, דיא ריין אונד פֿראָם איהר עלטערנהויז פֿערליעסען, הא-
בען אין דער גראָסען שטאדט איהרע גלייביגקייט, איהרען שטיללען
פֿריעדען איינגעביסט אונד פֿערלאָרען! —

איזהו תלמוד חכם? זה הרואה טריפה לעצמו.

ווער איזט ווייזע? דער זיך פיר אונפאָללקאָממען אנזיעהט (חולין מ"ד). זיעהע אויך אָבען נראָ. 9.

טריפה איזט נאך ע"ז דף ו' דאז גגענטהייל פאָן תמים. אויך קאָננטע עס פאָן דעם בעקאננטען כל שדעתו טרופה זיין, וואָ עס איינע אונדייטליכקייט אונד פער־וואָרדענהייט דער אנזיכטען אויסדריקט. —

בעשיידענהייט, מאכט, קאראקטעריזירט דען ווייזען, דען אָהנע דאז ביינאהע דעמיטהיגע בעוואוסטזיין מענשליכער בעשראֶנקטהייט אונד אונפאָללקאָממענהייט, ארטעט דעם מענשען ווייזהייט אין איינע קעקקע פערנינפטעלייא אויס, דיא אים געביעטע דער שפעקולאציאָן אללעס האנדגרייפליך האבען אונד גרונד אונד באָדען יעדער וואהר־הייט זעהען וויל. דער שטאָלצע דענקער שפריכט: דעם גייסטעס אדלערבליק מוס יעדע וואָלקע דורכדרינגען; דער פערשטאנד מוס אן יעדע וואהרהייט דען כעמישען פראָצעס פערזוכען, זיא צערלעגען, צערטהיילען אונד ביז אין דיא קליינסטען אטאָמע אויפלאֶזען; אל־לעס בעטאסטען אונד בעפיהלען אונד אויף דיא גאָלדוואגע זיינער איינזיכט לעגען, אָב עס אויך דאז געהאֶריגע געוויכט האבע אונד ביס אויף איין גראן זיך בעשטיממען לאססע. ער וויל, וויא יענער בעריכטיגטע פאָרשער, „דיא הייליגסטען פפלאנצען אים גארטען האֶהערער ווייזהייט" בייא דער ווארצעל ערפאססען; — אונד זעלבסט יענע עוויגען זאֶטצע, דיא זייט דער מענשען אורצייט אלס איין איבערמענשליכעס געלטען, זעלבסט יענע העהרען זיילען, וואָר־אויף דאז ערהאבענע געבייארדע דעם גלויבענס אונד דער רעליגיאָן פו־סעט, — זיא זינד איהם ניכטס, אונד ער שטאֶסט זיא אום, זאָ ער זיא ניכט צו ערפראָבען אים שטאנדע איזט. — אונד וואס איזט דיא פאָלגע זאָלכער ווייזהייט? דאז לעהרעט שאָן איין אלטער דענקער: „וואָללע ניכט צו ווייזע זיין! ווארום מאֶכטעסט דוא פערצווייפלן?" פאָרשען זאָלל דער ווייזע אונד מיט דער פאקקעל פריפענדער פער־

נונפֿט איינהערגעהען דורך דיא דונקעלן פֿאַרע דער ערקעננטניס, — אבער וואָ דיא גאָטטהייט אויס פֿאָטערליך גיטיגען אבזיכטען בע־שראָנקעט האט דעם מענשען גייסט, פֿערהיללעט האט דעם מענשען אויגע: דא בייגע דעמוטהספֿאָלל זיך דער ווייזע אונד געשטעהע זיכ׳ס: איך בין נור מענש! —

ל ע ג ע נ ד ע.

צור נאכט אינ׳ס וויכע בעטט געשמיעגט,
דער יונגע פרעד׳גער זיננענד ליעגט,
צוויא קערצען געבען העללען בראנד,
ער האָלט דיא פרעדיגט אין דער האנד;
אים הערצען, העגט ער ליעבע זאָרגען,
ער האָלט דיא ערסטע פרעדיגט מאָרגען.

ער ליעזט אונד ליעזט זיא ווידער דאן,
אונד דענקט: „דוא ביזט איין גאנצער מאן!
„וויא אללעס דיעס זאָ פראָכטיג קלינגט,
„ערבויליך אין דיא זעעלע דרינגט,
„דער טעקסט האט דיא ערקלאָרונג נאָטהיג,
„מיין זינן ערסט מאכט איהן זעכצעהנלאָטיג.

זאָ דענקט ער פֿיעל נאָך הער אונד הין,
דא איבערקאָממט דער שלוממער איהן,
אונד לאנגזאם צו דער טהיר׳ העריין
טריטט עס, איין בלייכער שאטטען, איין,
ער קאן עס דייטליך ניכט ערקעננען,
וויא איהם פֿאָר שלאף דיא אויגען ברעננען.

עס נאהט אונד פֿאסט איהן בייא דער האנד
אונד פֿיהרט זיא צו דער קערצע בראנד.
אונד פלאָטצליך ווירד'ס אים צימֶמער ליכט,
דאס איהם עס אין דיא אויגען שטיכט.
אונד וועה! אין העללען ראָטהען פֿלאממען
ברעננט זיינע פרעדיגט איהם צוזאממען.

ערשראָקקען וויל ער רעטטען נאָך,
דער שלאף בעוואָלטיגט איהן יעדאָך.
נור דער גערענקע פיינגגט איהן:
זיין רעדנערוהם איזט מאָרגען הין,
ווען דיא געמיינדע זיך פֿערזאממעלט,
וואָ ער געבראָכנע רעדען שטאממעלט.

דער מאָרגען קאָממט נאך לאנגער נאכט,
דער יונגע פרעד'גער איזט ערוואכט,
דא איזט דער לאנג ערזעהנטע טאג,
דאָך פאָכט זיין הערץ אין שנעלל'רעם שלאג
איזט פֿראָה, דאס אללעס טרוים געוועזען,
אונד וויל נאָכמאלס דיא פרעדיגט לעזען.

דאָך וועה! אלס אשע ליעגט צערשטרייט,
וואס זעלבסטגעפֿאָלליג איהן ערפֿרייט,
אויף זיינעם בעטט. אויף זיינעם הויפט,
וואס ער זאָ שאָן, זאָ טיעף געגלויבט; —
דער טעקסט, דער היילגען שריפֿט געשריעבען,
איזט אונפֿערזעהרט געבליעבען.

ווייזע שפריכע אונד קליינע געדיכטע.

אוים פערשיעדענען שריפטען.

1.

זייא דעמיטהיג אונד מילדע.

איבערלעגע ערסט רייפליך, בעפאָר דוא שפריכסט, האנדלע שטעטס דער איינגעפיהרטען זיטטע געמאֶס, דאָך טהוע שטעטס נור וואס רעכט איזט, ניכטס האָבע אורזאך אונד האָבע גרונד. עהרע דיא פאטערהאנד גאָטטעס, זעלבסט אין דער שטראפע; דען זיינע שטראפע איזט וואהרע ליעבע, וויא דיא שריפט זאגט: ווען דער הערר ליעבט, דען שטראפט ער (משלי ג׳ י״ב). בעאורטהיילע דיינען נעבענמענשען שטעטס אויף איינע גינסטיגע, ניא אויף איינע אונגינסטיגע ווייזע; בעקליידע דען שטאנד, דען דיא פאָרזעהונג דיר בעשטיממט, האָבע אוררען אונד אונ-געדולד. לערנע דיך מיט וועניגעם בעגניגען; האססע ניכט דען, דער דיינע פעהלער ריגט — אונד גליקליך ביזט דוא שטעטס.

2.

קאנט, דער גרעססע וועלטוויזע זאגטע: האנדלע זאָ, דאס דוא וואָל-לען קאננסט, דיא ריכטשנור דיינעס האנדעלנס מעֶגע דיא ריכטשנור אין דען האנדלונגען אללער מענשען זיין. —

3.

דעם גרעסטען וועלטוויזען לייבניץ וואהלשפרוך וואר: איין טהייל דעם לעבענס געהט צו גרונדע, זאָ האָט איינע שטונדע פערלאָרען ווירד.

4.

אוים אָרדנונג פליעסט אללין לייטגענוס, אָרדנונג פערדאָפפעלט דאז לעבען, אונד הייפט וואהרע שעֶטלע אויף. פאָלגע דעם גאנגע דער נאַ-טור, זאָ האסט דוא דאז גרעֶססטע אידעאל פאָר אויגען.

5.

דיא צורעכטווייזונג.

ווען מאנכע מענשען שטרעבנד צורעכט דיך וויזען,
אונד מאנכע הייכלענד דיינען וואנדעל פרייזען,
זא ליעבע דיא וויזער,
אונד האססע דיא פרייזער;
דען דיא ערסטען בריננען דיך צום עוו'גען לעבען,
דיך דארום צו בריננען איזט דער לעטצטערן שטרעבען.

6.

ק ע נ נ צ י י כ ע ן.

וואס איינען פארטראטירען קאן,
אלס וויא פֿאן אנגעזייגט,
דאז איזט דיא ארט, וואמיט דער מאן
פֿאן זיינעם פֿיינדע שפריכט.
גילט עס נון דיינעם געגענמאן,
זא ווערדע ניכט צו הייס,
דען שווארצעסט דוא דען אנדערן אן,
זא ווירסט דוא דרום ניכט ווייס. —

7.

וואהרע העפֿליכקייט בעשטעהט דארין וואהלוואללענד געגען יעדער־מאן צו זיין.

8.

פֿיעל קלאגען הארט איך אפֿט ערהעבען
פֿאם האכמוטה, דען דער גראסטע איבט;
דער גראסטען האכמוטה ווירד זיך געבען
ווען איירע קריטעלעריא זיך גיעבט!

9.

געטהע זאגט אין זיינעם ווינקעלמאן: „וויא שאן, טיעף אונד רעכטליך זינד זיינע פֿערטרויליכען אייסערונגען איבער דיעזען פונקט! דען עס בלייבט פֿרייליך איין יעדער, דער דיא רעליגיאן פֿעראנדערט, מיט איינערי ארט פֿאן מאקעל בעשפריטצט, פֿאן דער עס אונמאגליך שיינט, איהן צו רייניגען. וויר זעהען דארויס, דאס דיא מענשען דען בעהאר־

רענדען וויללען איבער אללעם זו סאֶטלען וויססען, אונד אום זאָ מעהר טאֶטלען, אלס זיא זאֶמאטליך אין פארטייען געטהיילט איהרע איינגענע זי-בערהייט אונד דויער בעשטאֶנדיג אים אויגע האבען. היער איזט וועדער פאָן געפיהל, נאָך פאָן איבערלייגונג דיא רעדע. אויסדויערן זאָללן מאן דא, וואָ אונס מעהר דאז געשיק אלס דיא וואהל הינגעשטעללט. בייא איינעם פאָלקע, איינער שטאדט, איינעם פירסטען, איינעם פריינדע, איינעם וויבע פעסטהאלטען, דארויף אללעם בעליעהען, דעסהאלב אללעם ווירקען, אללעם ענט-בעהרען אונד דולדען, דאז ווירד געשאֶטלט; אבפאללן דא-געגען בלייבט פערהאסט, וואנקעלמוטה ווירד לאֶכערליך.

10.

וויר געהען אויס נאכט צור זאָננע,
וויר געהען אויס שטערן צור וואָננע.
אויס טאָד צום לעבען איין.
ווער פיעל געליעבט אים לעבען,
דענן זאָלל אויך פיעל פערגעבען
אים הימעלרייכע זיין.

איבער דיא וואהל
איינעס מיט עהרע אונד פּאַרטהייל פּערבונדענען לעבענסבערופּעס.

עס איזט זעלטזאם אונד בעטריבענד צוגלייך, דאס אין ריקזיכט אויף שטאנדעסוואהל בייא דען אונבעמיטטעלטערען קלאססען אונ-זערער גלויבענסגענאָססען עהרע אונד פּאַרטהייל, דיא געוואָהנליך אנגעשטרעבטען ציעלפונקטע, מיט איינער איינזייטיגקייט אונד אָבער-פלאֶכליכקייט וואהרגענאָממען ווערדען, וועלכע זיך מיט אונזערער פּיעל-געריהמטען שארפזיכטיגקייט איין וועניג שווער פּעראיינבארען לאססען.

לעגיאָן איזט נאָך דיא אנצאהל דערער, וועלכע, עס אללער לעה-רען אונד גוטער ביישפּיעלע אונזערער ווייזען זאונגעאכטעט, פּיר מינ-דער עהרענוועֶרטה האלטען, דען האממער אויף דעם אמבאָס אלס אים הויזירהאנדעל וואָרטע דער ערניעדריגונג אויף דעם רעזאָנאנצבאָרען דעם שפּאָטטעס ערטאֶנען צו לאססען, אונד מינדער דיא האֶנדע מיט ערשאכערטעם געווין, אלס מיט שוסטערפעך צו בעזודלען וואָהנען.

אויך דער ארמע ישראל האט הייט צו טאג אנדערע הילפֿסקוועללען אלס — דען טראֶדעלזאק, אין וועלכעס ער אויסער זיינען אלטען קליידערן נאָך דיא שאנדע זיינעס פֿאָלקעס מיט צו מארקטע טראֶגט. דען לייִדער ווירד נור אללצואָפֿט דער הויזירענדע יודע מיט זיינעס אונערטראֶגליכען יארגאָן, מיט זיינער נאָך אונערטראֶגליכערען צודרינגליכקייט, מיט אללען דען קניפֿפֿען, דיא איהם צום אבזאטצע זיינער וואארען נאֶטהיג ערשיינען אונד מעהר נאָך אלס אללעס אנדערע זיינעס עהרליעבענדען גלויבענסגענאָססען דאז בלוט אין דיא וואנגען יאגען — קיינעסוועגס, וויא ער זאָללטע, אלס דיא קארדיקאטור זיינער נאציאָן אָדער פֿיעלמעהר גלויבענסגענאָססענשאפֿט, זאָנדערן אלס דערען רעפרעזענטאנט בעטראכטעט. דען הויזירענדען יודען, דער זיך אן אללען אֶפֿפֿענטליכען אָרטען הערANDRAֶנגט, דער דיא קלינגעל יעדער וואָהנונג אין בעוועגונג זעטצט, דען קעננט איין יעדער; וויא וועניגע קעננען דען פֿלייסיגען האנדווערקער אין זיינער דונקעלן ווערקשטאֶטטע, דען אונערמירליכען שטודירענדען אין זיינער איינזאמען צעללע, דען טאלענטירטען קינסטלער אין זיינער אבגעשלאָססענען וועלט!

פֿערן זייא פֿאָן מיר דען הויזירענדען יודען נאך זיינער אייסערן ערשיינונג צו בעאורטהיילען, אונד עס אונבעריקזיכטיגט צו לאססען, וויא אונטער דעם צעררייססענען קיטטעל איינע גלויבענסטרייע ברוסט זיך בירגט, איין ווייכעס טהיילנעהמענדעס הערץ פֿיר מענשען אונד זעלבסט פֿיר אונמענשען שלאֶגט, וויא ערציעהונג אָדער פֿיעלמעהר מאנגעל אן ערציעהונג איהם אָפֿט קיינע אנדערע וואהל לאֶסט, אלס דענזעלבען שטויב, אונד דענזעלבען שפּאָטט צו שלוקקען, דען שאָן זיין פֿאטער אונד גראָספֿאטער געשלוקט האבען.

אבער דארום איזט מיר דער הויזירער ניכט מינדער איין אונוויללקירליכער פֿערלייםדער זיינעס פֿאָלקס אונד איך האלטע מיך היערין דעם אנקלאנגס פֿיעלער מיינער דענקענדען גלויבענסגענאָססען פֿערזיכערט, זאָ וויא איהרעס איבעראיינשטיממענדען וואונשעס, דאס דער טראֶדעלזאק זאָ פֿיעל אלס מאֶגליך מיט דעם ראנצען דעם האנדווערקערס פֿערטוישט ווערדע. וואהרליך! דער טאָרניסטער דיעזעס לעטצטערען איזט וויא איין אָרדענסבאנד, דאז דער פֿלייסיגע אונד ארבייטסלוסטיגע אלס צייכען זיינעס בעססערען שטרעבענס זיך זעלבסט אומגירטעט, אונד דאז ביללינג איהם אויך אכטונג אונד אויפֿמונטערונג צואווענדען זאָללטע. עהרע דארום דעם שטאנדע דעם האנדווערקערס, דער איהן פֿרייא אונד זעלבסטשטאֶנדיג מאכט; ניכט ער בעדארף טריגערישער רוהמרעדיגקייט, דאז ווערק אליין לאָבט דען

מייסטער אונד דיא קונסט זיינער האַנדע שפּריכט אללע שפּראַכען. דער טיכטיגע דורכגעבילדעטע האנדווערקער איזט וויא איין קראֶפֿטיגער בוים, דער זיך אין אללע צאָנען פֿערפּפֿלאנצען לאֶסט, אונד אויף יעדעם באָדען זיינע ווארצעלן שלאֶגט.

אום זאָ מעהר איזט עס צו בערויערן, דאס בייא דער וואהל איינעס האנדווערקס נאך איינעס געוויססען שלענדריאן פֿערפֿאהרען ווירד, דער איין בעססערעס נאכדענקען ניכט אויפֿקאָממען לאֶסט. ש מ ו א ל אונד י צ ח ק זינד גאָלדארבייטער אונד בוכבינדער געוואָרדען. דארום מיססען נ ת ן אונד ח י י ם דאסזעלבע ווערדען. פֿליכטיג ווירד איבער דיא ענטשיעדענע לעבענסריכטונג ענטשיעדען, אונד אין דען וועניגסטען פֿאֶללען ווירד זיא איינער פֿאָן פֿערשיעדענען שטאנדפונקטען אויסגעהענדען בעלייכטונג אונטערצאָגען.

זאָ פֿערשטעהט עס זיך דאָך וואָהל פֿאָן זעלבסט, דאס בעפֿאָר נאָך דיא עהרענהאפֿטיגקייט אונד דער פֿאָרטהייל איינעס האנדווערקס אין אנשלאג געבראכט ווערדען, דער איננערע בערוף — פֿאֶהיגקייט אונד נייגונג — צו פריפֿען קאָממע. וויא טהאֶריכט וואֶרע עס צ. ב. איינען בלאֶדזיכטיגען קנאבען צום אוהרמאכער, איינען קאֶרפערליך־שוואכען צום שמיעד אָדער שלאָססער, איינען גייסטעסשטומפּפֿען צום מעכאניקער צו בעשטיממען.

אבגעזעהען היעפֿאָן, ערשיענע עס פֿיר איזראעליטען בעזאָנדערס ע ה ר ע נ וו ע ר ט ה, קאֶרפערליך שווערע פראָפֿעססיאָנען צו ערוואֶהלען, אום איממער מעהר דעם פֿאָרוואורפֿע דער שייא פֿאָר קאֶרפערליכער אנשטרענגונג טהאטזאֶכליך צו בעגעגנען; זאָ וויא אויך דיאיעניגען האנדווערקע צו בעטרייבען, וועלכע ביזהער גאר ניכט אָדער נור זעלטען פֿאָן איזראעליטען בעטריעבען וואָרדען זינד; דאָך איזט עס נאָך איממער מעהר דיא א ר ט דעס האנדווערקסבעטריעבס אלס דיא וו א ה ל דעסזעלבען, וועלכע עהרט אָדער פֿעראונעהרט.

זעהר פֿיעלע אומשטאֶנדע זינד עס, וועלכע שאָן איינצעלן, אָדער יע נאכדעם זיא מעהר אָדער מינדער צוזאממענטרעפֿפֿען, איבער דיא ר ע נ ט א ב י ל י ט אֶ ט איינעס געווערבעס ענטשיידען. אלס דא זינד: גראֶסערער פֿערברויך, בעשטעללונגען אים אינ־ אונד אויסלאנדע, גערינגערע קאָנקוררענץ, מאנגעל אן אויסבילדונג בייא דען ביסהעריגען ארבייטען, איינגעפֿיהרטע בעססערע בעצאהלונג או. ז. וו. ווער זיך היעראיבער געהאֶריגע נאכווייזונגען פֿערשאפֿפֿען קאן, אום זיא בייא ערוואֶהלונג איינעס האנדווערקס פֿיר זיך אָדער דיא זייניגען צו ראטהע צו ציעהען, ווירד מיט יענעם בעדאכט צו ווערקע געהען, דער דיא וואהל איינעס לעבענסבערופֿעס געוויס אין אנשפרוך ניממט.

אללערדינגס דירפֿטען ניכט וועניגע געווערבע איבערזעטצט זיין;
דאס היגגעגען אנדערע צ. ב. דרעכסלערייא, שוהמאכערייא דערמא
לען אויף אונצורייכענדע וויזע בעטריעבען ווערדען שטעללט זיך דורך
פֿערשיעדענע אומשטאֶנדע, נאמענטליך אבער דאדורך הערויס, דאס
אנזעהנליכערע אויסלאֶנדישע בעשטעללונגען ניכט ערפֿיללט ווערדען
קאֶננען; צו פֿערשיעדענען פראָפֿעססיאָנען, נאמענטליך אבער צו זאָל-
כען, וועלכע איינע געוויססע טעכנישע אָדער קינסטלערישע בילדונג
ערפֿאָרדערן, צ. ב. מעכאניקער, קאָלאָריסטען, מאנופֿאקטורצייכנער
או. ז. וו. פֿעהלט עס זאָ זעהר אן טיכטיגען אינדיווידועז, דאס מאן
גענאֶטהיגט איזט, אויסלאֶנדער צו האֶכסט קאָסטשפיעליגען בעדינ-
גונגען הערבייא צו ציעהען. פֿעראיינע צור בעפֿאֶרדערונג דעס האנד-
ווערקסבעטריעבס אונטער דען איזראעליטען וואֶרען דאהער שאָן אויס
דעם גרונדע אנצופרייזען, ווייל איהנען איינע מאססע פֿאָן איינזיכטען
אונד ערפֿאהרונגען צו געבאָטע שטעהט דיא דאז אינדיווידואום קוים
יעמאלס, אם וועניגסטען אבער ביים אנבעגין זיינער לויפֿבאהן ערלאנגט
האבען קאן.

נאָך איין וואונש קאן בייא דיעזעם אנלאס ניכט אונטערדריקט
ווערדען. זאָ עהרענפֿאָלל עס אויך פֿיר אונס איזט, דאס זאָ פֿיעלע
הערפֿאָרראגענדע מוזיקאלישע נאָטאביליטאֶטען אונזערער קאָנפֿעססיאָן
אנגעהאֶרען, זאָ האט דאָך דיעזער אומשטאנד איינע איבערוויעגענדע
נייגונג צור מוזיקווירמונג אלס בראָטערווערב הערפֿאָרגערופֿען, דיא
מאן נור בעדויערליך נעננען קאן. מאן פֿערגיסט, דאס עס זאָ וויא אין
יעדער קונסט אויך אין דער מוזיק נור וועניג האָכבעגאבטע אונטער
פֿיעלען מיטטעלמאֶסיגקייטען געבען קאן, דאס אבער גראדע דיעזע
אם וועניגסטען מיטטעלמאֶסיגקייט פֿערטראֶגט. ווען עס זיך דארום
האנדעלט, איינע קאררירערע מיט עהרע אונד פֿאָרטהייל צו בעגרינ-
דען. צודעם איזט אוים מאנכערלייא זימפטאָמען צו שליעסען, דאס
דיא הולדיגונג, וועלכע מאן אין אונזערען טאגען דער מוזיק אנגעדיי-
העז ליעס, אויף דעם בעסטען וועגע איזט. איינער אנדויערנדען
אבשפאננונג פלאטץ צו מאכען, וואָבייא נור נאָך דעם אויסעראָר-
דענטליכען אים אללערשטרענגסטען זיננע דעם וואָרטעם האָפֿפֿ-
נונג פֿערבליעבע, זיך דוים צו שאפֿפֿען. אָב עס אונטער זאָלכען פֿער-
האֶלטניססען נאָך געראטהען איזט, זיך דורך איינע עבענזאָ לאנגוויע-
ריגע אונד מיהזאמע אלס קאָסטשפיעליגע אויסבילדונג דיא אויסזיכט
אויף קיממערליכען ערווערב דורך בעטטעלקאָנצערטע, לעקציאָנען
או. דגל. צו ערווערבען, קאן פֿיגליך דאהין געשטעללט בלייבען.

תפילין.

איינע בעטראכטונג.

דא איך אומשויעטע אין איזראעל אונד דיא ווערקע דער מענשען זאה, דיא שוואֶכע, מיט דער זיא גראָם טהאטען, אונד דיא פֿעראיררונגען איינעס פֿאָן דינקעל בעשטאָלענען פֿערשטאנדעס, פֿינג איך אן איבער דאז נאכצוזיננען, וואס וואָהל איהר אויגע לענקען קאֶננטע, דאס עס זיך אויס דעם אייטלען שלאממע צום אנשויען געטטליכער האָהייט ערהעבע. רייך, שפּראך איך, זינד זיא אללע אן גוטען פֿאָרזאֶטצען, דאָך אן טהאטען ארם; איהר אורטהייל האלטען זיא פֿיר אונפֿעהלבאר, וואֶהרענד איהרען זין דאז פֿאָראורטהייל אומנעבעלט, אונד פֿאָן איינעם זינדליכען האססע ערפֿיללט, פֿאָדערן זיא טראָטציג ניכטס אלס ליעבעסבעווייזע. דיא שולד היערפֿאָן טראגען פֿיעללייכט יענע, וועלכע גאָטטעס געבאָטע יעדעם אנדערען געבאָטע נאכגעשטעללט, אָדער יענע, דיא דען עוויגען איינהאלט פֿיר פֿערגאֶנגליכע צוועקקע צובערייטען צו קאֶננען זיך פֿערמאסען. אונד דאָך זאָללען וויר יא פֿאָר גאָטט וואנדלען, פֿאָר דעם אללעסאיבערדויערנדען, פֿאָר גאָטט, דער אלליין גראָס איזט אונד אלליין הייליג; דעננאָך זאה איך נאר קלוגע פֿאֶטער, דיא דאז געטטליכע וויא איינע וואארע פֿייל האטטען, דיא איהרען זאֶהנען מעהרערע רעליגיאָנען צו בעליעביגער אויסוואהל פֿאָרלעגטען. דארום פֿערשוואנד דען אויך דיא ליעבע אויס דעם הערצען דער יוגענד, דיא ליעבע צו גאָטט וויא דיא ליעבע צו דען מיטברידערן, דער קיים דער רעליגיאָן, דער אין דעם קינדליכען געמיטהע זיינען זיטץ האט, בליעב אונענטוויקקעלט; אבער געפֿלעגט אונד גראָסגעצאָגען ווארדע דער שפּאָטט איבער איזראעל'ס גלויבען, דער האָהן געגען יאקאָב אונד זיין געדאֶכטניס. זאָ געשטאלטעטע איין ברודער, דאס איך איין לייכען אלטער ליעבע דיר אויפֿלייגע, פֿיעללייכט אונטערבריכט זיין אנבליק דיינען גאָטטפֿערגעססענען לויף אונד לאֶזט דיא רינדע פֿאָן דיינעם הערצען. עס איזט יענע זיננבילדליכע פֿעררילטונג, דיא, אויס אורראלטער צייט אונס פֿערערבט, זיכטבאר איזט אן דעם וואהרצייכען אויף דער האנד אונד דעם דענקמאהל צווישען דען אויגען. זאָלכער פֿעררילטונגען האסט דו דיך לאֶנגסט ענטשלאגען, אונטער דעם פֿאָרגעבען, דאס דיינע געזיננונג גוט, דיין זין פֿיר דאז רעכטע הינלאֶנגליך בעשטימט זייא. אונד דאָך, ווער בירגט דיר פֿיר דיא בעשטאֶנדיגקייט דיעזעס זיננעס? ווער ערקעננט דיך אלס טרייען קנעכט, ווען דו דאז

לייבען דער האֶריגקייט לו טרהגען פֿערמאֶהעסט? ווען דהלפֿסט דוח, דער זאֶמסיגע, דער גלייבגיוטיגע, לו חייפֿער חנטפֿאָרנען? דיח היילינע לערעמאָניח פֿערמאג חונס טאֶגליך פֿאָן דער חזוטאֶגליכקייט לו דעם עדלען עמפֿאָרלוריבטען, יעדע שטונדע קאן זיח חונס פֿאָר זינדע רעטטען, חונד וואֶר׳ עס חויך נור, דאס וויר חויך חויגענבליקקע חונס דער זינדע סמאֶטען. ווען חויך, חינדעם וויר גאָטטעס לייבען או חונס טראגען, ניבט דער זויטערע הימאעל חין חונזער געמיטה חיינליעהט, זאָ ווערדען וויר דאָך אן חיין הימאלישעם געמאהנט: חן גלויבענס- חונד ליידענס-ברידער. מיט דער חויסחיבונג דעם הייליגען געברויבעס ערוועקט דער פֿראָממע דאז לוטרויען דעריעניגען, דיח פֿאָן חיהם, חלס חיהרעם מיט-ברודער, ווען חויך ניבט הילפֿע, דאָך מיטגעפֿיהל חונד טראֶסטונג ערוואר-טען. דאז לייבען אן דיינער ליקען האנד קאן דיח רעבטע לוריקהאלטען דען ברודער לו שלאגען. דאז הייליגע דענקמאל, דאז דיר דאז הויפט חויז-גיעבט, לאֶהמט דען פֿוס, ווען ער דער זינדע נאבאייליען וויל. זאָ ווירד עס חיין זיעגעל דיינער עדלען געבורט, חיין חלטעס פערגאמענט חיבער גאֶטטליבע חבשטאממונג, חונד זיין חינהאלט, חיינע מאהנונג דעם הימ-מעלס, קאן דען חייטעלן, טהאֶריבטען דינגען דיך חבווענדיג מאבען, זאָ דאס דוח פֿערגיסעסט, וואס חין דיעזער וועלט רייך הייסט חונד חרם, חבער דעם מאנגעלס דיינער זעעלע דיך ערחיננערסט. דען ווען האנד חונד חויגע גאָטט געווייהעט וואָרדען, דענקען וויר מיט שטיללעם פֿאָר-וואורף אן דאז חונרייגע, דאז חונזער חויגע געפֿעססעלט חונד חונזערע האנד בעפֿלעקט, אן דען שמערץ דעם ברודערס, בייח דעם דאז חויגע טראָקקען חונד דיח האנד שלאף געבליעבען; וויר זענקען דאז חויגע דעם האָבמוטהס, וויר פֿאלטען דיח האֶנדע, דיח זיך חין טראָטץ געבאללט האָ-בען. חין זאָלבען שטונדען בייגט זיך דער זין דעם זעלבסטזיבטיגען דינ-קעלס לור חנערקעננונג גאֶטטליבער ליעבע. חונד דאז קניע בייגט זיך פֿאָר חיהם, דעססען לייבען זיינער עווינען הערשאפֿט וויר חויפֿווייזען; פֿער-זייאטע ווערקע, פֿערגעססענע פֿאָרזאֶטלע קעהרען חין דיח ערחיננערונג חיין, חונד נאך חיינער לוגלייך שמערלליבען חונד פֿריידיגען חנדאבט טרעננט דער בעטענדע זיך פֿאָן דעם רעליגיאֶזען וואהרלייבען, וויח פֿאָן חיינעם לאֶרטליבען פֿריינדע, דעססען געווויססעס ווידערזעהען דען חבי-שיעד פֿערזיסט.

דענקען וויר וויטער נאך חיבער חיין עדלעט לעבען, וויח שווער דער וועג לו חיינעם זאָלבען געפֿונדען, וויח דער געפֿונדענע זאָ זעלטע פֿערפֿאָלגט ווירד; וויח זעהר דיח ווידערשטרעבענדען ריבטונגען דער מענשען חיהן פֿערוואָררען חונד חונעבען מאבען, וואֶהרענד דאָך זאָ ווע-ניג האָבטע לופֿריעדענהייט חנלוטרעפֿפֿען חיזט חויך חנדערען וועגען, דא

וואָ גאָטטעס וואָרט ניכט געליעבט אונד דאראן ניכט פעסטגעהאלטען ווירד: זאָ געווינגען וויר דאז גאָטטעסדיענסטליכע ווערק ליעב גלייך איינעם גוטגעזיננטען פריינדע, דער אונזער בעסטעס וויל. טויען וויר אונס אין דער פערגאנגענהייט אום, וואָ בעגעגנען וויר דער זיטטליכען קראפט, דער זעלבסטאיבערווינדונג, דער אויסהאררענדען טרייע? דא, וואָ איין עוויגעס, אונסטערבליכעס פערפאָלגט ווירד, אונד גאָטט דעם אויגע אונד דעם הערצען, אין דעם זיננבילד געגענוואָרטיג געבליעבען איזט. אונד ניכט אנדערס איזט עס הייט. איזט דאז געזעטץ, דאז אונס איבער דיא פלוטהען דער ליידען היניגעטראגען, בייא אונס אין טרויליכען קרייזע דעם הויזעס, וואָ עס מיט אונס אויפגעוואכסען, זאָ בלייבט עס פיר דאז לעבען איין פערמאָכטניס דער ליעבע אויס יענען טאגען, וואָ וויר נאָך ליעבטען, וואס וויר זאָללטען, וואָ גאָטט, פאטער אונד מוטטער אונס גלייך נאהע שטאנדען. זאָ האָפט דאן אין אונזערן אייסערן מענשען דאז זימבאָל זיכטבאר ווירד. רעגט אין דעם אינגערן זיך דיא אלטע ליעבע אונד ליעהט אין איהרען געווייהעטען קרייז אללע, דיא אין געמיינשאפטליכער איבער-לייגונג מיט אונס זיך ערבויעט, דיא מיט דעם רעליגיאָזען ברויך אונס טוגענדען איינגעפלאנזט האבען; יא, עס ווערדען אללע אונס נאהע גע-ריקט, דיא מיט אונס דאזזעלבע וועה געפיהלט, אָדער מיט דענען וויר גלייכעס לייד טראגען, אונד אין איין מעער גליהענדער ליעבע פערזינקט אונד שמילצט דיא קאלטע זעלבסטזוכט.

זאָ האט אין דעם וואָרטע דער גאָטטליכע איננהאלט דיינע זעעלע געלייטערט; ער איזט, איין באהנבראכענדער קייל, אין דיינען הארטען זין איינגעדרונגען, אונד מיט איהם איין געפאָלגע בעזעליגענדער פריידען. דיא זימבאָלישע האנדלונג האט אויפגעהאָרט איין בלאָס אייסערליכעס צו זיין, מאָכטעסט דו, וואס דיך ערשיטטערט, אלס לעערע צערעמאָניא פעראבשיעדען? נור פיר דען גיבט עס קיינע געהייליגטע עראיננערונג מעהר, דער דיא הייליגען געברייכע אויס זיינער נאָהע פאָרטגעוויעזען, דאס זיא דען זיינעגען פרעמד געוואָרדען; טראָגט ער אבער דינגען, דיא פיר איהן געליטטען, דיא שולד זאָ טיעף אב, זאָ שטעהט עס איהם ניכט צו, פאָן דעם יונגען געשלעכטע איין געדאָכטניס פיר זיינען שמערץ, פיר זיינע ליעבעסבעווייזע איינען דאנק צו פאָדערן. אָדער זאָללטע עס דער דינקעל זיין, דער זיך פאָן דעם געבראויך דער עראיננערונגסמיטטעל אבווענדעט? זאָ פראָבעהאלטיג איזט דאָך אבער אונזערע זיטטליכע שטארקע ניכט, דאס וויר קיינעס אויפמונטערנדען בייספיעלס דער אנ-דאכט, זאָ טרייא ניכט אונזערע טוגענד, דאס וויר קיינער מאהנונג אן גלויבענספפליכטען בעדירפטען, קיינער אונטערווייזונג צום בעססערוואָר-דען אין דעם אָפפענטליכען גאָטטעסדיענסטע. אלס זינדיגע מענשען

ענטבעהרען וויר נור צו אָפט יענע פיהרער, דיא, אָהנע אונס צו פראַגען, אין אונזער לעבען איינגרייפען, אן געבאָט אונד פפליכט מאַהנענד, יענע געברייכע, דיא דען פרייוויליגען געהאָרזאַם לעהרען. ווערדען וויר אַבער שאָן איינער שטונדע מאַהנונג איבערדריסיג, זאָ פליעהען וויר דיא אונטערווייזונג, וויר פליעהען דיא אָרטע, פאָן דענען דיא לעהרע אויסגעהט, וויר פליעהען דיא, וועלכע לעהרען אונד דיא, וועלכע בעלעהרט ווערדען; וויר ענטלויפען דעם גלויבען אונד זיינען בעקעננערן.

דאַהינגעגען ווירסט דוא, ווען דיינע זעעלע אַן דעם רעליגיאֶזען געזעטצע ערגעטצען האַט, דענען צוגעטהאַן בלייבען, וועלכע אין דעמזעלבען געזעטצע דאַסזעלבע הייליגטהום פערעהרען; דאַז בונדעסצייכען אַן דיר צו וויסען דען אויגען ערוועקט אַנדערע פיר דיא לעהרע גאָטטעס, אונד צאָלטען דערען אויך וועניגע זיין, — איין איינציגעס הערץ, פראָם אונד דעמיטהיג, איזט איין וואָהלגעפעלליגערעס אָפּפער אַלס דעם ליבאַנאָנס געוועלד. פיעלע צוואַר, דיא דער אונפערשטאַנד אַן לעהרע זאַמלונגען געמיעדעט, אָדער דיא שטאַט דעם ברויכס נור מיסברויך פאַנדען, פערצווייפעלטען אַן איזראַעל'ס לעהרע אונד דעם איינגענען הייל אונד פערריעטהען ביידעס. פיעלע וואורדען אונזערם עהרווירדיגען אַלטערטהום ענטפרעמדעט. האַטטען זיא ליעבע געהאַבט, זיא ווירדען טרייא געבליעבען זיין אונד האָלד. יעטצט אַבער געהט מאַנכער איינהער אונטער אונס דען בליק צו באָדען געזענקט, וויל ער דעם בליק דעס ברודערס צו בעגעגנען זיך שעמט, אונד וויא זיין קלייד מיט טאַנד בעהאַנגען איזט, דער ניכט פאָר דער זינדע וואַרנט, זאָ וואָהנט אין דעם הערצען וועלטליכע איטעלקייט, דיא צור זינדע פערלאָקט. דיא קעניגליכע שפראַכע, דיא צו דען פראָפהעטען גערעדעט, ליעגט אים שטויבע, אונפערשטאַנדען פאָן דען קינדערן, דיא זיא אַן איהרען בריסטען געזייגט; דיא קינדער אַבער טרעטען איהרע וויעגע מיט פיסען אונד שפאָטטען דער אַלטען מוטטער; דאַרום וועֶרע עס וואָהל שעֶן, ווען וויר אונזערע געברייכע אין עהרען היעלטען, ווען וויר אונס בעמיהעטען, דער הייליגען לעהרע אונד דער הייליגען שפראַכע דיא הערצען וויעדער צוצופיהרען. נור דירפען וויר שטאַטט גאָטטעס ניכט אונס זעלבסט פערהערליכען וואָללען, אינדעם וויר דען גאָטטליכען שמוק צו איינעם פליטטערשטאַאט ערניעדריגען. מיט זאָלכען דינגען פעססעלן וויר דיא יוגענד ניכט; מיט לעערעם געפראֶנגע פיללען וויר קיין געמיטה אונד קיינען טעמפעל. ווער ווירד פאָם שאַטטען געזעטטיגט, ווען איהן הונגערט? אָדער שטיללט דען דורסט פאָם דונסט? לאַססעט פאָן דער טהעֶריכטען מאָדע אַב, אונד האַלטעט אייך אַן אייער אוראַלטעס פאַניער, דאַמיט איהר צוזאַממענבלייבעט, ווען עס פינסטער ווירד, אונד ערקאַננט ווערדעט אַן דעם גראָססען טאַגע דער רע-

כענשאפֿט איבער דען בונד גאָטטעס, אונד דיא זיך אבגעוואנדט האבען, צוריקקעהרען, אונד דאז זיגנאל דער טרייא אונד דער ריקקעהר ווערדע דאז וואהרצייכען אן דער האנד אונד צווישען דען אויגען.

דער יודע.

דער יודע! דער יודע!
איין וואונדערבאר דינג, —
בעטראכט' איהן מיט עהרפֿורכט,
ניכט אכט' איהן גערינג! —

דעם ווינציגסטען פֿאָלקע
געהאֶרט ער יא אן,
דאָך היבען אונד דריבען
מאן טרעפֿפֿען איהן קאן:
ציעהסט הין דוא נאך אָסטען,
זאָ שטעהט ער פֿאָר דיר, —
אונד פֿליעהסט דוא נאך וועסטען —
דוא זיעהסט איהן אויך היער.
דער יודע, או. ז. וו.

דוא שטרעבעסט נאך זידען —
ער איזט שאָן אם אָרט,
דוא איילעסט צום נאָרדען —
ער וואנדעלט אויך דאָרט.
אונד וואֶהלסט דוא דאז מעער דיר —
דוא וויכסט איהם ניכט אויס,
אונד זוכסט דוא דיא וויסטע —
ער איזט דא צו הויז.
דער יודע, או. ז. וו.

שטייג' איממער צור האָהע —
דוא שטאָסעסט אויף איהן,
זינק' ניעדער צור טיעפֿע —
דוא ווירסט איהן ניכט פֿליעה'ן.
שליעס' איין דיך אין בורגען —
ער בלייבט דיר דאָך נאה,
פֿערקריעך' דיך אין היטטען —
דוא פֿינדעסט איהן דא.
דער יודע, או. ז. וו.

*　　*
*

געפֿאָלטערט, געמארטערט,
געפיייניגט אויפ'ס בלוט,
בעהארדט ער אים גלויבען,
פֿערליערט ניכט דען מוטה.
דוא גלויבסט איהן בעצוואונגען,
צו באָדען געשטרעקט
ער ריכטעט עמפאָר זיך —
ער וואָרד נור ערשרעקט.
דער יודע, או. ז. וו.

דער עהרען בערויבעט.
בעוואהרט ער דיא עהר', —
פֿערציכטענד אויף רעכטע, —
איזט רעכט זיין בעגעהר.
ער פאָכט ניכט, ער טאָבט ניכט,
ער קאָממט ניכט מיט האסט, —
ער שמיעגט זיך אונד פֿיגט זיך
אונד גאָנגעט זיך ראסט.
דער יודע, או. ז. וו.

הערצאיננינגע רעד' נור,
געמיטהליך אונד מילד,
פֿערטרויען אויף וואהרהייט
איזט וואפּפ' איהם אונד שילד.
ער שויעט נאך אָבען,
דא וואָהנט יא זיין אהן, —
דער ווירד איהן שאָן לייטען
אויף עבענע באהן.
דער יודע, או. ז. וו.

טרייא לעבט ער דעם גלויבען:
„איינסט צייגט עס זיך קלאר,
וואס שלעכט אונד וואס רעכט איזט,
וואס פֿאלש אונד וואס וואהר!"
דרום קאן איהן ניכטס אירדען,
איינס זאגט איהם זיין הערץ:
„וואס איממער דוא לײדעסט —
גאָטט לאָהנעט דען שמערץ!"

דער יודע! דער יודע!
איין וואונדערבאר דינג, —
בעטראכט' איהן מיט עהרפֿורכט,
ניכט אכט' איהן גערינג! —

אין שלום!

אמר אלהי לאוהבי חכמת ישראל ומליצת לשונו הקדושה.

מכתב להזכיר.

ביום בא הבשורה לא טובה, כי החכם הכולל המליץ הגדול מוהר"ר שלום בר"י הכהן נאסף אל עמו בקרית האמבורג, ביום א' כ"ה שבט התר"ה לב"ע.

שלום שב למנוחתו ומכונו! הבני ישראל אבד. ואין איש שם על לב, כי איש חמודות הלזה היה אחד מן השרידים אשר ה' קורא להם: "קומו לעזרת עמי בגלות החל הזה, להשיב לנדחי ישראל כבודם כי גלה; אל תרפינה ידיכם לעשות תושיה למענם, לשים העקוב לפניהם למישור, ומסלות בלבב כל ישרי לב לאהוב אמת ומישרים כל הימים." כן קרא ה' לשלום, ויקשב וישמע הכהן הגדול מאחיו, ויכתוב בספר את חכמת לבו כי רבה היא, אף לקח כנור אדמת קדש, התלואה (שכולה וגלמודה) עלי משואת נצח, ויכער מעפר ארץ את מיתרי הכנור ויכנן בידו ויפיל לנו משיר ציון על אדמת נכר. אף יהמה לבנו לקול כנורו כי יהגה נפלאות.

ימיו ידברו, ורוב שניו — כי מת זקן ושבע ימים — יודיעו חכמתו בקהל רב. ואני אנסה את כחי לספר כיום את תולדות חייו, מן המעט אשר בינותי מספריו ומאשר שמעה אזני מפי ידידי רֵע כאח לי המנוח ז"ל עת התעלסנו יחד באהבים בימים הטובים מאלה, אולי אעיר בזה את לב איש יקר בעיר האמבורג אשר ארח לחברה עם המת ימים רבים, וכתב ספר כולל כל קורות חייו בהשכל ודעת לזכרון שם החכם עד דור אחרון.

שלום*) נולד בשנת תקל"ג בעיר מעזריטש במדינת פולין גדול.

*) השמר לך, לבל תתפתה לאיש אחר אשר שמו כשם החכם המדובר בו: שלום ממעזריטש, ואשר יזכירהו החכם החוקר רבינו משה בן מנחם ז"ל בהקדמתו אור לנתיבה בזה הלשון: "ויתחבר של תיקוני סופרים משלשת הספרים האחרונים הוא ה"ה המדקדק מוהר"ר שלום נ"י ממעזריטש."

ויהי נער את בני עמו שמה האמונים בחשך וערפל בלי סדרים ובבלי דעת. וה' פקח את עיני שלום בימי עלומיו, לראות כי עירום הוא מכל חכמה וכשרון מעשה. ויתחזק ויאזור חיל וישים את לבו להגות בתורת ה' ובדברי הנביאים ובתורה שבעל פה באמת ואמונה. ותחל רוח ה' לפעמו לבקש גם חכמה בארץ מגורי אביו, ויבקש ולא ימצא, כי החכמה מה זה עושָׂה בארץ ערבה ושוחה? מקום הכנו לה שם קבר, ותהי האמת נעדרת!

ויהי שלום בן שבע עשרה שנה ויעזוב את ארץ מולדתו וישם לדרך פעמיו לגור באשר ימצא מנוח לכף רגלו ומלב לרוחו בקרבו לדרוש חכמה ודעת באין מונע ובאין מכלים דבר. וילך לעיר הממלכה בערלין, עיר מלאה חכמים וסופרים מאז ועד עתה, ולדור עמלו ויגיע כפו לקח בידו: לא לדור הכסף, כי איה לכסף מוצא לנער משולח ונעזב. לעת כזאת? אמנם הוא ראשית בכורי רוחו, אשר פעל ועשה בעוד היותו על אדמתו, זה ספר משלי אגור*):

ויהי כבוא שלום בשערי העיר ברלין ויכתוב אגרת במליצה אל החכם המליץ היקר מוה' איצק אייכעל ז"ל, אשר נסוג אחור מֵחֶבְרַת שוחרי הטוב והתושיה בימים ההם, וישבות מכל מלאכתו. כי המאסף נאסף; והוא יושב אז באחת מערי השדה סמוך לברלין, ויבקש ממנו לחרוץ משפטו על ספרו, אף הוא השיב אמריו לו, אמרי אמת על דברי שלום, מלאים חן והדרת קדש, צוף דבש אמרי נועם. הלא הם כתובים על ספר כתב יושר לזכר עולם. הן אמת כי מליצותיו בספרו משלי אגור עוד לא הטהרו למדי, ולא תלכנה לאטי בנועם והוד לרגל המלאכה אשר לפניו. כדרך הסופר הנפלא הזה בכל מפעלותיו אשר הוציא לפעולת אדם בדבר שפתיו כל ימי חייו; אמנם זכור אל תשכח, קורא נכבד! כי מחברו היה אז צעיר לימים. ידיו עוד אסורות ועשתנותיו בנחשתים הוגשו, ולבבו לבב חכמה לא קרא עוד דרור לפועל כפיו, לאמר לאסורי הגיונו: צאו ולכו באור ה' להאיר נתיב ליושבי תבל.

בשנת תק"ס הוציא לאור את קבוצת שיריו הנפלאים ויקרים מאד, אשר קרא להם בשם: מטעי קדש על אדמת צפון, בעיר רֶאדעלהיים בדפוס החכם המפואר מוהר"ר זאב וואלף היידענהיים ז"ל, ומתחת לשירים ההמה עשה המחבר מטעמים בהעתקה אשכנזית במליצה פשוטה לא בצורה שיר. השירים האלה, אשר הוד הגיון קדש יופיע על פניהם, עשו להחכם המחבר ז"ל שם עולם על פני חוץ. — אף ויצאו שנית לאור ע"י אוהבי ורעי החכם המליץ היקר מו"ה אברהם גאָלדבערג נ"י

*) ספר משלי אגור יצא לאור עם העתקה אשכנזית בשנת תקנ"ח בברלין.

בעיר זאלקווא עם עוד שירים שונים אשר באו בספרים אחרים מפוזרים הנה והנה מידי המחבר.

בימים ההם הוקם עָל כבוד שלום. וילך לו יד ושם בברלין. ויהי מורה לשון עברית בבית החנוך המפואר והנודע לתהלה בעיר הזאת. ויתהלך שלום את כבוד הרב המליץ הגדול מוהר"ר נפתלי הירץ וויזל ז"ל. ויאהבו איש את אחיו, וישבו יום יום להתעלס באהבים כשבת אחים יחדיו.

ויהי כבוא העת, הגיע היום ונפתלי שם מגמת פניו לעיר האמבורג לראות חיים את בניו אשר נטעו שמה אהלם. ויאמר לעזוב את עיר מושבו ברלין, ואוהביו ומכבדיו בעיר המהוללה הזאת דאגו לו ויתעצבו אל לבם, כי נלקח ארון ברית ה', איש אשר רוח אלהים בקרבו, מקרב מחניהם: אז נפתלי על מרומי שדה בדרך, דבר על לב אוהביו. אשר הלכו עמו לשלחו, וינחם אותם לאמר: מה מכם יהלוך כי אעזבכם? הלא שלום לכם, אל תיראו; הוא יהיה כהן לאל עליון, והוא יציל את שארית מחמדנו מימי קדם, תפארת לשוננו הקדושה, לבל ידח ממנה נדח לאורך ימים!" —

בשנת תקס"ח בִּשַׂר צדק בקהל רב ואָרח לחברה עם פועלי צדקות ואוהבי חכמה כמוהו, חברת לאוהבי לשון עברית לחדש כנשר נעורי מכתבי המאסף. ויוציא לאור את המאסף החדש לשנת תקס"ט, המלא חכמה ודעת משל ומליצה על כל גדותיו. ולא נוכל הוא בערכו הרב מכל מחברות המאסף אשר הוציאו חכמי ברלין הראשונים. והמאסף לשנת תק"ע. אשר יצא לאור בעיר אלטונא עוד ידו תכון עמו וזרועו תאמצנו, כי מאמרים ושירים נכבדים מידי כהן הצדק באו בתוך שתי תקופות הראשונות משנה הזאת. אולם המאסף לשתי תקופות האחרונות משנת תק"ע ושתי תקופות הראשונות משנת תקע"א יצאו לאור בעיר דעסויא על ידי משכילים אחרים. ויחדל המאסף שנית לבוא בקהל ה', ועודנו לא ישוב עד היום הזה.

בשנת תקע"א הודיע את ידו החזקה במלאכת מחשבתו מליצת לשון עברית, בהוציאו לאור את הספר עמל ותרלה, אשר חבר לעמת השיר הנכבד לישרים תהלה מהמשורר הגדול מו"ה משה חיים לוצאטו ז"ל. הספר הזה כתב שלום במליצה צחה וקלה, וקולו בנחת כקול המית פלג אלהים מלא מי מנוחות ההולכים לאט בין תלמי פרחים, שושנים ואהלים; לא יגביה עוף ולא יתהלך בגדולות. ובזה מלא השיר עמל ותרלה חן בעיני כל רואיו. אף כי נוסד עלי שיר אדיר אין על עפר מָשלו; והמשכיל יבין הדבר לאשורו! גם הספר הזה יצא לאור בדפוס הדו"וה הנ"ל, אשר מתכון שבתו השגיח עליו, להסיר ממנו כל סיג וכל שגיאה, כי כזאת שאל ממנו החכם המחבר ז"ל לעיני העדה בהקדמת

ספרו. גם הספר הזה יצא שנית לאור בעיר לעמבערג בשנת התקפ"ב לב"ע.

בימים ההם העתיק שלום את ספר ירמיהו ללשון אשכנז, ויבארהו על פני כלו בלשון עבר צח ונקי ובו גלה תעלומות מני חשך בדרכי הלשון. גם נתן לוית חן בראשו היא הקדמה מפוארה (קצות דבריה באו אחרי כן בספרו כתב יושר). ספר ירמיהו הנעתק ומבואר מידו יצא לאור בעיר פיורדא, כאשר נדמה לי בשנת התקע"ד. — אז רוח אחרת היתה אתו ויעזוב את ארץ אשכנז וירד אניה בלב ים לעבור בה לעיר הגדולה לאלהים לונדון המעטירה. וישב שמה ימים רבים, גם נסה את כחו, ליסד שמה בית הספר לילדי בני ישראל; אמנם לא הצליח בעמלו וישב אחרי כן לעיר האמבורג, ויקח אשה בת נדיב אשת חיל ויראת אלהים ויולד עמה בנים אשר עודם חיים, מהם אחד עושה במלאכה בשלל צבעים רקמה. ומהם כנעני ככבדי ארץ אשר מעמל ידיהם ימצאו חית ידם בכבוד, בלי קול שאון ומהומה. — עיני ראו לי איזה שירים יקרים בלשון עבר ובלשון אנגלי, מזה ומזה הם כתובים בהשכל ודעת, אשר יצאו לאור גם יחד בימים אשר גר בקרית לונדון. — בשנת תקע"ט יצא עליו הקול בעיר לייפציג כי הוא כתב דברים כמדקרות חרב נגד ההיכלים החדשים אשר נוסדו אז באיזה ערי אשכנז, להתפלל בם אל ה' על סדר נכון וישר. אמנם לא ידעתי עד עתה אם אמת יהגו מלשני בסתר רעיהם, הקורא המבין ישפוט משרים. מה שאין דבר אמת נמצא בדברים ההם, בהודיע לו, כי החכם המנוח ז"ל כתב אז את ספרו סדר העבודה בלשון אשכנז, ויצא לאור בעיר לייפציג בשנת תק"פ, בו יעיף אמרים על סדר התפלה בקהל ישראל מיום הוסדה ועד עתה.

בשנת ה' תקפ"א נקרא לעיר המלוכה וויען מאת המדפיס המפואר אנטאן עדלען פאן שמיד, (אשר הרים קרן לשון וספרי עברית בספרים הרבים אשר הוציא לאור בבית דפוסו. ובגלל הדבר הזה הורם בתוך האדם המעלה (איין דען אדעלשטאנד) מאת אדונינו הקיסר פראנץ הראשון ינוח בשלום על משכבו) להיות מחבר ספרים להעלותם על מכבש בית דפוסו. ויואל שלום לשבת בעיר המפוארה הזאת, וזה החלו לעשות. לנטוע עץ פרי עושה פרי תבואה בכורי תעתים; כי הוא היה המיסד הראשון אשר העמיד על כנו המכתב העתי הזה, והוא הוציא הבכורה בראשיתה. ויהי מקץ שלתים ימים וישב אל ביתו לעיר האמבורג והדפיס שמה את סדר הסליחות עם העתקה אשכנזית ובאור בלשון עברית אשר כוננו ידיו, בעיר וויען החל מלאכתו זאת ובעיר האמבורג כלה מעשהו.

בימים ההם בא בברית עם מדפיס ספרי עברית בעיר אלטונה

והוציא לאור כמה ספרים, גם מאשר עשו אצבעותיו, אמנם לא שזפתם עיני, ולא נודעו לי בשם.

בשנת תקל"ד הלך שלום למסעיו ויבוא עוד הפעם לקרית וויען (בימים ההם הייתי מגיה ספרי עברית בבית האדון די שמיד הנ"ל) והוא החל להדפיס שמה את ספרו היקר ניר דוד. בעת הזאת כרתנו ברית אהבה ושלום לאורך ימים. ויחל את פני לשים עיני לא לבד על טעיות מסדרי האותיות כי אם גם על שגיאותיו אשר שגה בחפזו, קטנה או גדולה. ואני לא שניתי דבר רק שגיאות הניקוד אשר פלטה קולמסו בפעם בפעם כי הוא היה אץ ברגלו ואת שירי ניר דוד כתב מימים ימימה בלכתו למסעיו. הספר הזה יצא לאור בארבע חוברות ועם צורת הרב המחבר בראש שער הספר לכבוד ולתפארת. בוויען תקל"ד. בימים ההם יצא גם ספר גזע ישי לאור, והחכם המנוח ז"ל, אשר קרא את הספר בעודו בכתובים, כתב מכתב תהלה לוית חן בראשו לפאר את פועל כפי בתוך קהל ועדה. ויהי כקרוא שלום גם את מכתב ידידי הרב הגאון הגדול תפארת ישראל והדרו מוהר"ר שלמה יהודה כהן ראפאפארט, ראב"ד כעת בקהל פראג, אשר כתב להלל ולפאר את ספרי גזע ישי הנ"ל*), אזי אמר שלום בענות לבו לאמר: לוא שקל ישקלו דברי הרב הזה המעטים עם מכתבים רבים מעשה ידי, כי עתה מחול ימים יכבד המעט הזה המחזיק את המרובה, כי ישרת לבו ואמונת רוחו בין שורותיו יצהילו. — בספרו מטעי קדש יסד הכהן אבן קדש למוסדות היכל כבודו, ובספרו ניר דוד הציב דלתיו ופתחי עולם לו. מן הוא והלאה הוציא עוד את החלק הראשון מספרו קורא הדורות בעיר ווארשויא בשנת תקל"ט. ונזר זהב על ראש ספרו יופיע מאמר מחקרי

*) מאשר יקרו גם נכבדו בעיני דברי ידידי הרב הגאון הנ"ל, אציגה נא בזה הדברים ההם ככתבם וכלשונם מעשה ידי אמן, כאשר נדפסו לפני הקדמת ספר גזע ישי (דף ד') למען יתענג על מתק נופו גם הקורא המשכיל אשר לא ראה את ספרי. ואלה דבריו: — "מתוגים בצרור עתה כל טרדותי, השלכתי הצרור הזה הרגע על רגע למען פנות אליך, ידיד לבי! ולהגיד לך רוב עונג רוחי עלי מדברותיך הנעימות, על השתפך נפשך בחקי, וביותר על כי מאז גם עתה דבקה נפשך אחרי ואחרי אחינו בני עמנו. מוצא שלל רב הנך כמו, לא יערכוך להם כל הון ועושר, כי מה בצע אם יש בעמנו שנים או שלשה אנשים בערי הממלכות, אשר יצברו כעפר כסף ומטילי זהב להם? מה יתרון לבית ישראל כי אם ראות עיניהם, ולא עליהם יזהירו יקרותיהם! טוריך אשר שלחת לי מספרך היקר גזע ישי יקרו לי מכל טורי אבניהם הטובות, וחרוזיך מכל חרוזי פניניהם; יַעְדו המה עֲדִי זהב וַחֲלִי כתם, ואתה תהיה לישורון לַעֲדִי עֲדָיִים לכבוד ולתפארת עולם. וכו'."

אשר יצא מאת עט סופר מהיר הרב הגאון מוהר"ר שי"ר הנ"ל, שם שם לו חוק ומשפט על דבר המקומות הנזכרים בספרו ובדברי חז"ל כמו גוש חלב וכדומה, וגדולים חקרי לבו הראה בזה לעין כל משכיל. ראה שם קורא מבין! ותראה נפלאות מתורתו.

כמעט שכחתי להזכירך כי הספר תורת לשון עברית, ידו עשתה ויכוננה מראש, אף כי החכם היקר המדקדק העלום מוהר"ר זאב וואלף מאיר נ"י הרבה בו כללי הדקדוק ותהלוכות הלשון אשר לא נמצא בספר לפנים עת יצא ראשונה מידי ר' שלום הכהן. כן לא ימאסו הבונים היכל נחמד למראה הנשא מגבעות את אבן הראשה אשר היתה לראש פנה, אף כי לא תשורנה עין רואי כעת אפס קצה! — מלבד ספר כתב יושר (קבוצת אגרות בלשון עברית ואשכנזית) הנזכר למעלה יצא לאור בעיר וויען בשנת תקפ"ב. עוד כתב שירה נשגבה (טרחגאָדיא) בלשון אשכנזית בשם דיאָן (לייפציג 1826). עוד ראוי להזכיר פה כי עבר בשנת תקצ"ח בארץ גאליציען לאסוף שמה חתומים על ספרו קורא הדורות הנ"ל והחכמים הכוללים מוהר"ר שי"ר ומוהר"ר נחמן הכהן קראָכמאל עמלו בעדו ויעשו עמו חסד ואמת, וימלא כבוד ולרוב כסף בכל מדרך כף רגלו.

עד כה הודעתיך את אשר עשתה ידו בתושיה ומזמה כל ימי חייו אשר הלך פה עמנו בארצות החיים. זולת ספריו אלה אשר הזכרתי לא נודע לי מאומה, אמנם פעם אחת נשא שלום משלו על עצמו: כדבר שנאמר על שלמה המע"ה וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף (מלכים א' ה' י"ב), ואיש מפואר כזה לא יתהלל במתת שקר, בלתי אם אמונת רוחו ישכיל פיהו, ואמת יהגה חכו.

עתה אוסיף מלתי על משפטו וטוהר לבבו, כי זה כל האדם. הוא היה טוב לב דגול מאלף, וכפו פרש לכל אביון שואל ומבקש עזר ממנו, אם המחסור לא נער חלנו ולרודו לו לבדו מכל וכל: כי אזי עגמה נפשו לאביון מבלתי יכולת להיות לו משען ועזרה; אולם מעודו לא ידאב לבו על חסרונו כי יעבור שארו, וישמח במתת גורלו כאשר ילך יום יום. גם ענותו רבה כגדולת נפשו. לא גבה לבו ולא רמו עיניו לאמר: אני אני הוא, מי זה ערב לבבו להורני דעת או יבין לי משוגתי בפעולתי? לא כאלה חלק שלום, כי הוא קבל האמת ממי שאמרו. — אמנם לא שמע לקול גאה ורם אשר נתן דופי בפעלו לא למען האמת כי אם מרוח עועים כי הניקתהו לשים תהלה במלאכת מחשבת לא לו, ונגד מתפרצים כאלה אשר רבו בימינו ובגאונם לא יהדרו פני זקן ונער לא יחונו, החזיק תמיד במעוזו למרות עיניהם והשיב עמלם בראשם, ויורה חצו דבר מר אל רוע לבבם.

ימים רבים מימי חייו חלפו לא ראו טובה, ועוני ומשכנות אוו

ירכתי ביתו למושב למו. ומדי דברי בו עוד זכור אזכורה דבריו היורדים חדרי לבב אשר אמר עם הספר כנור דוד (שיר עשירי **186**) בשימו לנגד עינינו חוזק הרעב במצור ובמצוק להכאות לב. וכה נשא משלו:

„אוּלָם אוֹיֵב מֵצִיק הָרָעָב הִנֵּהוּ,
אָדָם אֲרִי טֹרֵף כִּי יֶחְסַר לַחְמֵהוּ,
לַשָּׁוְא תִּקְרָא בִינָה שָׁוְא נַחַם תֶּרֶב;
בִּכְפָן וָחֹסֶר אָטְמוּ אָזְנָיִם
בֶּטֶן כִּי תֶחְסַר תֶּחְשַׁכְנָה עֵינָיִם
מֵחַלְלֵי רָעָב טוֹבִים חַלְלֵי חֶרֶב."

אלה עשירי עם אשר לא עלימו נגה אור החכמה בשמעם דברי המשורר האלה ילעגו עליו וכהתל באנוש יהתלו בו לאמר: הלא נדע כי כל משורר רעב ללחם (כמשל ההמוני), ומי כמוהו יודיענו על נכון אמונת אומן הרעב. הנודד ללחם איה? — כה יאמרו אנשים אשר לב אבן בקרבם; אבל איש טהר לב בעל נפש במסתרים תבכה נפשו על חוזק מליצתו זאת היוצאה מקירות לב, ובזכרו כי מני שנות דור ודור החכם נעזב ומבקש לחם. ואין איש יחיש לעזרה לו. כי אנשי דעת אשר דרכי תבל ומשחתה לא נודעו להם. סר צלם — צל הכסף — מעליהם; כי תראה ימות עולם מצל החכמה יבדל צל הכסף ולא יעמוד — ועד נצח לא ילכו שני אלה צמדים להיות לאחדים גם יחד.

לב שלום היה שמח תמיד למצוא ענין וחפץ לשמח נפש אוהבו ברב או במעט כאשר לאל ידו. בעת נפרד מעלי בשנת ה' תקנ"ו, לשוב מקרית וויען אל ביתו ואל עירו האמבורג, נתן לי במתנה תנ"ך מפואר כליל בהדרו להיות לי למזכרת ברית שלום ואמת כל הימים. על הגליון החָלָק אשר לפני שער הספר כתב לי דלתות אלה, אשר לא יזחו מלוח לבי כל עוד רוחי בי: „לכבוד ידיד נפשי המורני החכם הכולל המליץ המפואר מוהר"ר מ"ה"ל נ"י, בהפרדי ממנו. והתקוה מעטה לראות עוד פניו בתבל הלזו:

זֶה סֵפֶר תַּנְחוּמוֹת אֵל, בּוֹ רַבַּת הָגִיתִי,
בּוֹ רָוְתָה נַפְשִׁי עֲלֵי יָגוֹן מַבְלִיגִיתִי,
בְּעִתּוֹתַי מְצוּקָה אָמַרְתִּי: זֶה יְנַחֲמֵנִי!
גַּם אַתָּה בְּמַעְיָן זֶה שַׂמְתָּ מַעְיָנֶיךָ
מִמְּקוֹרוֹ שָׁאַבְתָּ לְהַשְׁקוֹת שְׁתִילֵי גַנֶּךָ:
הוּא לְךָ לִתְשׁוּרָה עוֹד זָכוֹר תִּזְכְּרֵנִי!"

אלה הם דברי שירו האחרונים אשר עיני ראו לי. מדי אכתבם על לוח, רוחו על פני יחלוף בשלום ובנעימים, לא תסמר שערת בשרי מתחזה אלהים זה. ולא תבעתני פלצות עת תמונתו לנגד עיני, כי כשמו כן הוא: שלום שמו, ושלום עמו, חסד ואמת ינצרוהו בחייו ובמותו; שלום וחן הוצקו בשפתותיו, ושלום וחסד משך בשבט סופר ברב חמדה כל ימי התהלכו בארצות החיים. ינוח בשלום על משכבו. ויהי זכרו ברוך, כאשר יעמדו מפעלותיו בחכמה ודעת עד דור אחרון לתהלה ולכבוד ולתפארת עולם!

תכונת שיריו ומידותיו בכלל ומשפטם הלא המה: חן ונועם, צחות הלשון והדרת קדש. — לא נטה כמעט מני דרך כתבי קדשנו, רוחם מרחפת על פועל כפיו ומלתם על לשונו. כזאת היתה שומה בפיו ובשפתיו תמיד. כי כל מכתב ושיר אשר לא תואר ולא הדרת יפות קדש לו, לא יגלה להקרא מפעל לשון עבר. ומשפטי על איש מורם מעם (בהקדמתי לספר מגדל עוז) יכון גם על פועל כפי הכהן השוכן עתה בצל שדי, לאמר: "הוא בא עד תכונת מלאכת השיר. מקום כל שכיות חמדתה ועפרות זהבה יצוקו, הוא אמר לבת שירתו רבת החן (גם אם ילדי נכרים הביאה לפניו על כנפי רננים): שירי נא לי משיר ציון! וכרגע התהפכה כחומר חותם, והיה אתננה מאדמת נכר קדש לה'. כי כל עת אשר היתה בת שירתו אללו שעשועים ומשחקת לפניו, משוט בהררי קדש באה ומתהלך בם." — גם מליצתו הפשוטה בעניני חכמה ומדע קלה ונעימה, וכפי נכבדות הענין המדובר, כן תעוז ותוסיף אומץ, הן בעברית והן באשכנזית.

הוא היה מבין מלבד בלשון עברית ואשכנזית, עוד בלשונות זרות האלה. לשון רומי, צרפת ואנגלי. את שפת אנגלי אהב מאד, גם כתב בה ענינים שונים לא כבירים במליצה צחה ונעימה. — וימת הכהן ביום הראשון בחמשה ועשרים לחדש טבת ה' תר"ה לב"ע זקן ושבע ימים, ונזר אלהים — כתר כהונה וכתר שם טוב — על ראשו. ויספדו לו הו אדון והו הודו! ואני בטרם אכלה לדבר אשים נוכח פניך, קורא אהוב! הטורים אשר כתבתי למזכרת החכם המשורר הגדול מוהר"ר שלום הכהן זכרונו לחיי עולם עלי מצבת קבורתו. ואלה הם:

שָׁלוֹם בִּמְרוֹמָיו הוּא בִּמְרוֹם שָׁמַיִם!
פָּשַׁט בִּגְדֵי אֶבְלוֹ נָשָׂא וַיַּעַל;
אוֹר יָהֵל עַל רֹאשׁוֹ אוֹר שִׁבְעָתָיִם
וּלְשׁוֹנוֹ שָׁם תָּרוֹן עִם שְׂרָפֵי מָעַל,

בֵּין כּוֹכָבִים קִנּוֹ, אֵלָיו יְרַנּוּ:
„קוּם, שָׁלוֹם! הֵטִיבָה נַגֵּן כָּמוֹנוּ!
פֹּה נִשְׁקָף צֶדֶק, חֶסֶד אֵל עִמָּנוּ.
אָחִינוּ אַתְּ שָׁלוֹם שֵׁב פֹּה אִתָּנוּ!"

„נִירָה לְּךָ נִיר עוֹלָם מַטָּעֵי קֶדֶם
מִשִּׁיר צִיּוֹן יָשִׁיר הֹסֶן עִמֶּךָ:
כִּנּוֹר נָעִים תִּמְצָא בְּגַן מִקֶּדֶם
כִּי עַל עֵץ הַחַיִּים תָּלוּי כִּנּוֹרֶךָ!

לִימִין חוֹזִים תֵּלֵךְ בִּנְתִיב אַל־מָוֶת
וַהֲדוֹם בֶּן יִשַׁי לְךָ כִּסֵּא לָשֶׁבֶת;
תּוֹם דַּרְכֶּךָ וּכְבוֹד אֵל יַאַסְפֶךָ,
זֹאת נַחֲלַת עַבְדֵי אֵל, זֹאת נַחֲלָתֶךָ!"

הטורים האלה כתבתי להפצרת ידידי המשכיל המוציא לאור החלק האשכנזי מספר בכורי העתים הזה, אשר שאל ממני כזאת לכבוד הכהן השוכן בסתר עליון.

מאיר הלוי לעטערים.

אמר המסדר:

בהקריבי אל דורשי לשון עבר מנחת בכורים זאת מקטרת מר ולבונה היוצאת ראשונה לאור עולם על יד המשכיל והנדיב הר"ר **ישראל בוש** יחי'. לבי לחכמי ישורון השרידים בעם הנבונים המפוארים המאירים לארץ ולדרים עליה בנוגה חכמתם. ה' עליהם יחיו. ולא אמשוך ידי מן החבור מבלי תת תודה לרב טובם וחסדם אשר עשו עמדי בהרימם תרומה לה' ובהפילם בראש הומיות נהרי נחלי צוף דבש הנובע ממקור תבונתם, גם כבדוני במכתביהם היקרים ביתר שאת מן הראוי לאיש כמוני; יברך ה' חילכם, אצילי ישראל! ופועל ידיכם ירצה! חזקו ואמצו! פתחו לי אוצרכם הטוב גם לשנים הבאות והענק תעניקו דברי חכמה ומוסר, חקירות מועילות להבנת מקראי קדש ושרשי הלשון, דרושים על קדמוניות האומה ועל חכמי דור ודור, פרשת גדולת נביאינו הקדושים ומליצותיהם הנשגבות. עצות נכונות להרחיק מכשולות הזמן, הערות להלהיב בלב הקורא אהבת הדת וחשק יסודותיה. שימת עין על יקר תפארת אמונתנו הטהורה, וכיוצא מן הענינים גדולי הערך בעזיבת הדברים אשר יכונו רק לשיר במחולות, כי כאשר תמיד היתרון אל המועיל על הערֵב, כן דלתות החבור הלזה תהיינה פתוחות ביתר שמחה וגיל לפנות מקום אל הענינים המועילים הנזכרים; אז יגדל שמכם הטוב למעלה ראש. אז תהיה משכורתכם שלמה מאת אלהי האמת, שלומכם ישגא כארז בלבנון ועל שדי תתענגו כתשוקת

עבדכם ומוקירכם

י"ש"ר.

הקף הענינים

הנמצאים במחברת בכורי העתים החדשים

בשנה זו, שנת תר"ו.

אינהאלטספערצייכניס
דער דייטשען אויפזאָטצע.

זייטע

ALT- N.F.1

ALT- IV,F.1